

М. Маҳмудов,
М. Раҳимов

**АСОСҲОИ ДАВЛАТ
ТАҚДИМ
ВА ҲУҚУҚ**

9

М.А. Маҳмудов , М.З. Раҳимов

Маринов Шокер 9 Б

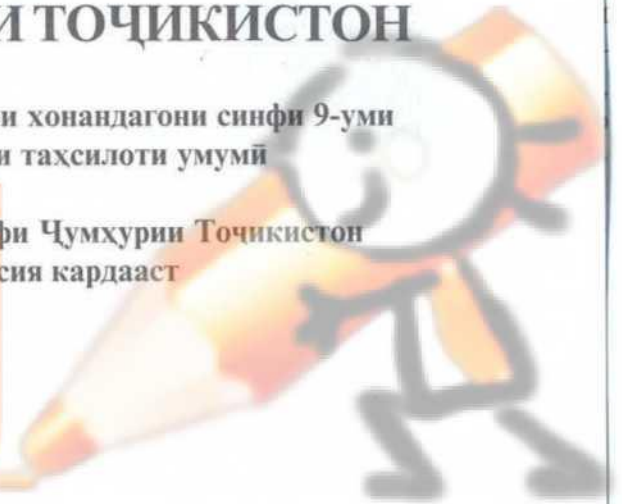
АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУКУҚИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми
мактабҳои таҳсилоти умумӣ

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст

maktab.tj

Душанбе
«ОФСЕТ»
2009

ББК – 67.99 (2точик) Я 72 74.266.7

М - 48

Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Офсет», 2009. – 256 сах.

Муаллифон:

Маҳмудов М.А. – академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор (бобҳои 2, 3, 4, 11, 12)

Раҳимов М.З. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор (бобҳои 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10)

Китоби дарсӣ ба хонандагон дар бораи соҳаҳои ҳуқуқи Тоҷикистон, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, маъмури, оилавӣ, ҷиноятӣ, меҳнатӣ, кишоварзӣ ва ғайра, инчунин роҳҳои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот медиҳад.

Китоби мазкур баробари дастури таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ будан инчунин барои онҳое судманд хоҳад буд, ки ба омӯзиши ҳуқуқ тавачҷуҳи зиёд доранд.

ISBN 978-99947-62-10-1

© М.А. Маҳмудов, М.З. Раҳимов
© ҚДММ «Офсет», 2009

МУҚАДДИМА

Хонандагони гиромӣ!

Китобе, ки шумо дар даст доред, давоми китоби дарсии «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ буда, дар асоси талаботи барномаи таълимӣ барои хонандагони синфи 9 навишта шудааст. Китоби мазкур ба шумо имконият медиҳад, ки донишҳои назариявии ҳудро оид ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи даврони муосир васеъ намуда, такмил диҳед.

Китоб бо назардошти муқаррароти қонунгузори ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятии кишвар ва бо истифода аз дастовардҳои муосири илми ҳуқуқ навишта шудааст. Дар он оид ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, маъмури, соҳибқорӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, ҷиноятӣ, кишоварзӣ ва ғайра, инчунин доир ба таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад.

Донишгари муҳимтарин мафҳумҳо ва мазмуни қонунгузори амалкунанда, ки ба таври мушаххас дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ таҷассум ёфтаанд, вазифаи ҳар як фарди ҷомеа мебошад. Илова бар ин, ба таври муфассал аз худ намудани мафҳумҳо доир ба ҳуқуқу озодӣ, ӯҳдадорӣ ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ аз ҳуқуқ ва озодиҳои дар санадҳои меъриии ҳуқуқӣ муайяншуда хуб истифода бурда, барои татбиқи онҳо қушиш намоянд. Бояд гуфт, ки бе ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар байни аҳоли риояи талаботи қонун ва дарки моҳияти ҳуқуқу ӯҳдадорӣ аз ҷониби шаҳрвандон ғайриимкон мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2008 ин нуктаро чунин баён карданд: «Рушди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба сатҳи дониш ва маърифати ҳуқуқии аҳоли вобастагии зиёд дорад. Барои бехтар ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқии аҳоли зарурати таҳияву қабул кардани барномаи нави дарозмуддати муқаммал ва ба таври самарабахш татбиқ намудани он ба миён омадааст.

Дар амалӣ намудани чунин барнома ва дигар ҳуҷҷатҳои то ба ҳол қабулшуда бояд ҳамаи рукнҳои ҳокимият, инчунин аҳзоби сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма, муассисаҳои таҳсилоти олии, миёнаи касбӣ ва таҳсилоти умумӣ, зиёӣ ва умуман аҳли ҷомеа ҳаматарафа ҷалб карда шаванд».¹

Мақсади ин китоби дарсӣ маълумот додан дар бораи масъалаҳои асосии соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ мебошад, ки мо бо онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза сару кор мегирем. Дар кучое, ки мо ҳаёт ба сар набарем ва фаъолият нанамоем, бо масъалаҳои ҳуқуқӣ рӯбарӯ мешавем. Бинобар ин донишҷӯи асосҳои ҳуқуқ ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро кунанд, балки дониши худро васеъ намуда, барои дуруст фаҳмонидани мафҳумҳои ҳуқуқӣ озода, ӯҳдадорӣ, масъулияти шахсӣ, инчунин барои дар оянда мустақкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният дар фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо мусоидат намоянд.

Маълум аст, ки ҳуқуқи муосирӣ тоҷик сереҷа мебошад. Бинобар ин дар китоби дарсӣ оид ба соҳаҳои асосии ҳуқуқи Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Роҷеъ ба дигар соҳаҳои ҳуқуқ – ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи замин, ҳуқуқи мурофиавӣ-гражданӣ, ҳуқуқи мурофиавӣ ҷиноятӣ ва ғайра хонандагонро зарур аст, ки аз маводи иловагӣ, яъне қонунҳои амалкунанда, китобҳои ҳуқуқӣ, ки аллакай нашр шудаанд, истифода намоянд ва ҳангоми ба вучуд омадани нофаҳмиҳо ба муаллимони муроҷиат намоянд.

Китоби дарсӣ аз 12 боб иборат буда, ҳар як боб аз саволҳои санҷишӣ иборат мебошад, ки ба хонанда имконияти аз худ намудани мавзӯҳоро фароҳам меорад. Он инчунин ба муаллимони фанни асосҳои давлат ва ҳуқуқ дар амалӣ намудани фаъолияти касбиашон мусоидат хоҳад кард.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият, 26 апрели соли 2008, № 52 «21409».

БОБИ I. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

§ 1. Мафҳуми ҳуқуқи граждани, сарчашмаҳо ва принсипҳои он

Ҳуқуқи граждани ҳамчун соҳаи мустақил дар низоми ҳуқуқ мавқеи муҳимро ишғол намуда, аз дигар соҳаҳо бо доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тарзи танзими онҳо фарқ мекунад. Фанни ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулкӣ ва муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ба онҳо алоқамандро меомӯзад. Ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулкӣро меомӯзад, ки аксаран хусусияти пулию молӣ доранд ва қисмати маҳдуди онҳо дар асоси истифодабарии бемузд (ройгон) ба вучуд меоянд.

Шаҳрвандон дар ҳаёт барои қонеъ гардонидани талаботи худ ҳамеша ба муносибатҳои граждани дохил мешаванд. Чунин муносибатҳо дар байни шаҳрвандон, шаҳрвандон ва ташкилотҳо, инчунин дар байни ҳуди ташкилотҳо ба вучуд меоянд. Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои граждани талаботи худро бо роҳи дохил шудан ба муносибатҳои хариду фурӯш, боркашонӣ, амонатнигоҳдорӣ, қарз, хариду фурӯши манзил ва ғайра қонеъ мегардонанд.

Масалан, агар дар бозор шаҳрванд Толиб Ҷамол мева ё сабзавот харад, он гоҳ муносибати ӯ ва фурӯшанда ба воситаи шартномаи хариду фурӯш анҷом дода мешавад. Агар Толиб аз мағоза нон, қанд, чой ва дигар мағоза харад, он гоҳ муносибати граждани дар байни шаҳрванд ва тоҷир ё ташкилоти савдо ба вучуд меояд.

Муносибатҳои молумулкӣ дар байни ташкилотҳо ва иттиҳодияҳо низ ба вучуд меоянд. Онҳо доир ба фиристодани молу маҳсулот, сохтани бино, боркашонӣ, хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра сурат мегиранд. Ҳуқуқи граждани муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ бо молу мулк зич алоқамандро низ ба танзим медарорад. Ин муносибатҳо

доир ба эҷод намудани асарҳои илмӣ, адабиёт, санъат, ихтироот, навоари ва ғайра ба вучуд меоянд. Дар баробари ин, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ба молу мулк алоқаманд набуда низ масъалаи муносибатҳои ҳуқуқи граждани мебошанд: ном, шаъну шараф, кадр қимат ва амсоли онҳо. Мувофиқи моддаи 174 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванд ва ташкилот ҳақ доранд ба воситаи суд талаб кунанд, ки маълумоти шаъну шарафи онро бадномкунанда рад карда шаванд.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи граждани муносибатҳои молу-мулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ ба танзим мебарорад, ки дар байни иштирокчиёни зерини муносибатҳои ҳуқуқи граждани ба вучуд меоянд:

а) шаҳрвандон; б) шаҳрвандон ва ташкилотҳо (иттиҳодияҳо); в) ташкилотҳо (иттиҳодияҳо).

Шаҳрвандон ва ташкилотҳо ба ҳамаи ин муносибатҳо озода ва бо ихтиёри худ дохил мешаванд. Бинобар ин, хусусияти фарқкунандаи муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар он ифода меёбад, ки иштирокчиёни онҳо ба якдигар тобеъ нестанд. Тарафҳои ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои худро дар асоси баробарӣ ва дар доираи қонун шартнома амалӣ менамоянд.

Муносибатҳои граждани дар асоси принципҳои муайян ба танзим дароварда мешаванд, ки онҳо асос ва самтҳои моҳиятан муҳими онҳоро ифода мекунанд. Принципи озодии шартнома, дахлнопазирии моликият, роҳ надодан ба худсарона даҳлат намудан ба ҳуқуқҳои шахсии, баробарии субъектҳо, озода интиҳоб намудани қоидаи рафтори худ ва ғайра аз ҷумлаи принципҳои муносибатҳои граждани мебошанд. Асосҳои бавучудони ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои тарафҳои муносибатҳои граждани аҳд, шартнома, эҷоди асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, расонидани зарар ба шахси дигар ва ғайра мебошанд.

Танзими муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар асоси қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешавад. Сарчашмаи танзими онҳо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисмҳои 1, 2 ва 3 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи ис-

теъмолкунандагон», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи иҷора» ва ғайра мебошанд.

§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи граждани

Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи гражданиро субъектҳои он меноманд. Субъектҳои ҳуқуқи граждани шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ (ташкilotҳо), Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои марзию маъмури шуда метавонанд. Тахти мафҳуми шаҳрвандон – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд фаҳмида мешаванд.

Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқи граждани дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошанд. **Қобилияти соҳиби ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои граждани буданро қобилияти ҳуқуқдории граждани меноманд.** Чунин қобилият мувофиқи қонун барои ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар эътироф карда мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории шаҳрванд аз лаҳзаи таваллуди ӯ оғоз меёбад ва баъд аз вафоташ қатъ мегардад. **Аз ин нуқтаи назар, баробари қалонсолон наврасон низ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ мебошанд.** Ҳар як шаҳрванд метавонад соҳиби молу мулк бошад, аз бинои истиқомати истифода барад, мерос гирад ва молу мулкшро васият намояд, соҳиби ҳуқуқи муаллифи асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, инчунин соҳиби дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ бошад. **Ноболги то синни 18-сола метавонад соҳиби хона, мошин, яхдон, амонат дар бонкҳо бошад.** Вале ба истиснои ҳолатҳои муайяннамудаи қонун ҳуқуқи фурӯхтан, иваз намудан, тўхфа кардан ва амсоли онҳоро то расидан ба синни муайян (балоғат) надорад. Барои ин соҳиби қобилияти амалкунӣ будан лозим аст. **Бинобар ин, қобилияти ҳуқуқдориро аз қобилияти амалкунии граждани фарқ бояд кард.**

Қобилияти амалкунии граждани гуфта қобилияти бо ҳаракатҳои худ ба даст овардани ҳуқуқҳои граждани ва барои худ ба вучуд овардани ўҳдадорҳои гражданиро меноманд. Шаҳрванд метавонад молу мулк, хона, яхдон ва дигар ашёро барои моликияти шахсии худ харад. Дар чунин сурат ӯ дорои

хуқук ба молу мулк мегардад ва агар онро барои истифодаи мувакқатӣ ба шахсони дигар диҳад, он гоҳ хуқук ва ӯҳдадорӣ худро тағйир медиҳад. Ва дар сурати фурӯхтани молу мулки худ хуқуқи соҳибмулкӣ худро катъ мегардонад. Дорон қобилияти амалкунии хуқук будан натаанҳо қобилияти ба амал баровадани хуқук ва ӯҳдадорӣ, балки ҷавобгарӣ барои хуқуқвайронкунии гражданиро низ дар бар мегирад. Зеро шаҳрванде, ки ба балоғат расидааст, барои тамоми амалиёти зиддихуқуқиаш шахсан ҷавобгар мебошад. Қобилияти амалкунии граждани баробари ба балоғат расидан, яъне аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад. (моддаи 22 Кодекси граждани). Вале дар мавридҳои, ки шаҳрванд то синни 18-солагӣ ба никоҳ медарояд, қобилияти амалкуни дар ҳаҷми пуррааш аз вақти ба никоҳ даромадан пайдо мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар мавриди эмансипатсия, яъне ҳангоме, ки ноболиғ ба синни 16-солагӣ расида, тибқи тартиботи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯи қарордод кор кунад ё бо ризоияти волидайн, фарзандхондагон ё парастор ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, он гоҳ барои ӯ қобилияти пурраи амал кардан эътироф мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳаҷми қобилияти амалкунии шаҳрвандон ба синну соли онҳо вобаста мебошад. Вобаста ба ҳаҷми шаҳрвандон ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд.

1. Шаҳрвандоне, ки қобилияти пурраи амалкуни доранд. Чунин қобилият аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад.

2. Қобилияти амалкунии ноболиғони синни аз 14 то 18-сола. Онҳо дорон қобилияти амалкунии нопурра мебошанд. **Ноболиғон дар чунин синну сол хуқуқи бастанӣ аҳдхоро бо ризоияти падару модар (фарзандхондагон) ё парасторон доранд.** Вале онҳо хуқук доранд, ки бастанӣ аҳдҳои хурди маиши барои онҳо безарарро анҷом диҳанд. Чунин амалиёти онҳо барои қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ё маънавиашон равона карда шуда, дар ҳаҷми маблағи пулии начандон қалон баста мешавад. Дар баробари ҳаҷми ноболиғони аз синни 14 то 18-сола метавонанд мустақилона музди кор ё стипендияи худро ихтиёрдорӣ намоянд, хуқуқҳои муаллифро ба асарҳои илм, адабиёт ва санъат, ихтироот, навоарӣ ва кашфиёт ба амал бароранд. Дар чунин ҳолат ихтиёрдорӣ наму-

Хуқуқи граждани

дани музди кор ва стипендияро аз ихтиёрдорӣ намудани молу мулке, ки аз чунин воситаҳо ба даст дароварда шудааст, фарқ бояд кард. Зеро хуқуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулк ба ноболиғ дар асоси ризоияти падару модарон ё парасторон дода мешавад. **Риоя накардани чунин тартиб боиси безътибор ҳисобидани аҳд мегардад.** Зеро мувофиқи моддаи 200 Кодекси граждани суд метавонад аҳдҳоро, ки ноболиғи аз 14 то 18-сола бо ризоияти падару модарон, ба фарзандӣ қабулкардагон ё нигоҳубинкунандагон бастаанд, бо даъвои падару модарон ё парасторони онҳо безътибор эътироф наояд.

Агар ноболиғи аз синни 14 то 18-сола музди кор ё стипендияро беҳуда ва бар зарари манфиати худ сарф наояд, он гоҳ мақомоти нигоҳубинкунанда метавонанд хуқуқи ноболиғро оид ба мустақилона ихтиёрдорӣ намудани музди кор ё стипендия маҳдуд кунанд ё аз чунин хуқук тамоман маҳрум наоянд. Ин вазифаро шӯъбаҳои ҳокимияти иҷроияи ноҳияи ҷои истиқомати ноболиғ иҷро карда метавонанд.

3. Ноболиғони ба синни 14 нарасида ҳукуки бастанӣ аҳдҳои хурди маиширо доранд. Чунин аҳдҳо одатан бо ризоияти падару модарон (фарзандхондагон) ё васиён ва аз ҳисоби маблағҳои пулии онҳо баста мешаванд. Вале онҳо ҳуқуқ доранд, ки ба бонкҳои тижоратӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоянд. Ноболиғони то синни 14-сола барои бастанӣ дигар намуди аҳдҳо ҳуқуқ надоранд. Аҳдҳоро аз номи онҳо падару модарон ё васиҳо мебаранд. Ҳама гуна аҳдҳо, ки ноболиғони то синни 14-сола (ба ғайр аз аҳдҳои хурди маишӣ) бастаанд, мувофиқи моддаи 197 Кодекси граждани беъътибор мебошанд. Тарафи қобили амал, ки дидаю дониста бо ноболиғ чунин аҳдро бастааст, ӯҳдадор аст ба тарафи дигар ҳаққи хароҷот, товони молу мулкӣ талафшударо ҷуброн намояд.

§ 3. Мафҳум, аломат ва намудҳои шахси ҳуқуқӣ

Ташкилоте, ки дар моликият, ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ ва ҳуқуқи оперативии идоракунии молу мулкӣ алоҳида дорад, аз рӯи ӯҳдадорихои худ ба ин молу мулк масъулият дорад, менамояд аз номи худ ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайри молумулкиро ба даст оварад ва амалӣ намояд, ӯҳдадорӣ гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад, ҳамчун шахси ҳуқуқӣ эътироф карда мешавад (моддаи 48 Кодекси граждани). Шахсони ҳуқуқӣ вазифа ва функсияи худро ҳамчун субъекти муносибатҳои граждани ба амал мебароранд. Корхона ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ, кооперативҳои истехсолӣ, иттиҳодияҳо, иттифокҳо ва амсоли онҳо ба сифати шахси ҳуқуқӣ баромад мекунанд. Барои шахси ҳуқуқӣ эътироф шудан ташкилот бояд дорои аломатҳои муайян бошад. Ин аломатҳо чунинанд:

а) ягонагии ташкилӣ. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ аз коллективи меҳнатӣ иборат буда, сохтори муайяни дохилӣ (қисми таркибӣ, филиал ва ғайра) дорад, тартиби идоракунии, истифодабарии молу мулк, фаъолиятро мувофиқи оиннома ва шартномаи таъсисдиҳӣ ба роҳ мемонад. Ҳамаи ин якҷоя ягонагии ташкилии шахси ҳуқуқӣ мебошад.

б) молу мулкӣ алоҳида доштан. Шахсони ҳуқуқӣ молу мулк, ашё, маблағҳои пулӣ, сахмия, тавозун ва бароварди мустақил доранд, ки асоси иқтисодии фаъолияти онҳо мебошанд.

в) ҷавобгирии мустақили молумулкӣ. Дорои чунин аломат будан аз мустақилияти молумулкии шахси ҳуқуқӣ ҳосил мешавад. Барои ӯҳдадорие, ки шахси ҳуқуқӣ дорад, худӣ ё ҷавобгар мебошад. Вай ин ӯҳдадориро дар назди қарздиҳанда аз ҳисоби воситаҳои худ иҷро менамояд.

г) дар муомилоти граждани аз номи худ баромад кардан. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ дорои ном, маркаи истехсолӣ ва нишонаи молӣ мебошад. Дар муомилоти граждани аз номи худ иштирок намудан ба шахси ҳуқуқӣ имконият медиҳад, ки ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст дарорад, ӯҳдадорихоро ба ҷо оварда, дар суд, суди ҳақамӣ даъвогар ё ҷавобгар бошад.

Ҳамаи чор аломати номбаршуда дар ягонагии ҳуқуқ медиҳад, ки ин ва ё он ташкилот шахси ҳуқуқӣ эътироф карда шавад. Шахсони ҳуқуқӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мебошанд. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии шахси ҳуқуқӣ дар як вақт ба вучуд омада ва дар як вақт қатъ мегардад. Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ аз мавриди ба қайд гирифтани оиннома ё шартномаи таъсисӣ ё ба вучуд меояд.

Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ умумӣ ва махсус мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории умумӣ характери истисноӣ дошта, танҳо ба ташкилотҳои тижоратии ғайридавлатӣ таъбиқ мегардад. Қобилияти ҳуқуқдории махсус ба ташкилотҳои тижоратии давлатӣ ва ташкилотҳои ғайритижоратӣ дахл дорад. Шахси ҳуқуқӣ ба воситаи амалҳои худ ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои гражданиро ба даст меоварад, онҳоро тағйир медиҳад, амалӣ ва иҷро менамояд, ки ин мазмуни қобилияти амалкунии онро ташкил медиҳад. Шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба шакли моликият ба давлатӣ ва ғайридавлатӣ (хусусӣ) ҷудо мешаванд. Ба шахсони ҳуқуқии давлатӣ корхонаҳои воҳид ва махсуси давлатӣ дохил мешаванд.

§ 4. Ҳукуки моликият

Ҳукуки моликият қисми муайяни муносибатҳои молумулқиро ба танзим мебарорад. Муносибатҳои мазкур хусусияти иродавӣ дошта, аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат бо мақсади танзими муносибатҳои молумулқӣ муқаррар карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ тарзи тааллуқ доштани объектҳои моддӣ, ба соҳибмулкӣ даровардани онҳо, имконияти истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкро ба тартиб мебароранд. Муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки доир ба ҳукуки моликият ба вучуд меоянд, тавассути Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Мутобиқи моддаи 232 Кодекси граждани ҳукуки қонуни эътирофгардида ва ҳифзшавандаи субъект дар хусуси бо салоҳияти худ соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулки ба ӯ тааллуқдошта, яъне ҳукуки молумулқӣ мебошад.

Ба сифати субъекти ҳукуки моликият инҳо баромад карда метавонанд: давлат, шаҳрвандон, ташкилотҳои тижоратӣ ва гайритижоратӣ, аз ҷумла ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, иттиҳодияҳо, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони хориҷӣ.

Се ваколат ё ҳуқуқе, ки қонун ба соҳибмулк додааст, мазмуни ҳукуки моликиятро ташкил медиҳад, аз ҷумла: доштан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк.

Ҳукуқи доштан – маънои амалан дар дасти шахс будани молу мулкро дорад. Ваколати доштан – имконияти аз рӯи қонун дар назди худ нигоҳ доштан ва соҳиби молу мулк буданро дорад. Ҳамчун қоида соҳиби молу мулк соҳибмулк шуда метавонад. Вале ҳукуқи доштан метавонад ба шахси дигар ҳам тааллуқ дошта бошад. Вай мумкин қонунӣ ва гайриқонунӣ шавад. Агар молу мулк дар асоси шартнома ё қонун ба каси дигар тааллуқ дошта бошад, он гоҳ қонунӣ мешавад. Ва агар дигар шахс молу мулкро бе асоси қонунӣ ва шартномавӣ гирифта бошад, он гоҳ гайриқонунӣ мешавад. Масалан, агар як шахс ба хонаи шахси дигар бе руҳсати соҳиб-

мулк бо роҳи зӯрӣ даромада нишаста бошад, он гоҳ чунин рафтори ӯ гайриқонунӣ мебошад. Зери қонун худсарона аз худ намудани молу мулки шахси дигарро манъ мекунад.

Ҳукуқи истифодабарӣ – маънои имконияти аз рӯи қонун истифода бурдани молу мулк, аз он гирифтани фоида бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи ҷамъиятӣ ё шахсӣ, инчунин имконияти гирифтани даромад ва самара аз ашёро дорад. Ҳукуқи истифода бурдан мумкин аст ҳам ба соҳибмулк ва ҳам ба шахси дигар тааллуқ дошта бошад. Шахси дигар метавонад дар асоси қонун ё шартнома ба чунин ҳуқуқ соҳиб шавад. Ваколат ё ҳукуқи истифодабарӣ аз ваколати доштан ҷудонашаванда мебошад, зеро истифодаи молумулк дар бисёр мавридҳо бе доштани он гайриимкон аст.

Ҳукуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулк чунин маъно дорад, ки соҳибмулк имконият дорад аз рӯи қонун тақдир ҳукуқи молу мулкашро бо хоҳиши худ ҳал намояд, масалан, фуруҳтан, тӯхфа намудан, васият кардани молу мулк ва монанди инҳо.

Ҳамаи ваколатҳои соҳибмулкро бо мисоли зерин ифода кардан мумкин аст: Камолов ба писараш Чалол, ки шонздаҳсола шуда буд, аккордеон тӯхфа кард. Бо ҳамин Чалол соҳибмулк шуд. Дар баробари ҳамин Чалол соҳиби ваколати доштан гардид. Ӯ аккордеонро менавозад, яъне ҳукуқи истифода бурдан пайдо кард. Чалол аккордеонро барои доштан ва истифодаи муваққатӣ ба писари амакаш фуруҳт. Ҳамин тарик, ҳукуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулкро бо ризоияти падару модар амалӣ гардонид.

Тибқи моддаи 236 Кодекси граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моликият дар шакли хусусӣ ва оммавӣ (давлатӣ), инчунин моликияти давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи хориҷӣ вучуд дошта метавонад. Моликияти хусусӣ ба моликияти шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ва моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ ҷудо мешавад. Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар сарватҳои табиӣ ба моликияти истисноии давлат дохил шуда, давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад (моддаи 13 Конститутсия).

Ҳамин тавр, ба моликияти хусусӣ метавонад ҳама гуна молу мулк, ба ғайр аз шаклҳои алоҳидаи молу мулк, ки мутобики санадҳои қонунӣ наметавонанд марбут ба шаҳрвандон ё шахсон ҳуқуқӣ бошанд, дохил шавад. Давлат баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад (моддаи 12 Конституция).

Молу мулк мумкин аст таҳти моликияти ду ё якчанд шахс қарор дошта бошад, ки дар чунин ҳолат он моликияти умумӣ шахсонӣ зикршуда ба ҳисоб меравад. Асоси бавучудоии моликияти умумиро мерос, ақди никоҳ, ташкили хоҷагии деҳқонӣ, хусусигардонӣ, якҷоя сохтани хона ва ғайра ташкил медиҳад. Ду намуди моликияти умумӣ мавҷуд аст. Моликияти ҳиссагӣ ва якҷоя. Моликият ҳамон вақт ҳиссагӣ эътироф карда мешавад, ки агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта маълум бошад. Агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта дар моликият пешакӣ маълум набошад, чунин моликият моликияти якҷоя эътироф карда мешавад.

Моликияти умумӣ ба молумулк ҳиссагӣ мебошад, ба ғайр аз ҳолатҳое, ки қонун ба ин молу мулк ташкил намудани моликияти умумиро иҷозат медиҳад.

Ба даст овардани моликият бо роҳҳои аз нав тайёр кардани ашё, қорқард, пайдо кардани ҳуқуқи моликият ба молу мулки бесоҳиб, ашёи ёфтшуда, ҳайвоноти беназорат, ганҷина, сохтмони худсарона, милликунӣ, хусусигардонӣ, мерос, мусодира, бастанӣ шартнома, харидани амвол ва ғайра мумкин аст.

Ҳуқуқи моликият ҳангоми аз ҷониби соҳибмулк ба иштиёрдорӣ шахси дигар гузоштани молу мулк, даст кашидани соҳибмулк аз ҳуқуқи моликият, нобуд ё вайрон шудани амвол, вафоти соҳибмулк, қатъ шудани фаъолияти шахси ҳуқуқӣ, инчунин дар ҳолатҳои маҷбуран гирифтани молу мулки соҳибмулк, ба монанди мусодира, реквизиция, харидани сарватҳои фарҳангӣ ё таърихӣ бесарусомон нигоҳдошташаванда ва ғайра қатъ мегардад.

Дар сурати молу мулки шахси дигарро ғайриқонунӣ соҳиб шудан ё мамониат расонидан дар бобати ба амал баровардани ҳуқуқи соҳиби он соҳибмулк метавонад ба воситаи суд ё суди ҳакамӣ ҳимояи ҳуқуқҳои худро талаб намояд.

§ 5. Мафҳум ва шакли аҳдҳо

Амали шаҳрвандон ва ташкилотҳо, ки барои ба вучуд омадан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихои граждани рағона карда шудааст, аҳд номида мешавад. Барои он, ки аҳд оқибати ҳуқуқи ба он рағона кардашударо ба вучуд оварад, вай бояд эътиборнок бошад. Дар қонун якҷанд талабот пешбини шудааст, ки ҳар як аҳди басташудаи субъектҳои ҳуқуқи граждани бояд ба онҳо мувофиқ бошад. Яқум, тарафҳое, ки аҳдро мебанданд, бояд қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалқунӣ дошта бошанд. Дуоум, аҳди басташуда бояд ба талаботи қонун ҷавоб диҳад. Аҳде, ки ба талаботи қонун ҷавоб намедиҳад, беътибор мебошад. Сеюм, ирода ва шакли ифода намудани он бояд ба ҳамдигар мувофиқ бошад. Аҳд бояд бо хоҳиши тарафҳо бо роҳи фиреб ва маҷбури не, балки иштиёран баста шуда бошад. Чорум, шакли қонунӣ бастанӣ аҳдҳо бояд риоа гардад.

Тарзи ифодаёбии иродаи тарафҳо бояд дар шакли муайян дарҷ гардад. Вобаста ба ҳамин, аҳдҳо ба шакли шифоҳӣ ва хаттӣ баста мешаванд. Аҳдҳое, ки дар лаҳзаи баста шудани он ба иҷро мерасанд, сарфи назар аз ҳаҷми маблағ ва тариқи шифоҳӣ баста мешаванд. Аҳдҳои хаттӣ, оддӣ ва нотариалӣ мешаванд. Аҳдҳои байни ташкилотҳо, инчунин шаҳрвандон ба тарзи оддӣ хаттӣ баста мешаванд.

Дар мавриди баъзе намуди аҳдҳо қонунгузор ба тариқи нотариалӣ бастанӣ онҳоро хатмӣ мешуморад, масалан, тўхфаи молумулки ғайриманқул ба таври нотариалӣ баста шуда, ба қайди давлатӣ гирифта мешавад.

Агар шаҳрванд дар натиҷаи нуқси қисмонӣ, беморӣ ё бо ягон сабаби дигар бо дастӣ худ имзо карда натавонад, дар ин сурат бо супориши ў аҳдро метавонад дигар шаҳрванд имзо қунад. Имзои шахси мазқурро бояд ташкилоте, ки шаҳрванди аҳдқунада дар он қор меқунад ё меқунад ё маъмурияти табобатхона, ки ўро муолиҷа меқунад ё худ мақомоти нотариалӣ тасдиқ қунад. Риоа накардани шакли дар қонун пешбинишуда боиси беътибории аҳду поймон мегардад, агар чунин оқибат бевосита дар қонун зикр шуда бошад.

§ 6. Шартнома ва намудҳои он

Дар ҳаёт шахрвандон ва ташкилотҳо ба муносибатҳои гуногун дохил мешаванд, ки одатан ба иродаю хоҳиши онҳо вобаста аст. Ин муносибатҳо дар асоси созиши дутарафа ба миён омада ва бо роҳи бастанӣ шартнома ба танзим дароварда мешавад.

Шартнома гуфта созиши ду ё якчанд шахсро меноманд, ки боиси муқаррар кардан, тағйир ёфтани ё қатъ гардидани ҳуқуқ ва ўҳдадорихои граждани мегардад. Шартнома амалиёти бошууроноии тарафҳо буда, дар он иродаи ҳар ду тараф ифода меёбад. Чунин шакли ифодаёбии иродаи тарафҳо ихтиёрий буда, ба ҳеч гуна маҷбурият асос намеёбад. Масалан, шартномаи хариду фурӯши молу мулк дар мағоза боиси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ барои харидор ва фурӯшанда мегардад. Зеро харидор ҳуқуқ дорад, ки моли дилхоҳашро талаб намояд ва дар навбати худ ўҳдадор аст, ки арзиши онро диҳад, Фурӯшанда бошад ҳуқуқ дорад арзиши молро аз харидор талаб намояд ва дар навбати худ ўҳдадор аст молро ба харидор диҳад. Агар дар вақти хариду фурӯши мол доир ба кам ё зиёд кардани нархи мол дар байни тарафҳо созиш ба миён ояд, он гоҳ ҳуқуқ ва ўҳдадории тарафҳо тағйир меёбад. Баробари ба харидор гузаштани ҳуқуқи соҳибмулкӣ мол ва ба фурӯшанда додани арзиши он ҳуқуқ ва ўҳдадорихои тарафҳо қатъ мегардад. Дар ҳамин асос мақсад аз дохил шудан ба муносибатҳои шартномавӣ қонё гардонидани талаботи модди ва маънавии иштирокчиёни муносибатҳои шартномавӣ мебошад. Маҷмӯи шарту шароит, ҳуқуқ ва ўҳдадорихои мушаххаси тарафҳоро мазмуни шартнома, аз ҷумла шумора, сифат, мӯҳлат ва ғайра ташкил медиҳад. Ва дар вақти бастанӣ шартнома тарафҳо бояд ризоияти худро доир ба онҳо изҳор намоянд. Дар сурати ба вучуд наомадани созиш дар байни тарафҳо шартномаи басташуда эътироф карда намешавад. Шартномаҳо метавонанд яктарафа ва дутарафа, музнок ва бемузд, пешакӣ, оммавӣ, ҳамроҳшавӣ ба ғайра шаванд. Шартномаҳо вобаста аз тақсими ҳуқуқ ва ўҳдадорихо дар байни иштирокчиҳои онҳо ба яктарафа ва дутарафа ҷудо

мешаванд. Дар шартномаҳои яктарафа як тараф фақат ҳуқуқ дорад ва тарафи дигар фақат ўҳдадорӣ дорад. Масалан, мувофиқи шартномаи қарз қарздиҳанда ҳуқуқи талаб кардани молу мулк ба қарз додашударо дорад ва қарзгиранда ўҳдадор аст, ки қизи ба қарз гирифтаашро баргардонад. Дутарафа будани шартнома дар он ифода меёбад, ки ҳар ду тараф нисбат ба якдигар дорои ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ мебошанд.

Шартнома ҳамон вақт музнок мешавад, ки амалиёти як тараф ҳатман ҷавоби молу мулк амалиёти тарафи дигарро талаб намояд. Аксарияти шартномаҳои ҳуқуқи граждани – шартномаҳои маҳсулотсупорӣ, боркашонӣ, хариду фурӯш ва ғайра музнок мебошанд. Дар шартномаҳои бемузд бошад, амалиёти як тараф боиси ҷавобан қонё гардонидани талаботи молу мулк тарафи дигар намегардад. Масалан, шахси тўхфақунанда ба ивази тўхфааш қизе намегирад ё дар шартномаи бемузди истифодаи китоб дар китобхонаҳо, аз ҷумла дар китобхонаи мактаб ҳеч гуна музди муайян карда нашудааст.

Шартномаҳо ба шартномаҳои пешакӣ, оммавӣ ва ҳамроҳшавӣ ҷудо менамоянд. Шартномаи пешакӣ тарафҳоро ўҳдадор менамояд, ки дар оянда ҳангоми додани молу мулк, иҷрои қор ё расонидани хизмат дар асоси шартҳои дар шартномаи пешакӣ нишондодашуда шартнома банданд. Чунин шартнома дар шакли хаттӣ баста мешавад.

Шартномаи оммавӣ чунин шартномаест, ки аз ҷониби ташкилоти тичоратӣ баста шуда, дар он ўҳдадорӣ ташкилот оид ба фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат муайян карда мешавад. Чунин муносибатҳо оид ба савдои чакана, таъминоти барқ, оид ба мусофиркашӣ ба воситаи нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, тиббӣ ва ғайра ба вучуд омада, вобаста ба хусусияти фаъолияти ташкилот нисбат ба ҳар як муҷриятқунанда анҷом дода мешавад.

Шартномаи ҳамроҳшавӣ чунин шартномаест, ки шартҳои онро як тараф дар шакли тавсия ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод менамояд ва онро тарафи дигар ба роҳи ҷузъӣ ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳод ба мисли шартномаи ҳамлу нақл, пудра

Шартномаи ба манфиати шахси сеюм басташуда чунин намуди шартнома мебошад, ки ҳуқуқи дар шартнома пешбинишудаи талабуниро шахсе ба даст меорад, ки дар бастании шартнома иштирок намекунад. Фақат дар сурати аз ҳуқуқҳои ба ӯ додашуда даст кашидани шахси сеюм, шахси шартномабаста метавонад аз он истифода барад, агар ба моҳияти шартнома муҳолиф набошад. Масалан, аз рӯи шартномаи суғурта дар сурати вафоти шахси суғуртакардашуда шахси сеюм метавонад, ки додани маблағи суғуртаро аз ташкилоти суғурта талаб намояд.

Тағйир додан ва қатъ кардани шартнома танҳо бо ризоияти тарафҳо ба амал бароварда мешавад. Дар ҳолатҳои аз иҷрои шартнома, қисман ё пурра даст кашидани як тараф агар ин гуна дасткашӣ бо қонун ё шартнома иҷозат дода шуда бошад, шартнома тағйирёфта ё қатъшуда эътироф карда мешавад. Дар чунин ҳолат қарори суд талаб карда намешавад. Дар ҳолатҳое, ки дар шартнома ё қонун имконияти тағйир додан ва қатъ намудани шартнома пешбинӣ нашуда бошад, шартнома метавонад бо талаби яке аз тарафҳо бо қарори суд ва танҳо дар ҳолатҳои зерин тағйир дода ё қатъ карда шавад:

1) хангоми шартномаро ба таври назаррас вайрон кардани тарафи дигар;

2) хангоми ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат;

3) дар дигар ҳолатҳое, ки дар Кодекси граждани, қонунҳои дигар ё шартнома пешбинӣ шудаанд.

Ба таври назаррас вайрон кардани шартнома чунин маънӣ дорад, ки ба тарафи дигар аз ин зиён расида, ӯро аз умеди ба даст овардани нафъи зиёде маҳрум месозад, ки хангоми бастании шартнома дар назар дошта шуда буд.

Тағйир ёфтани ҳолат ҳамон вақт назаррас эътироф карда мешавад, ки агар тарафҳо онро оқилона дар шартнома пешбинӣ карда метавонистанду шартнома умуман баста намешуд ё он ба шартҳои то андозае фарқкунанда баста мешуд. Масалан, барои бекор кардани шартномаи иҷораи бино метавонад заминчунбӣ асос шавад, ки дар натиҷаи он бино ба иҷора гирифташуда чунон зарар дидааст, ки дар натиҷаи он истифодаи бино аз рӯи таъинот номумкин мебошад. Дар чунин ҳолат

ичорадех ва иҷорагир бояд оид ба пеш аз мӯҳлат қатъ намудани шартномаи иҷора ризоият диҳанд.

Ҳамин тавр, дар ҳолатҳои истисноии ба манфиати ҷамъият муҳолиф будан ё ба тарафҳо зарар расидан, ки боиси ҳароҷоти бештари барои иҷрои шартнома зарурӣ мегардад, баъди тағйири шартҳои аз тарафи суд муайяншуда бекор кардани шартнома бо сабаби ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат мумкин аст.

Тавре ки дар боло қайд кардем, дар ҳолатҳои дар дигар қонунҳо ё шартнома пешбинишуда шартномаро тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст. Чунончи, тибқи моддаи 70 Кодекси манзил агар иҷорагир, аъзои оилаи ӯ ё дигар шахсоне, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд, мунтазам хонаи истиқоматиро вайрон ё хароб намоянд, иҷорадех метавонад бо тартиби суди шартномаи иҷораро бекор карда, кӯчонидани шаҳрвандро аз хонаи истиқомати талаб намояд.

§ 7. Ҳуқуқи ӯҳдадорӣ

Дар байни муносибатҳои молумулқие, ки иштирокчиҳои онҳо шаҳрвандон ва ташкилотҳо мебошанд, муносибатҳои ҷамъияти мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, ки оид ба супоридани молу мулк, иҷрои қарз, расонидани хизмат, додани пул ва ғайра ба вучуд меоянд. Муносибатҳои граждани дар асоси расонидани зарар ё дорошавии беасос низ ба вучуд меоянд. Ҳамаи ин муносибатҳо дар шакли ӯҳдадорӣ ба вучуд омада, предмети омӯзиши ҳуқуқи ӯҳдадорӣ мебошанд. Мувофиқи ӯҳдадорӣ як шахс (қарздор) ӯҳдадор аст, ки ба фонди шахси дигар (кредитор) амали муайянеро ба ҷо оварад, чунончи молу мулкро супорад, қарро иҷро кунад, пул диҳад ва монанди инҳо ё аз иҷрои амалиёти муайян худдорӣ кунад. Кредитор бошад, ҳақ дорад аз қарздор иҷрои ӯҳдадорӣ онро талаб кунад (моддаи 328 Кодекси граждани).

Аз сабаби он, ки ӯҳдадорӣ яке аз намудҳои муносибатҳои ҳуқуқи граждани мебошад, мазмуни онро ба монанди ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ – ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои иштирокчиёни он ташкил медиҳад. Иштирокчиёни ӯҳдадорӣҳо қарздор ва кредитор мебошанд. Қарздор тарафест, ки амали му-

айяро содир менамояд ё аз содир намудани амали муайян худдорӣ мекунад. Кредитор тарафест, ки ҳуқуқ дорад содир намудани амали муайяно талаб намояд. Ба сифати онҳо шахрвандон ва ташкилотҳо баромад карда метавонанд. Дар баробари ҳамин, ҳам қарздор ва ҳам кредитор як ва якчанд шахс шуда метавонад. Асоси бавучудоии ўҳдадорихо фактҳои юридикӣ мебошанд, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд. Ба сифати асосҳои бавучудоии ўҳдадорихо мувофиқи моддаи 8 ва қисми 2, моддаи 328 Кодекси граждани инҳо баромад менамоянд: а) аҳдҳо, аз ҷумла шартномаҳо; б) санадҳои фаъолияти эҷодӣ; в) зараррасонӣ; г) дорошавии беасос; д) дигар амалиёти шахрвандон ё ташкилотҳо (масалан, начоти молу мулк, ёфтани хазина, ганчина ва ғайра).

Ўҳдадорихо дар асоси шартнома ва зараррасонӣ ба вуҷуд меоянд. Он ўҳдадорихое, ки дар асоси шартнома ба вуҷуд меоянд, ўҳдадорихои шартномавӣ номида мешаванд. Чунин шартномаҳо дар байни шахрвандон ва ташкилотҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии онҳо баста мешаванд, масалан, хариду фурӯш, иҷораи манзил, амонатнигоҳдорӣ, сунориш, қарз ва ғайра (барои маълумоти пурра ба саволи шартнома ва намудҳои он нигаред).

Дар ҳаёт чунин мешавад, ки як шахс бо рафтори худ бо шахси дигар ё ба молу мулкӣ ё худ ба ташкилот зарар мерасонад. Дар чунин сурат шахси зараррасонида ўҳдадор аст, ки товони зарарро дар шакли моддӣ ё пулӣ диҳад. Чунин ўҳдадорихо дар натиҷаи зараррасонӣ ба вуҷуд омада, ба ягон навъи созиш асос намеёбанд. Зарар аз рӯи моҳияти худ метавонад моддӣ ва маънавӣ шавад. Зарари моддӣ (молумулкӣ) дар пурра ё қисман несту нобуд шудани молу мулк, шикастан, вайрон шудан ва ғайра ифода меёбад. Зарари маънавӣ дар паҳн намудани маълумоти шаъну шарафи шахрванд ё ташкилотро бадномкунанда, инчунин расонидани осеби ҷисмонӣ ё маънавӣ ба шахрванд, зараррасонӣ ба ҳаёт ва саломатӣ ифода меёбад. Ўҳдадорихое, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вуҷуд меоянд, ду тараф доранд. Якеро кредитор ва дигареро қарздор меноманд. Ба сифати кредитор зарардида ва ба сифати қарздор зараррасонида баромад менамояд. За-

рардида шахсе мебошад, ки ба ў зарар расонида шудааст. Ба сифати зарардида ташкилот, шахсони қобилияти амалкунӣ дошта, шахрвандони ноқобил, қобилияти амалкунӣ маҳдуд ва қобилияти амалкунӣ пурра надошта баромад менамоянд. Масалан, дар ҳолати несту нобуд қардан ё зарар дидани молу мулк, ки ба молиқияти ноқобилгон тааллуқ дорад, ў ба монанди шахси қобилияти амалкунӣ пурра, яъне қалонсолон, ҳуқуқи талаб намудани товони зарарро дорад. Яъне қонунгузор ба ноқобилгон дар баробари қалонсолон ҳуқуқи баробари ҳимояи молу мулк мебахшад. Дар чунин сурат шахсе барои додани товони зарар ўҳдадор аст, ки бо рафтори худ ба ноқобил зарар расонидааст. Ба сифати шахсони ҳуқуқӣ ташкилотҳо баромад карда метавонанд. Шахсони ноқобил, аз ҷумла хонандагони мактабҳои миёна барои зараррасонӣ ба молу мулк ва ҳаёту саломатии шахрвандон, инчунин барои зараре, ки ба қорхона, иттиҳодия ва ташкилотҳо мерасонад, ҷавобгаранд. Вале ҷавобгарии онҳо аз рӯи синну сол ва тарзи расонидани зарари моддӣ фарқ мекунад. Вобаста ба ҳамин онҳо мустақиман ва ғайримустақим ба ҷавобгарӣ қаша мешаванд. Ноқобилгони синни то 14-сола ғайримустақим ҷавобгар мебошанд. Яъне барои зарари расонидаи онҳо падару модарон (фарзандхонандагон) ё васиҳои онҳо ҷавобгаранд. Падару модарон на барои зарари расонидашуда, балки барои дуруст тарбия накардани фарзандон ва назорат накардан ба онҳо, ки амали онҳо боиси чунин зараррасонӣ гардидааст, ҷавобгар мешаванд. Донишқадаҳо, муассисаҳои тарбиявӣ, табоқатӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ барои рафтори ноқобилгоне, ки дар назорати онҳо ҳастанд (моддаи 108 Кодекси граждани), ҷавобгар мебошанд. Ноқобилгони синни аз 14 то 18-сола худашон барои зарари ба дигарон расонидашон ҷавоб мебахшанд. Дар мавридҳои, ки ноқобилгони синнашон аз 14 то 18-сола барои додани товони зарар молу мулк ё музди қори қифоя надоранд, падару модарон ё парасторони онҳо дар қисми дахлдор товони зарарро мебахшанд. Дар чунин мавридҳо масъулиятро ба зимман мактаб ё муассиса гузоштан мумкин нест. Агар зараррасонида ба балоғат расад ё ин, ки то ба балоғат расидан дорони молу мулк ё музди қори

кифоя гардад, падару модар ва ё парасторони ӯ аз ӯҳдадори қисми дахлдори худ озод мебошанд. Падару модар ва парасторон ҳамон вақт ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ки беайб будани худро исбот карда натавонанд.

Иҷрои ӯҳдадориҳо дар натиҷаи амали ғаълола, ба монанди додани молу мулк, иҷрои қор, супоридани пул ва содир намудани дигар пешниҳодҳои молумулкӣ анҷом дода мешавад. Бояд қайд намуд, ки иҷрои ӯҳдадориҳо аз ду аломати муҳим – амал ва мувофиқ омадани он ба ӯҳдадориҳо, ки дар қонун ва шартнома ифода ёфтааст, иборат мебошад. Ҳамин тавр, содир намудани амалро иҷрои ӯҳдадориҳо меноманд, ки аз ӯҳдадориҳои мувофиқи қонун ва шартномаҳои базимагирифтаи иштирокчиёни он ба миён меояд. Иҷрои ӯҳдадориҳо ба воситаи ноустуворона, гарав, нигоҳ доштани молу мулки қарздор, замонат, қафолат, байъона ва дигар тарзҳои пешбининамудаи қонун ё шартнома таъмин карда мешавад.

Ноустуворона (ҷарима, пеня) маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян гардидааст ва қарздор ӯҳдадор аст ҳангоми иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро намудани ӯҳдадорӣ, аз ҷумла дар ҳолати гузаштани мӯҳлат, онро ба қарздор диҳад.

Гарав моли муайяне мебошад, ки талаботи қарздор аз ҳисоби он ҳангоми иҷро намудани ӯҳдадорӣ қонеъ гардонидани мешавад.

Замонат дар асоси шартнома ба тасвиб расонида шуда, тибқи он зомин ӯҳдадор мешавад, ки дар назди қарздор дигар шахс барои пурра ё қисман иҷро накардани ӯҳдадориҳои вай ҷавобгар бошад.

Дар асоси қафолат банк ё дигар ташкилоти қарздор ба хошиши шахси дигар ӯҳдадори хаттӣ медиҳад, ки дар сураи иҷро накардани ӯҳдадори шартномавӣ аз ҷониби қарздор ба қарздор маблағи муайяно медиҳад.

Байъона маблағе мебошад, ки як тарафи шартнома аз ҳисоби маблағе, ки вай бояд пардохт намояд, ба тарафи дигари шартнома барои исботи бастани шартнома ва таъмини иҷрои он ба ҳисоби тарафи дигар мегузаронад.

Байъона дар шакли хаттӣ баста мешавад.

ӯҳдадориҳо дар мавриди ғавти шахрванд, барҳам дода-

ни шахси ҳуқуқӣ, ғайриимкон будани иҷро, дар асоси санади мақомоти давлатӣ, як шудани қарздор ва қарздор, бахшидани қарздор ва дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонун ё шартнома қисман ё пурра қатъ мегарданд.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи граҷданӣ чиро меомӯзад?
2. Кадом муносибатҳои ҳуқуқи граҷданӣ танзим менамояд?
3. Дар бораи субъектҳои ҳуқуқи граҷданӣ маълумот диҳед.
4. Қобилияти ҳуқуқдорӣ чист?
5. Қобилияти амалқунӣ граҷданиро чӣ гуна мефаҳмед?
6. Мазмуни ҳуқуқи молиқиятро кадом вақолатҳои соҳибмулк ташкил медиҳад?
7. Ҳуқуқи молиявӣ чист?
8. Аҳд чист?
9. Кадом шаклҳои аҳдро медонед?
10. Шартнома чист?
11. Намудҳои шартномаро номбар кунед.
12. ӯҳдадорӣ чист?
13. Асосҳои пайдоиши ӯҳдадориро номбар намоед.
14. Мазмуни ӯҳдадориҳоеро, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вуҷуд меоянд, шарҳ диҳед.
15. Тарзҳои таъмини иҷрои ӯҳдадориҳоеро номбар кунед.
16. Ноустуворона чист?
17. Гарав чист?
18. Ҳолатҳои қатъи ӯҳдадориҳоеро номбар намоед.
19. Байъона чист?
20. Шартномаҳо дар кадом маврид тағйир ё қатъ гардонидани мешаванд?

БОБИ II. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

§ 1. Вазифаҳо ва предмети ҳуқуқи маъмури. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури

Хусусияти муҳими давлати ҳуқукбунёд дар волоияти ҳуқук ва қонуни ҳуқуқӣ, воқеӣ будани ҳуқуқу озодиҳои инсон зоҳир мешавад ва ин ду аломати давлати ҳуқукбунёд танҳо дар сурати таҷзияи ҳокимият имконпазир мегардад. Принсипи таҷзияи ҳокимият дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки мувофиқи он «ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад».

Дар амал татбиқ ёфтани ин принсип боиси он гардид, ки ҳар як шохаи ҳокимият дар низоми давлатдорӣ мо мавқеи худро пайдо намояд, аз ҷумла тибқи моддаи 48 Конститутсияи ҳокимияти қонунгузор тавассути парламент, яъне мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузор – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ибораат аз ду маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон) амалӣ карда мешавад. Ҳокимияти иҷроияро тибқи бобҳои 4 ва 5 Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мекунанд ва ҳокимияти судӣ ба судҳои кишвар, ки низоми мустақили ташкилӣ доранд, мансуб мебошад.

Дар мамлакат ҳам парламент ва ҳам Президент интихобӣ буда, санадҳои Президентро дар хусуси таъини аъзои Ҳукумат парламент тасдиқ мекунанд, ҳайати Суди конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент аз ҷониби Маҷлиси миллӣ интихоб ва бозхонда шуда, судяҳои дигар зинаҳо бошанд, бо пешниҳоди Шӯрои адлия аз ҷониби Президент таъин мегарданд.

Ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқу озодии шахсият, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Ҳамкорӣ ва муносибати байниҳамди-

гарии шохаҳои ҳокимият ба он нигаронида шудааст, ки асосҳои ҳуқуқи давлати демокративу иҷтимоӣ фароҳам оварда шаванд. Дар ҷараёни қонунгузорӣ Президент ва Ҳукумат иштирок мекунанд, аъзои Ҳукумат баъди ҷонибдорӣ Маҷлиси Олӣ таъин мегарданд. Лоихаи Қонунро дар бораи буҷет, ки аз ҷониби Ҳукумат таҳия карда мешавад, Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Ин гуна алоқаву муносибатҳо натавонанд барои боздорӣ фаъолияти шохаҳои гуногуни ҳокимият, балки барои нигоҳдорӣ тавозуни байни онҳо низ шароит фароҳам меорад.

Бояд ёдовар шуд, ки принсипи таҷзияи ҳокимият дар конститутсияҳои аксар давлатҳои сохташон демократӣ бо тарзу усулҳои гуногун ифода ёфтааст. Масалан, дар Амрико тибқи Конститутсияи парламент ва Президент алоҳида интихоб мешаванд ва ҳар ду шохаи ҳокимият таҳти назорати Суди Олӣ қарор доранд. Дар Англия, Германия ва Италия парламент интихобӣ буда, Ҳукумат бевосита аз ҷониби он ташкил карда мешавад. Дар Франция парламент ва Президент интихобӣ буда, сарвари Ҳукуматро Президент таъин мекунанд, аммо Ҳукумат дар назди парламент масъул мебошад. Чунинчӣ аз таҷрибаи давлатдорӣ баъзе кишварҳои мутамаддини ҷаҳон доир ба принсипи таҷзияи ҳокимият маълум мешавад, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт бо дарназардошти роҳи интихобкардаи халқ, яъне бунёди давлати ҳуқуқиву иҷтимоӣ, устуворона қадам мениҳад.

Дар кишвари мо 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ва бо қабул намудани аввалин Конститутсияи давлати соҳибистиклол асосҳои конститусионии ҳокимияти иҷроия гузошта шуданд ва ин шохаи ҳокимият дар низоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ҳамчун шохаи мустақил пазируфта шуд.

Мақсади мо аз таҳлили мухтасари принсипи таҷзияи ҳокимият аз он иборат аст, ки ин мавзӯ бевосита бо яке аз соҳаҳои маъмули ҳуқуқ – ҳуқуқи маъмури алоқа дорад. Гурӯҳи махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳоро ҳуқуқи маъмури ба танзим мебарорад, маҳз дар соҳаи идоракунии давлатӣ, яъне дар ҷараёни ташкил ва фаъолияти низоми ҳоки-

мияти ичроия дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Ғайр аз ин, ҳукуки маъмурӣ низоми муайяни ҳукуки ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти ичроияро фароҳам меорад ва сониян, рафтори дигар иштирокчиёни муносибатҳои идоракуниро танзим месозад. Яъне ҳукуки маъмурӣ дар миёни дигар соҳаҳои ҳуқуқ қисмати мустақили низоми ҳуқуқро ташкил медиҳад ва он аз меъёрҳои ҳуқуқ иборат буда, як намуди ҳоси муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим меадрорад, ки баъзе олимони назарияи ҳуқуқ онҳоро «муносибатҳои идоракунӣ» номидаанд.

Албатта, предмети ҳар як соҳаи ҳуқуқ муносибатҳои ин ё он соҳаи иҷтимоӣ аст, ки ба воситаи меъёрҳои ҳамаи соҳаи ҳуқуқ танзим мешаванд. Сабаби муносибатҳои идоракунӣ гуфтан дар он аст, ки ҳукуки маъмурӣ дорони маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқ аст, ки бевосита муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи амалисозии ҳокимияти ичроия, яъне идоракунии давлатӣ ба танзим меадрорад.

Предмети ҳукуки маъмурӣ ин доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятиест, ки ба воситаи меъёрҳои ҳамаи соҳаи ҳуқуқ ба танзим дароварда мешавад. Бояд гуфт, ки доираи ин муносибатҳо хеле васеъ мебошад.

Ин доираи муносибатҳо ба таври умумӣ муносибатҳои ташкилӣ меноманд, ки фаъолияти асосии идоракунии давлатӣ – иҷроиявӣ амрдиҳӣ ба таркиби он дохил мешавад. Муносибатҳои ташкилиро ҳамчун предмети танзими маъмурию ҳуқуқӣ ба чор навъ чудо мекунад: 1) муносибатҳои ташкилию идоракунӣ дар соҳаи амалигардонии ҳокимияти ичроия (идоракунии давлатӣ); 2) муносибатҳои ташкилӣ дар ҳама зинаҳои низоми идоракунии умумӣ ва соҳаҳои фаъолияти давлатӣ; 3) муносибатҳои ташкилию назоратии умумидавлатӣ; 4) муносибатҳои ташкилии маъмурию адлиявӣ.

Ҳамаи ин чор навъи муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои маъмурию ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд, ки онҳо дар навбати худ аз рӯи мазмун ба чор намуди зерин чудо мешаванд:

- ӯҳдадоркунанда (вазифадоркунанда);
- манъкунанда;

- ваколатдоркунанда;
- ҳавасмандкунанда.

Аксарияти меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ ӯҳдадоркунанда мебошанд, яъне иҷрои амалҳои муайяно ба рои субъектҳои ҳукуки маъмурӣ ҳатмӣ мешуморанд. Масалан, меъёрҳо оид ба ваколати мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни он, меъёрҳо оид ба тартиби кор бо арзу шикоят ва муроҷиатҳои шаҳрвандон ва ғайра.

Тавассути меъёрҳои манъкунанда бисёр амалҳои номатлуб пешгирӣ карда мешаванд. Масалан, меъёрҳо, ки таркиби ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро ташкил медиҳанд.

Ба меъёрҳои ваколатдоркунанда меъёрҳо дохил мешаванд, ки ба мақомот, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳуқуқро ваколатҳои муайяно пешниҳод мегардонанд.

Хусусияти меъёрҳои ҳавасмандкунанда дар андешидани чораҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби субъектҳои дахлдори ҳуқуки маъмурӣ зоҳир мешавад.

Муносибатҳои ҳукуки маъмурӣ муносибатҳои ҷамъиятиест мебошанд, ки тавассути меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ танзим мешаванд ва меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ шартӣ асосии пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии маъмуриест.

Муносибатҳои иштирокчиёни ҳукуки маъмурӣ ба уфуқӣ (масалан, байни вазоратҳо ва муассисаҳои тобеи онҳо), амудӣ (масалан, байни ду вазорат) аз рӯи давомияти амал – ба таъҷилӣ, кӯтоҳмӯҳлат ва бемӯҳлат, аз рӯи ҳаҷм ва мавқеашон дар низоми танзими маъмурию ҳуқуқӣ – ба умумӣ, соҳавӣ ва байнисоҳавӣ чудо мешаванд.

Сарчашмаҳои ҳукуки маъмурӣ санадҳои меъёрие мебошанд, ки дорони меъёрҳои маъмурию ҳуқуқӣ мебошанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади волотарини ҳуқуқӣ сарчашмаи асосии ҳукуки маъмурӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҷои дуоим қонунҳои конститутсионӣ ҳамчун сарчашмаи ҳукуки маъмурӣ эътироф мешаванд (масалан, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 май соли 2001, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 ва ғайра).

Дар ҷои сеюм қонунҳои ҷорӣ қарор доранд, ки ба вазъи ҳуқуқии мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ бахшида шудаанд (масалан, Қонун «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 23 март соли 2008).

Дар байни сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури кодексоҳо ҷои махсусро ишғол мекунанд (масалан, Кодекс «Дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури», Кодекси расмиёти маъмури, Кодекси гумрук, Кодекси замин ва ғайра).

Сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи маъмури фармонҳои Президент, санадҳои меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар идораҳои давлатии сатҳи ҷумҳури ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба шумор мераванд, ки меъёрҳои муайяно дар соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои ҷамъиятӣ дарбар мегиранд.

§ 2. Субъектҳои (иштирокчиёни) ҳуқуқи маъмури

Чунон ки гуфта шуд, ҳуқуқи маъмури чун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки аз тарафи давлат муқаррар карда мешаванд, иҷозат ва қарорат дода мешаванд ва барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ рағбат мегарданд, ки онҳо ба амалисозии ҳокимияти иҷроия ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Аз ин рӯ, доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқи маъмури танзим мегарданд, ба амалисозии ҳокимияти иҷроия дахл доранд. Яъне ин муносибатҳо дар байни:

- 1) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва сохторҳои он;
- 2) ҳокимияти иҷроия ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ассотсиатсияҳо, иттифокҳо, хизмҳои сиёсӣ, дигар шаклҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра;
- 3) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шаҳрвандон, аз ҷониби дигар дар байни мақомоти ҳокимияти иҷроия ва иштирокчиёни берунаи муносибатҳои шартномавӣ;
- 4) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва мақомоти маҳаллии ҳудудораи шаҳрак ва деҳот сурат мегиранд.

Субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба мақоми он дар ҳар соҳаи ҳуқуқ ба тарзҳои гуногун маънидод мешавад. Маса-

лан, дар муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ шаҳрвандони хориҷӣ ва шаҳсони бешаҳрванд ҳамчун шаҳсони воқеӣ баромад карда, ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ ҳамчун шаҳсони ҳуқуқӣ эътироф мешаванд. Дар муносибатҳои ҳуқуқии маъмури бошад, мақомоти давлатӣ, шаҳсони мансабдор, шаҳрвандон ва дар баъзе ҳолатҳо ташкилоту муассисаҳо, аз ҷумла шаҳсони ҳуқуқӣ низ ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқ баромад мекунанд.

Дар ҳуқуқи маъмури субъект ин иштирокчиё ё тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳокимияти иҷроия аст, ки онҳо ба амалисозии функцияҳои идоракунии вақолатҳои дахлдори давлатӣ, яъне ҳокимият дорад. Одатан ба сифати муносибатҳои маъмури ҳуқуқӣ (ҷониби идоракунанда) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шаҳсони мансабдор баромад мекунанд, ки ирода ва манфиати давлатро дар шакли расмӣ дар амал татбиқ менамоянд. Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун инчунин судҳо (ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмури) ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои идоракунии дар нақши субъект буда метавонанд: масалан, иттифокҳои қасаба муассисаҳои санаторию курортро идора мекунанд.

Объекти идоракунии бошад, шаҳсони воқеӣ ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи вазифаҳо доранд, аммо ҳамчун тарафи идорашаванда эътироф мегарданд. Ба онҳо шаҳрвандон, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти идоракунии ташкилоту сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, қорхонаву муассисаҳо, ҳокимияти иҷроия дар низоми ҳудудораи маҳаллӣ ва ташкилоту соҳаҳои хориҷӣ дохил мешаванд. Амалан фаъолияти ин одамон ва иттиҳодияҳои онҳо онҳо ба татбиқи ҳуқуқи ӯҳдадорихояшон дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ва рафтори бошӯронаи онҳо объекти идоракунии мебошад.

Муносибатҳои маъмури ҳуқуқӣ чунин рафтори иштирокчиёни онро пешбинӣ мекунанд, ки ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқи маъмури мувофиқ мебошанд. Ҳамин гуна рафтор дуруст эътироф шуда, натавон ба таври мусбат арзёбӣ карда мешавад, балки дар баъзе ҳолатҳо ҳавасманд ҳам карда мешавад. Масалан, мувофиқи моддаи 38 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 «хизматчиин давлатӣ барои дастовардҳои хизматӣ, хиз-

мати бардавому бенуксон, ичрои супоришҳои махсусан муҳими давлатӣ ҳавасманд гардонида мешавад. Намудҳои ҳавасмандгардонӣ ва тартиби ба он сарфароз гардониданро қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд». Илова бар ин, дар моддаи 43 ҳамин Қонун гуфта мешавад: «Шахсоне, ки муқаррароти Қонуни мазкурро вайрон мекунад, тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд».

Бештари муносибатҳои маъмурии ҳуқуқӣ бо тартиби маъмури хифз карда мешаванд.

Масъалаи муҳими дигар он аст, ки субъекти ҳуқуқи маъмури метавонад фақат дар ҳолати мавҷуд будани воқеияти ҳуқуқӣ субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маъмури бошад. Шахс ё ташкилоте субъекти ҳуқуқи маъмури номида мешавад, ки дар шароити муайян метавонад иштирокчи муносибатҳои идоракунӣ бошад. Онҳо метавонанд индивидуалӣ (фардӣ) – шахрвандон, хизматчиёни давлатӣ ва коллективӣ

Ҳуқуқи маъмури

(мақомоти ҳокимияти иҷроия, мақомоти идоракунӣ давлатӣ ва ташкилоти созмонҳои ғайридавлатӣ) бошанд.

Субъектҳои ҳуқуқи маъмури танҳо дар сурати вучуд доштани се шарт метавонанд субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии маъмури бошанд:

- 1) меъёрҳои маъмурии ҳуқуқӣ, ки субъектро муайян карда, ҳуқуқи вазифа ва ҷавобгарии ҳуқуқии онро муқаррар мекунад;
- 2) қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури ва амалкунӣ субъект;
- 3) далели ҳуқуқӣ, яъне асоси пайдоиш, тағйирот ва қатъ гардидани муносибати ҳуқуқӣ.

Ҳамин тариқ, субъектҳои ҳуқуқи маъмуриро ба ду гурӯҳ – инфиродӣ (шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ, шахси бешахрванд, хизматчиёни давлатӣ) ва коллективӣ тақсим мекунад. Субъектҳои коллективӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳи дигар ҷудо мешавад. Ба гурӯҳи аввал инҳо дохил мешаванд:

- ташкилотҳои давлатӣ;
- мақомоти ҳокимияти иҷроия;
- бахшҳои таркибии мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки дорой салоҳияти ҳудудӣ мебошанд;
- мақомоти идоракунӣ қорхона, муассиса ва ташкилоти давлатӣ.

Ба гурӯҳи дуюм инҳо дохил мешаванд:

- ташкилотҳои ғайридавлатӣ;
- мақомоти худидоракунӣ маҳаллӣ;
- мақомоти идоракунӣ ташкилоти муассисаҳои ғайридавлатӣ;
- муассисаҳои хусусӣ;
- муассисаҳои хориҷӣ.

Давлати Тоҷикистон, ташкилоти созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ низ метавонанд ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқи маъмури эътироф карда шаванд. Онҳо дар чунин нақш дорой қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури мебошанд. Аммо онҳо дар муносибатҳои мушаххаси маъмурии ҳуқуқӣ бевосита иштирок намекунад. Қобилияти амалкунӣ маъмури ба ўҳдаи мақомоти ҳокимияти иҷроия ё идоракунӣ дар муқои-са бо шахрвандон гузошта мешавад, ки ин ду сифати

хукукиро дар худ дошта метавонанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки на вилоят, шаҳр, ноҳия, корхона, хизби сиёсӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ, балки мақомоти идоракунии онҳо субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маъмури ҳисоб мешаванд.

Барои ҳар соҳаи ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи маъмури, муайян кардани субъектҳои он кори муҳим аст. Ҳангоми шахс ё ташкилотро ба сифати субъекти ҳуқуқ эътироф кардан қонун мақоми ҳуқуқии онҳоро муайян карда, муносибати онҳоро бо давлат, мақомоти он ва шахсони дигар муқаррар менамояд.

Ҳамин тариқ, субъекти ҳуқуқи маъмури шахс ё ташкилотест, ки мутобики меъёрҳои ҳуқуқи маъмури метавонад иштирокчин (тарафи) муносибатҳои идоракунии бошад. Ба ақидаи мо, ба сифати субъектҳои ҳуқуқи маъмури – шахсони воқеӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, худидораи маҳаллӣ, хизматчиёни давлатӣ, корхонаву муассиса ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ баромад менамоянд, ки дар бораи навъҳо, мақоми ҳуқуқии онҳо ва қобилияти субъекти ҳуқуқ будани онҳо дар поён муфассал сухан хоҳем гуфт.

§ 3. Шахсони воқеӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи маъмури

Чунон ки дар мавзӯи гузашта ишора кардем, ба ҳуқуқи маъмури як қатор субъектҳо, аз ҷумла шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҷамъиятҳои меҳнатӣ, бахшҳои таркибии ташкилоту муассисаҳо, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки дар байни онҳо шаҳрвандон ҳамчун шахсони воқеӣ мавқеи аввалиндарача доранд. Зеро дар қисми 2 моддаи 1 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад». Зидеда аз ин, моддаи 10 Конституцияи афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро нисбат ба қонунҳои миллӣ эътироф намудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эълониюми умумии ҳуқуқи башарро аз 10 декабри соли 1998 ба тасвиб расонидааст ва тибқи муқаррароти Конституцияи ин санади муҳими байналмилалӣ қисми таркибии низоми ҳуқуқии кишвари моро ташкил ме-

диҳад. Дар моддаи 6 Эълониюми мазкур таъкид шудааст, ки «ҳар як инсон дар ҳар қучо, ки қарор дошта бошад, ба эътирофи ӯ ҳамчун субъекти ҳуқуқи ҳақ дорад».

Бояд гуфт, ки зеро мафҳуми «шахси воқеӣ» инсон ҳамчун мавҷуди биологӣ фаҳмида мешавад. Ба мазмуни ҳуқуқи шахсони ҷисмонӣ – шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд ҳамчун шахсони воқеӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, байни субъектҳои ҳуқуқи маъмури шаҳрвандон ҷои махсусро ишғол мекунад. Дар ин ҷо шаҳрванде дар назар дошта мешавад, ки функцияи ҳокимиятӣ – амрдиҳӣ надорад, дар ташкилоти муайян қор мекунад ё қор намекунад (масалан, хонанда, нафақахӯр).

Вазифаи асосии ҳуқуқи маъмури таъмини манфиати давлат мебошад, ки ба воситаи манфиати ҳар як шаҳрванд ва ҷомеа дар маҷмӯъ амалӣ гардонида мешавад. Эътироф кардан лозим аст, ки давлат барои шаҳрвандон ва ҷомеа вучуд дорад, на баръакс. Ҳамин аст, ки дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки «ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз мекунад».

Мақоми маъмуриву ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон ҷузъи муҳим ва таркибии мақоми ҳуқуқии умумии онҳоро ташкил мекунад, ки бо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри 1995, дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин Эълониюми умумии ҳуқуқи башар муқаррар карда шудааст. Мазмуни мақоми маъмуриву ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро инҳо ташкил медиҳанд:

а) маҷмӯи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои инсон ва шаҳрванд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқии маъмури устувор гардонида шудаанд;
б) кафолати татбиқи ин ҳуқуқу ўҳдадорихо, ҳифзи онҳо ба воситаи қонун ва роҳу усулҳои химоя аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ.

Шаҳрванд нисбат ба инсон ҳуқуқу ўҳдадорихои бештар дорад. Шахсоне, ки шаҳрванди Тоҷикистон нестанд, аз ҳуқуқҳои ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда маҳруманд, масалан, ҳуқуқи ба мансаби Президент интиҳоб шуданро надоранд.

Вазъи маъмуриву ҳуқуқии ин шаҳрвандон аз рӯи андоза ва характери қобилияти субъекти ҳуқуқи маъмури будани онҳо муқаррар карда мешавад, ки онҳо аз қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури ва қобилияти амалкунӣ маъмури иборатанд.

Зери мафҳуми қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурии шаҳрванд ба маънои имконияти бо қонун эътирофшудаи субъекти ҳуқуқи маъмури будан соҳиби ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ характери маъмуриву ҳуқуқӣ дошта фаҳмида мешавад. Ҳаҷму мазмун ин гуна қобилияти ҳуқуқдорӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмури муқаррар карда ва тағйир дода мешавад. Хусусиятҳои муҳими он дар Конститутсия сабт шудаанд. Мутобиқи Конститутсия санадҳои ҳуқуқии зиёде қабул шудаанд, ки ин ё он паҳлӯи вазъи ҳуқуқиву маъмурии шаҳрвандонро дар маҷмӯъ ва дар соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷомеа ба танзим даровардаанд. Масалан, ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандон дар масъалаи ҳимояи Ватан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ўҳдадорӣ умумӣ ҷарбӣ ва хизмати ҷарбӣ» аз 29 ноябри соли 2000 ба таври муфассал зикр шудаанд.

Қобилияти амалкунӣ маъмурии шаҳрванд ин қобилияти бо амалиёти (рафтори) шахс ба даст овардани ҳуқуқи ўҳдадорӣ характери маъмуриву ҳуқуқӣ дошта ва амалисозии онҳост. На ҳама шаҳрвандон қобилияти яхелаи амалкунӣ маъмури доранд, ки ин ба хусусиятҳои хоси муносибатҳои идоракуни ва доштани таҷриба, ақлу заковат, эҳсоси масъулият нисбат ба амали худ вобаста аст. Масалан, дар моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 ҳолатҳои пешбинӣ гардидаанд, ки ба хизмати давлатӣ қабул шудани шаҳрванд ва дар хизмати давлатӣ будани хизматчи давлатиро истисно мекунад.

Албатта, тибқи Конститутсия ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқи ўҳдадорӣ яхела ва баробар доранд. Ҳуқуқи маъмури ба амалишавии ин ҳуқуқи озодӣ ва ўҳдадорӣ конститутсионӣ ба таври гуногун таъсир мерасонад, махсусан дар ҳолатҳои, ки агар муқаррароти конститутсионӣ ба мушаххасгардонӣ ниёз дошта бошад, ё дар мавриди ҳамкории шаҳрвандон бо сохторҳои идоракуни ва назорати онҳо бо мақсади риояи принсипи конститутсионӣ «таъбиқи ҳуқуқи озодӣ инсон ва шаҳрванд

набояд ҳуқуқи озодӣ дигар шахсонро ҳалалдор кунад».

Ҳуқуқи озодӣ ва ўҳдадорӣ зерини шаҳрвандон дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракуни амалӣ карда мешаванд:

1. Ҳуқуқи шаҳрвандон оид ба иштирок кардан дар идоракунии давлат бевосита ё ба воситаи намоёндогони худ. Ин бо ҳуқуқи шаҳрвандон оид ба интиҳоб кардан ва ё интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ иртибот дорад.

2. Ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ ва ҳуқуқи созмон додани иттифокҳои касаба барои ҳифзи манфиатҳои худ.

3. Ҳуқуқи шаҳрвандон оид ба гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишу роҳпаймоиҳо. Ҳарчанд ки дар Конститутсия оид ба тартиби гузаронидани ин ҷорабиниҳо чизе гуфта нашудааст, вале дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта» аз 2 майи соли 1998 оид ба ташкилотчи намоиш (моддаи 6), иштирокчиён (моддаи 7), огоҳинома дар бораи гузаронидани намоиш (моддаи 8), ҷойҳои гузаронидани намоиш (моддаи 9), ҷойҳои барои намоиш маҳдуд ё манъшуда (моддаи 10), вақти намоиш (моддаи 11), ташвиқоти пешакӣ (моддаи 13), масъалаҳои таъминот (моддаи 14) ва тартиби гузаронидани намоишҳо (боби Ш, моддаҳои 17-20) муқаррароти дахлдор мавҷуданд.

4. Ҳуқуқи шахсан мурочиат кардан ба мақомоти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ ё фиристодани мурочиатҳои умумӣ.

5. Ҳуқуқи шаҳрванд ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ.

6. Дахлнопазирии манзил.

7. Ҳуқуқ ба ҷойивазкунӣ.

8. Ҳуқуқ ба озодии иттилоот.

9. Ҳуқуқ ба ҷуброни зарари аз тарафи мақомоти давлатӣ ё шахсон мансабдор расонидашуда.

Ҷараёни таъбиқи ҳуқуқҳои субъективӣ шаҳрвандон, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи маъмури асоснок карда шудаанд, пешбинӣ мекунад, ки онҳо амали ҳуқуқиро анҷом диҳанд.

§ 4. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури

Дар қонунгузори мавҷуда истилоҳҳои «мақомоти ҳокимияти иҷроия» ва «мақомоти идоракунии давлат» ҳангоми муайян кардани вазъи маъмури ҳуқуқи мақомоти дахлдор ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно истифода шудаанд. Мақомати ҳокимияти иҷроия, пеш аз ҳама, ташкилоте мебошад, ки як қузъи дастгоҳи давлатӣ махсус шуда, сохтори худ, салоҳият ва фаъолияти худро дорад, бо тартиби муқарраркардаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил карда мешавад, дар қори худ усулҳои муайяно истифода мебарад, ҳуқуқи бо супориши давлат баромад кардан дорад, бо тартиби фаъолияти иҷроиявӣ ва амриҳои ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маъмури сиёсӣ роҳбарӣ мекунад.

Аз аломатҳои дар ин таъриф зикршуда моҳияти мақомати ҳокимияти иҷроия маълум мегардад, ки онҳо бо ҳамин аз дигар мақомати давлатӣ (масалан, қонунгузор, судӣ) ва ғайридавлатӣ фарқ мекунад.

Сохтори дохилии ҳокимияти иҷроия аз роҳбар ва қонишинони ӯ, мақомати коллегиялии идоракунӣ ва қормандаҳои дастгоҳ иборат аст. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии маъмури мақомати ҳокимияти иҷроия бо ташаққул ёфтани ва муайян шудани салоҳият пайдо шуда, бо барҳам додани онҳо қатъ мегардад. Мақомати ҳокимияти иҷроия ҳамчун қузъи дастгоҳи давлатӣ ҳамарӯза қорқоро оид ба татбиқи вазифаҳои идоракунӣ ва функсияҳои давлат анҷом медиҳанд. Онҳо бо таъиноти худ, мазмуни қор ва методи фаъолиятшон аз мақомати ҳокимияти судӣ ва қонунгузор фарқ мекунад.

Мақомати ҳокимияти иҷроия аз номи давлат баромад мекунад, аз ин рӯ, онҳо қорро ва қорлатҳои давлатӣ-ҳокимиятӣ мебошанд. Мақомати ҳокимияти иҷроия аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузори қорда мешаванд ва шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, яъне қорро қобилияти ҳуқуқдори қорданӣ мебошанд.

Ташкил ва фаъолияти мақомати ҳокимияти иҷроия ба як

қорро принципҳои асосӣ мебад, ки онҳо муқаррароти умумӣ ва талаботи муқорро қорбар мегаранд. Ин принципҳои иборатанд аз:

1. Қорлояти қонун.
2. Ҳокимияти халқ.
3. Тақзия, бозқорӣ ва мувозинати шоҳаҳои ҳокимият.
4. Қоруният.
5. Масъулияти шахсӣ.
6. Ошқорбаёнӣ.
7. Афзалият ва қорлатнокии ҳуқуқи шахсият.
8. Мутамарқазият.

Ҳамаи ин принципҳои қор асоси муқаррароти Қорститутсия татбиқ қорда мешаванд. Дар Қорститутсияи Қормуҳурии Тоҷикистон ба ҳокимияти иҷроия ду боб – боби 4 – «Президент» ва боби 5 – «Ҳуқумат» бахшида шудааст.

Инқунин қор моддаи 78 боби 6 гуфта мешавад, ки «ҳокимияти иҷроияро қор маҳал намояндаи Президент қориси вилоят, шаҳр ва ноҳия амалӣ мегардонад».

Президенти Қормуҳурии Тоҷикистон қорвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳуқумат) буда, қорни Қорститутсия ва қорунҳо, ҳуқуқи озоқиҳои инсон ва шаҳрқоранд, қордори давлат ва мураттабии фаъолияти мақомати давлатӣ мебошад.

Тибқи моддаи 69 Қорститутсияи Қормуҳурии Тоҷикистон салоҳияти Президент аз инҳо иборат аст:

– самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва қоричии қормуҳуриро муайян мекунад;

– Тоҷикистонро қор дохили давлат ва муносибатҳои байналмилали намояндагӣ мекунад;

– вазоратҳои ва қоритаҳои давлатиро таъсис ва барҳам медиҳад;

– Сарвазир ва дигар аъзои Ҳуқуматро таъин ва озод мекунад; фармони худро қор бораи таъин ва озод қордани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳуқумат ба тасдиқи қорласаи якқояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– қорисони Вилояти Мухтори Қӯрхистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияқорро таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи маҷлиси дахлдори вақилони халқ пешниҳод менамояд;

– санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро хангоми муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад;

– номзадҳои Раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллий пешниҳод менамояд;

– бо ризоияти Маҷлиси миллий Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад;

– Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад;

– Шӯрои амниятро таъсис ва роҳбарӣ мекунад;

– Шӯрои адлияро таъсис медиҳад;

– Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Шӯрои адлия таъин ва озод мекунад;

– раёйпурсӣ, интиҳоботи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъин мекунад;

– ба қонунҳо имзо мегузорад;

– низоми пулиро муайян менамояд ва маълумотро ба Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– ихтиёрдор ва масъули сармояи захиравӣ мебошад;

– ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, қарордодҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– сарони намояндагҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъин ва озод мекунад;

– эътимодномаҳои сарони намояндагҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро қабул менамояд;

– Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллахи Тоҷикистон мебошад; фармондеҳони кӯшунҳои Қувваҳои Мусаллахи Тоҷикистонро таъин ва озод мекунад;

– хангоми таҳдиди хатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати ҷангро эълон менамояд ва фармонро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

– барои иҷрои ӯҳдадорихон байналмилалӣ Тоҷикистон Қувваҳои Мусаллахи Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз худу-

ди он бо ризоияти Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагон истифода мебарад;

– дар саросари ҷумҳурӣ ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он вазъияти ғавқулода эълон намуда, фармонро ғавран ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд ва ба Созмони Миллали Муттаҳид хабар медиҳад;

– масъалаҳои шаҳрвандиро ҳал менамояд;

– паноҳгоҳи сиёсӣ медиҳад;

– масъалаи бахшиши ҷазоро ҳал мекунад;

– бо рутбаҳои олии ҳарбӣ, дипломатӣ ва унвонҳои махсус сарфароз мегардонад;

– шаҳрвандонро бо муқофотҳои давлатӣ, ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад;

– ваколатҳои дигареро, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян карданд, амалӣ менамояд.

Ин меъёрҳои конституционӣ дар Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ инкишоф дода шудаанд.

Мувофиқи ин Қонун Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷрои қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ, фармонҳои Президентҳои Тоҷикистонро таъмин мекунад; ба низоми мақомоти идораи давлатӣ роҳбарӣ намуда, фаъолият ва мутобикати ҳамкории онҳоро таъмин мекунад. Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – сарвари ҳокимияти иҷроия мебошад. Раиси Ҳукумат ба фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарӣ намуда, барои самаранок амалӣ гардидани ваколатҳои он тадбирҳо меандешад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини якум ва муовинон, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин ва аз вазифа озод мекунад ва фармонҳоро дар ин ҳусус ба тасдиқи Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ва-

колатҳои зерин мебошад:

- идоракунии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, фароҳамсозии шароит барои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ;
- муайян ва татбиқ кардани сиёсати давлатӣ, молиявӣ, андоз ва қарз;
- идоракунии объектҳои моликияти давлатӣ, бастанӣ қарордодҳо бо роҳбарони онҳо;
- ташкили таҳия ва иҷрои бучети давлатӣ, ояндабинӣ ва барномаҳои муҳимтарини тараққиёти иқтисодиву иҷтимоӣ;
- таҳияи пешниҳодҳо дар бораи сохтори Ҳукумат, ташкил, азнавташкилдихӣ ва барҳам додани вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораю дигар мақомоти идораи давлатӣ ва хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- андешидани тадбирҳо доир ба ҳифзи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон, ҳуқуқи онҳо ба меҳнат, тақмили низоми таъминоти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ қарору фармоишҳо қабул мекунад, иҷрои онҳоро ташкил ва назорат менамояд. Иҷрои қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тамоми мақомот ва ташкилоту корхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, мансабдорон ва шаҳрвандон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад. Қарорҳое, ки барои ин ё он соҳаи ҳаёти кишвар аҳамияти зиёд доранд ё хусусияти меъёрии ҳуқуқӣ доранд, дар шакли қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп карда мешаванд.

Қарорҳо аз рӯи масъалаҳои таъҷилий ва дигар масъалаҳои ҷорӣ дар шакли фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд. Ба қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷлисҳои Ҳукумат қабул карда мешаванд, Раиси Ҳукумат имзо мегузорад.

§ 5. Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури

Асосҳои ҳуқуқии мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ҷузъҳои он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ма-

қомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 муқаррар карда шудаанд.

Сохтори мақомоти худидораи маҳаллиро ҳуди аҳолии мустақилона муайян мекунад. Муайян кардани статуси мақомоти намояндагии худидораи маҳаллӣ ба соҳаи ҳуқуқи конституционӣ дахл дорад. Ҳуқуқи маъмури статуси мақомоти худидораи маҳаллиро, ки функцияҳои дорой хислати идоракуниро амалӣ мегардонанд, муқаррар месозад. Тибқи моддаи 78 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд». Тартиби интихоби ҷамоат (раис, муовинони вай ва котиб), ваколатҳо, сохтор ва ташкили фаъолият, инчунин ваколатҳои раиси онро Қонун «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот» аз 1 декабри соли 1994 муқаррар намудааст.

Мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа мувофиқан ҷамоати шаҳрак ва ҷамоати деҳот мебошанд.

Ҷамоатҳо дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон ҷиҳати иштирок дар идораи корҳои ҷамъият ва давлат ёрӣ мерасонанд, онҳоро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва хоҷагии қаламрави худ, ҳалли масъалаҳои муҳиме, ки бевосита ба манфиати аҳолии дахл доранд, муттаҳид месозанд, ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар иҷрои талаботи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои маҷлиси дахлдори вакилони халқ ва раисони онҳо мусоидат мекунад. Дар қори ҷамоатҳо шаҳрвандоне иштирок мекунад, ки синнашон ба 18 расидааст ва дар қаламрави мазкур доимӣ истиқомат мекунад.

Ҷамоатро раиси ҷамоат бо маслиҳати маҷлиси дахлдори вакилони халқ ё раиси шаҳр, ноҳия дар мавриди зарурат, вале соли камаш ду бор даъват мекунад. Ҷамоат инчунин аз тарафи Маҷлиси вакилони халқ, раиси шаҳр, ноҳия ё худ бо ташаббуси камаш сеяки шаҳрвандоне, ки ҳуқуқи дар ҷамоат иштирок кардан доранд, даъват шуда метавонад.

Дар ҷамоати шаҳрак намояндагони кӯчаю маҳаллаҳо, дигар воҳидҳои марзии қаламрави он, дар ҷамоати деҳот бошад, намояндагони деҳаҳои дахлдор ҳамчун вакил иштирок

менамоянд. Меъёри намояндагӣ ва тартиби пешбарии вакил аз тарафи Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё раиси шаҳр, ноҳия муқаррар карда мешавад.

Ҷамоатҳо ба шарте босалоҳият ҳисоб карда мешаванд, ки дар онҳо камаш аз се ду ҳиссаи намояндагони шаҳрвандони ба ҷамоатҳо пешбаригардида ҳозир бошанд.

Раиси ҷамоат дастгоҳи худро дорад, ки шумораи кормандони он бо маслиҳати Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё аз тарафи раиси он муқаррар карда мешавад.

§ 6. Хизматчиҳои давлатӣ субъекти ҳуқуқи маъмурий

Мафҳуми «хизматчиҳои давлатӣ» дар қонунгузорию мо нав аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ таҳти ин мафҳум иҷрои фаъолияти меҳнатии хизматчиёни ташкилотҳои давлатӣ мувофиқан бо вазифаҳои ишғолнамуда барои амалӣ намудани вазифаи давлатӣ фаҳмида мешуд. Ақнун тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 «хизматчиҳои давлатӣ» шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музнокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол намудааст.

Хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҷой ва нақши мақоми давлатӣ дар низоми мақомоти давлатӣ, амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат, татбиқи салоҳияти мақомоти давлатӣ, хусусияти ваколати мансабҳои мушаххас ва аҳамияти онҳо дар амалӣ намудани сиёсати давлатӣ ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ ва маъмурий тақсим мешаванд.

Мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатӣ, мансабҳои сиёсӣ ва маъмурии хизмати давлатӣ, категорияҳои мансабҳои давлатӣ дар Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Барои хизматчиёни давлатии сиёсӣ категория муқаррар карда намешавад.

Барои хизматчиёни давлатии маъмурий категорияи мансабҳои давлатии зерин муқаррар карда мешавад:

- категорияи олий
- категорияи якум
- категорияи дуум
- категорияи сеюм
- категорияи чорум
- категорияи панҷум
- категорияи шашум
- категорияи ҳафтум

Дар моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» принципҳои зерини хизмати давлатӣ муқаррар карда шудаанд:

- волоияти Конституция ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- афзалияти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ягонагии низоми хизмати давлатӣ, новобаста аз таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;
- садокат ба Ватан ва халқи Тоҷикистон;
- инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ;
- хусусияти дунявӣ доштани хизмати давлатӣ;
- ғайрихизбӣ будани хизматчиёни давлатии мақомоти дахлдори давлатӣ, ки тибқи Конституция ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд;
- шаффофият дар хизмати давлатӣ, ба ғайр аз фаъолияти, ки сирри давлатӣ ва дигар сирри бо қонун ҳифзшавандаро ташкил медиҳад;
- касбият ва салоҳиятнокии хизматчиҳои давлатӣ;
- ихтиёрӣ ва дастрас будани хизмати давлатӣ;
- ҳисоботдиҳанда будани хизматчиҳои давлатӣ;
- устувории ҳайати шахсии мақоми давлатӣ;
- болоравии мансабии хизматчиҳои давлатӣ дар асоси қобилият, истеъдод, тайёрии касбӣ ва талаботи таҳассусӣ;
- баҳодихӣ ба фаъолияти хизматчиҳои давлатӣ дар асоси дастовардҳои хизматӣ.

Ҳангоми муайян кардани вазъи маъмурию ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ фаҳмиши дурусти аҳамияти ҳуқуқӣ ва таснифи вазифаҳои давлатӣ нақши муҳим мебозад. Мансаби дав-

латӣ категорияи ташкиливу ҳукукии хоси хизматчиёни давлатӣ аст, зеро дигар гурӯҳҳои аҳолии аз рӯи ихтисос қор меку- нанд (масалан, қорғарон дар саноат, духтурон дар муасси- саҳои таболатӣ ва ғайра).

Дар қонунҳои мазкур ҳукукуи ӯҳдадорҳои умумии хизмат- чиёни давлатӣ сабт шудаанд. Онҳо қоидаҳои умумии рафтор ва амали хизматчиёни давлатӣ, шароит ва ҳаҷми дорои хис- лати ташкилиро зохир мекунанд, ки барои амалисозии сало- ҳият аз рӯи мансаби ишғолнамуда мувофиқат мекунанд. Масалан, хизматчиҳои давлатӣ, сарфи назар аз салоҳиятҳои мушаххас аз рӯи вазифа ҳукук дорад:

– дар доираи вақлатҳои худ дар баррасии масъалаҳо ва қабули қарорҳои иштирок қарда, иҷрои онҳоро аз тарафи мақомоти дахлдор ва шахсони мансабдор талаб намояд;

– иттилоот ва маводи барои иҷрои вақлат ва ӯҳдадорҳои ман- сабиаш заруриро бо тартиби муқаррарқардида талаб қарда қирад;

– муайян намудани доираи ӯҳдадорҳои мансабиашро аз роҳбари худ талаб намояд;

– ба тайёрқунӣ, азнавтэйёрқунӣ, тақмили ихтисос ва таҷ- рибаомӯзӣ дар муассисаҳои таълимии дахлдор аз хисоби маб- лағҳои бучети давлатӣ фаро қирифта шавад;

– ба фаъолияти илмию эҷодӣ ва омӯзқорӣ машқул шавад;

– бо маводе, ки ба адои хизмати давлатии ӯ дахл дорад, беамониат шинос шавад;

– дар хизмати давлатӣ бо дарназардошти таҳассус, қоби- лияти қасбӣ ва сатҳи иҷрон ӯҳдадорҳои мансабии худ ба- ланд равад;

– дар сурати айбдорқунии беасос гузаронидани санҷиши хизмати ро талаб намояд;

– бо ташаббуси худ фаъолиятро дар хизмати давлатӣ қатъ намояд;

– тибқи талаботи қонунгузори бо нафақа таъмин шуда, аз ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳукуқӣ барқурдор бошад;

– оид ба тақмили хизмати давлатӣ ба мақомоти давла- тие, ки дар он фаъолият мекунад, инчунин ба мақомоти дав- латии болоӣ ва шахсони мансабдори он тақлиф пешниҳод намояд.

Ғайр аз ҳукукуи ӯҳдадори қонунҳои мазкур барои хизматчи- ёни давлатӣ як қатор маҳдудиятҳо низ пеш мегузорад, ки мақсади онҳо устувории ахлоқи хизматчиӣ аст. Масалан, ба хизматчиҳои давлатӣ ғайр аз фаъолияти илмию эҷодӣ ва педа- гоғӣ ба дигар қори муздаш баланд даромадан манъ аст.

Ҷ ҳукук надорад, ки узви мақомоти идорақунии ташки- лоти тичорати бошад, захираҳои давлатӣ ва иттилоотии хиз- матиро бо мақсади ғайрихизмати истифода қарад, барои иҷрои вазифаи хизмати тӯхфаҳо қабул қунад, аз хисоби шах- сони ҳукуқӣ ва воқеӣ ба сафарҳои хизмати равад, дар бонқ- ҳои қоричӣ суратқисоб дошта бошад ва ғайра.

Қафолатҳои давлатӣ барои иҷрои фаъолияти қурсамари хизматчиҳои давлатӣ хеле муҳим мебошанд. Дар қонун як қатор қафолатҳо номбар шудаанд, ки онҳоро давлат ба ӯҳда қириф- тааст, аз қумла:

– шароити мусоиди қор;

– музди меҳнат ва дигар пардохтҳо тибқи қонун;

– рухсатии қарсолаи пардохтшаванда;

– қумақи беқули тиббӣ ба хизматчиҳои давлатӣ ва ақли оилаи ӯ, аз қумла баъди нафақа;

– сугуртаи қатмии давлатӣ;

– ҳифзи ӯ ва ақли оилааш аз зӯрварӣ, тақдид ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ қангоми иҷрои қор ва ғайра.

§ 7. Иттиқодияҳои қамъиятӣ қамқун субъекти ҳукуқи маъмури

Қобилияти субъекти ҳукуқи маъмури будани иттиқодияҳои қамъиятӣ қомплекси ҳукукуи ӯҳдадорҳои ба онҳо тааллуқдош- таро дарбар меқирад, ки дар муносибатҳои байниқамдигарӣ бо субъектҳои ҳоқимияти иҷроия амалӣ мешаванд. Масъалаҳои нисбатан муҳим вобаста ба иттиқодияҳои қамъиятӣ дар Қону- ни Қумқурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиқодияҳои қамъиятӣ» аз 12 май соли 2007 сабт шудаанд. Ин қонун мундариқай ҳукуқи шақрвандро ба мутқайдӣ, қафолатҳои давлатиро дар ин соҳа, мақоми иттиқодияҳои қамъиятӣ, тартиби бунёди онҳо, тағйи- рёбӣ ва барқамдиқии онҳоро муқаррар месозад.

Даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба қори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва баръақс роҳ дода намешавад. Мақомоти адлия иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба қайд мегиранд. Иттиҳодияи ҷамъиятӣ ҳақ дорад, ки бақайдгириро анҷом надихад, дар ин ҳолат он шахси ҳуқуқӣ намегардад. Мақомоти адлия бо мақсадҳои оинномавиаш мувофиқ будан ё набудани иттиҳодияро назорат мекунад. Мақомоти молия масъалаҳои даромади иттиҳодия ва пардохти андозхоро назорат мекунад. Муҳимтарин ӯҳдадори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ риояи қонунҳост. Дар ҳолати вайрон кардани муқаррароти Конституция ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори суд фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ қатъ карда мешавад.

Мувофиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки хусумати наҷодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва диниро тарғиб менамоянд ё ба зӯран сарнагун кардани сохти конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват мекунад, манъ аст.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, дар назди қонун баробар мебошанд. Фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба принципҳои ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ, худидорақунӣ ва қонуният асос меёбад.

Бо созишҳои ҷавонон, кӯдакон, созишҳои хайрия, ташкилотҳои маъҷубон давлат кӯмаки моддию молиявӣ мерасонад.

Аз тарафи давлат бо маблағ таъмин намудани фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки мақсадҳои сиёсӣ доранд, манъ аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ таъсис дода мешаванд ва амал мекунад.

Ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷумҳуриявӣ чунин иттиҳодияҳои тааллуқ доранд, ки фаъолияти онҳо мувофиқи вазифаҳои оинномавӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё аксарияти вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ амалӣ шуда метавонад. Иттиҳодияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, шаҳрак ва деҳот ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии маҳаллӣ тааллуқ доранд.

Иттиҳодияи ҷамъиятӣ барои ба амал баровардани мақсадҳои оинномавӣ худ ҳуқуқ дорад:

– дар бораи фаъолияти худ озода нахб нашо; – восоити ахбори умум таъсис диҳад ва мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонунгузори қорӣ фаъолияти нашаротири ба роҳ монад;

– аз рӯи масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ бо ташаббусҳо баромад нашо; ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ тақлифҳо пешниҳод кунад;

– дар маърақаҳои интиҳоботӣ иштирок нашо;

– мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фаъолияти истехсолию хоҷагӣ машғул шавад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар сурати вайрон кардани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи ин Қонун ва диғар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ қашада мешаванд. Дар мавриди аз тарафи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ содир шудани амалиёте, ки аз доираи мақсад ва вазифаи дар оинномаи он муайянгардида берун аст ё қонунҳои қорӣ ва ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахсои воқеӣ ва ҳуқуқири вайрон мекунад, ба мақомоти роҳбарикунандаи ин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз қониби мақоме, ки онҳо ро ба қайд гирифтааст ё аз қониби прокурор огоҳии хаттӣ дода мешавад. Огоҳии хаттӣ то муруҷиат қардан ба суд дар хусуси қатъ намудани фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дода мешавад.

§ 8. Ҳуқуқвайронқунии маъмури ва қазои маъмури

Мувофиқи моддаи 17 Кодекс «Дар бораи ҳуқуқвайронқуниҳои маъмури» ҳуқуқвайронқунии маъмури – ин қирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳқоронаи шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ мебошад, ки содир намудани он тибқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс боиси ҷавобгари маъмури мегардад. Ҳуқуқвайронқуниҳои маъмури қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир қарда мешаванд.

Ҳуқуқвайронқунии маъмури ҳамон вақт қасдан содиршуда эътироф мегардад, ки агар шахс зидди ҳуқуқ будани қирдори худро донад ва оқибатҳои зараровари онро пешбини қарда бошад, инчунин фаро расидани оқибатҳои қирдорашро хоста бошад.

Хукуквайронкунии маъмурӣ ҳамон вақт аз беэҳтиётӣ со-
диршуда эътироф мегардад, ки агар шахси гунаҳкор оқибатҳои
зарарноки кирдори худро пешаки донанд, вале бепарвоёна ва бе
асосҳои қоғӣ ба пешгирии чунин оқибатҳо умед бандад.

Чунон ки аз таърифи хукуквайронкунии маъмурӣ фаҳмида
мешавад, ин навъи кирдор аз ҳаракат ё беҳаракатӣ иборат аст.

Беҳаракатӣ дар ҳолате хукуквайронкунии маъмурӣ дони-
ста мешавад, ки агар тибқи қонун ё дигар санадҳои меъёрии
ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ўҳдадорини шахс дар хусуси
бо ҳаракатҳои худ бартараф кардани фарорасии ин ё он
оқибатҳо пешбинӣ шуда бошад.

Агар шахс оид ба хусусияти кирдори (ҳаракат ё беҳаракат-
ти) зиддихуқуқии худ гумроҳ шуда бошад ва агар ў фарорасии
ин гумроҳиро пешбинӣ карда натавонад, дар содир намудани
хукуквайронкуниҳои маъмурӣ гунаҳкор доништа намешавад.

Шахси ҳуқуқӣ барои содир намудани хукуквайронкунии маъ-
мурӣ ба ҷавобгари маъмурӣ кашида мешавад, агар муқаррар
карда шавад, ки ў имконият дошт қонун ё меъёрҳои, ки барои
вайрон кардани онҳо тибқи ҳамаи Кодекс ҷавобгари маъмурӣ
пешбинӣ шудааст, риоя наояд, вале ин шахси ҳуқуқӣ барои
риояи онҳо ҳамаи ҷораҳои аз ў вобастаро наандешидааст.

Ба шахси ҳуқуқӣ таъин кардани ҷазои маъмурӣ шахси
воқеии гунаҳкорро барои хукуквайронкунии мазкур аз ҷавоб-
гари маъмурӣ озод намекунад ва ҳамзамон ба ҷавобгари
маъмурӣ ва ё ҷиноятии қашаида шудани шахси воқеӣ шахси
хуқуқиро барои ин хукуквайронкунии маъмурӣ аз ҷавобгари
маъмурӣ озод намекунад. Он ҳаракатҳои шахс хукуквайрон-
кунии маъмурӣ ҳисобида намешавад, ки агар дар ҳолати зару-
ратати ниҳой содир шуда бошад. Агар ҳаракатҳои дар ҳолати
зарурати ниҳой содирнамудаи шахс бо сабаби парешон-
холоӣ, ваҳм ё тарс содир шуда бошанд, пас чунин ҳаракатҳо
ҳамчун кирдори зиддихуқуқӣ эътироф карда намешаванд.

Мувофиқи қонун шахси воқеие ба ҷавобгари маъмурӣ
қашаида мешавад, ки ҳангоми содир намудани хукуквайрон-
кунии маъмурӣ синнаш ба 16 расида бошад.

Ноболигон низ мувофиқи ҳамаи Кодекс ба ҷавобгари
маъмурӣ қашаида мешаванд. Ноболигоне, ки хукуквайронку-

нии маъмуриро дар синни аз 16 то 18-солагӣ содир кардаанд,
бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси парванда аз ҷониби
суд ва мақоми давлатии ваколатдор ё шахси мансабдор
метавонанд аз ҷавобгари маъмурӣ озод карда шаванд.

Баъди аз ҷониби суд, мақоми ваколатдор ё шахси мансаб-
дор қабул гардидани қарор дар бораи аз ҷавобгари маъмурӣ
озод кардани ноболиг парванда оид ба хукуквайронкунии маъ-
мурӣ барои нисбат ба ў татбиқ намудани ҷораҳои таъсиррасо-
нии пешбининамудаи Низомномаи комиссияҳои қор бо нобо-
лигон, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ
шудааст, ба Комиссияи қор бо ноболигон фиристода мешавад.

Шахсони мансабдор низ ҳангоми содир намудани
хукуквайронкунии маъмурӣ бинобар ба таври дахлдор иҷро
накардани ўҳдадорихои хизматишон ба ҷавобгари маъмурӣ
қашаида мешаванд. Ҳангоми мавҷуд набудани ин ҳолатҳо шах-
си мансабдоре, ки дар содир намудани хукуквайронкунии маъ-
мурӣ гунаҳкор аст, мувофиқи асосҳои умумӣ ба ҷавобгарӣ
қашаида мешавад. Бояд ёдовар шуд, ки тахти мафҳуми шахсо-
ни мансабдор шахсоне фаҳмида мешаванд, ки ба таври доимӣ,
муваққатӣ ё дар асоси ваколатҳои махсус вазифаҳои намоян-
даи ҳокимиятро анҷом медиҳанд. Яъне тибқи тартиби муқар-
рарнамудаи қонун нисбат ба шахсоне, ки тахти вобастагии
хизмати онҳо қарор доранд, дорони ваколатҳои амрдиҳӣ ме-
бошанд, чунин шахсоне фаҳмида мешаванд, ки дар мақомоти
давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дар Қувваҳои
Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қўшунҳо ва дигар
қўзўю томиҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои таш-
килию амрдиҳӣ ва маъмурию хоҷагири иҷро менамоянд.

Хизматчиёни ҳарбӣ низ ба ҷавобгари маъмурӣ қашаида ме-
шаванд, аммо қормандони мақомоти қорҳои дохилӣ, Агентии
назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии То-
ҷикистон, мақомоти системаи иҷроии ҷазои ҷиноятии Вазорати
адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти гумрук ва дигар ма-
қомоти дахлдор барои содир намудани хукуквайронкунии маъ-
мурӣ ҳангоми иҷроии вазифаҳои хизматӣ мувофиқи санадҳои
меъёрие, ки тартиби гузаштани хизматро дар ин мақомот тан-
зим мекунанд, ба ҷавобгари маъмурӣ қашаида мешаванд.

Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури намудҳои зерини ҳуқуқвайронкунии маъмуриро пешбинӣ намудааст:

1. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи истифодабарии захираҳои об;
2. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи истифодабарии ҷангал;
3. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифзи олами ҳайвонот ва наботот;
4. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ;
5. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
6. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи кишоварзӣ;
7. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба меъёрҳо ва қоидаҳои ветеринарию санитарӣ;
8. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба қоидаҳои кимиёӣ ҳифзи растанӣ;
9. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба қоидаҳои беҳатарии ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт;
10. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи алоқа ва истифодабарии шабакаҳои телекоммуникатсионӣ;
11. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи телевизион, радиошунавонӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма;
12. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи моликияти зеҳнӣ;
13. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи энергетика ва истифодабарии захираҳои энергетикӣ;
14. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи саноат, фаъолияти меъмурию шахрсозӣ ва сохтмонӣ;
15. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳуқуқҳои манзилӣ шахрвандон, хоҷагии коммуналӣ ва ободонӣ;
16. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ;
17. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба тартиботи идоракунӣ;
18. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба адолати судӣ;
19. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузорию банқӣ;
20. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузорию монополия;

21. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи амалиёт бо қоғазҳои қиматнок;
22. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузорию гумрук;
23. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузорию андоз;
24. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи сугуртаи иҷтимоии давлатӣ;
25. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи стандартизатсия, метрология, сертификатсия, аккредитатсия, савдо ва хизматрасонӣ;
26. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи фаъолияти аудиторӣ;
27. Ҳуқуқвайронкунии маъмури оид ба таъмини нигоҳдорӣ ва истифодаи молу мулк;
28. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи кайҳон, геодезия, харитасозӣ ва топография;
29. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳарбӣ.

Тибқи Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури парвандаҳо дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури аз ҷониби судяҳои судҳои шахрӣ ва ноҳиявӣ, мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори ваколатдор баррасӣ карда мешаванд.

Ҷазои маъмури ҷорӣ маҷбуриятҳои давлатӣ буда, тибқи Кодекси мазкур аз ҷониби судя, мақоми ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдор нисбат ба шахсони воқеӣ, мансабдор ва ҳуқуқӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури татбиқ карда мешавад.

Ҷазои маъмури бо мақсади дар рӯҳияи риояи бечунуҷарои қонунҳо тарбия кардани шахси ҳуқуқвайронкунанда маъмуриро содирнамуда, инчунин пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунии нави маъмури ҳам аз ҷониби ҳуди ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам аз тарафи шахсони дигар татбиқ карда мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки ҷазои маъмури ҳаргиз мақсади таҳқири шаъну эътибори шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содирнамуда ё расонидани ранҷу озори ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, тарсонидан, ҳама гуна таъзия ё таҳқири шаъну эътибори инсонии шахси воқеиро надорад.

Барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури чунин навиҳои ҷазои маъмури муқаррар ва татбиқ карда мешаванд:

- 1) огоҳӣ;
- 2) чаримаи маъмурӣ;
- 3) боздошти маъмурии амали иҷозатнома барои машғул шудан бо намудҳои муайяни ғаёлият;
- 4) маҳрум кардан аз иҷозатнома барои машғул шудан бо намудҳои муайяни ғаёлият;
- 5) маҳрум кардани шахси воқеӣ аз ҳуқуқи маҳсус;
- 6) боздошти маъмурии навъи муайяни ғаёлият;
- 7) бо подош маҷбуран гирифтани ашъе, ки олоти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ё объекти бевоситаи он мебошад;
- 8) мусодираи ашъе, ки олоти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё объекти мустақими он мебошад;
- 9) бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;
- 10) ҳабси маъмурӣ.

Огоҳӣ, чаримаи маъмурӣ, ҳабси маъмурӣ, маҳрум кардани шахсони воқеӣ аз ҳуқуқи маҳсус, боздошти маъмурии амали иҷозатнома, маҳрум кардан аз иҷозатнома, боздошти маъмурии намуди муайяни ғаёлият танҳо ба сифати ҷазои маъмурии асосӣ муқаррар ва татбиқ карда мешаванд.

Бо подош маҷбуран гирифтани ва мусодираи ашъе, ки олоти содир кардан ё объекти бевоситаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад, инчунин бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд мумкин аст ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ муқаррар ва татбиқ карда шаванд.

Татбиқ намудани ҷазоҳои маъмурӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Онҳо вобаста ба навъи ҳуқуқвайронкунӣ, шахсияти ҳуқуқвайронкунанда, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунандаи ҷавобгарӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан, огоҳӣ як намуди ҷазои маъмурӣ буда, дар шакли хаттӣ ва бо тартиби муқаррарнамудаи моддаҳои дахлдори қисми маҳсуси Кодекс «Дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ» ба шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содиркарда дода мешавад. Танбеҳи шифохӣ, ки ба ҳуқуқвайронкунанда баён карда шудааст, огоҳӣ ҳисобида намешавад.

Чаримаи маъмурӣ дар шакли ситонидани пул ба фондаи давлат анҷом дода мешавад ва аз тарафи судя, мақоми ваколатдори давлатӣ ё мансабдори давлатӣ нисбат ба шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содирнамуда таъин карда мешавад.

Андозаи чаримаи маъмурӣ ба ҳисоби фоиз ва ё қарат нисбат ба инҳо муқаррар карда мешавад:

1) нишондиҳанда барои ҳисобҳое, ки дар рӯзи хотима ёфтани пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад, аз рӯзи ошкор карда шудани он муқаррар гардидааст.

2) аз арзиши ашъи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки дар вақти хотима ёфтани пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муқаррар гардидааст, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад – аз рӯзи ошкор шудани онҳо;

3) аз маблағи пардохтнашудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои хатмӣ ё амалиёти асбобҳои ғайриқонунӣ, ки бояд пардохта шаванд, дар вақти хотима ёфтани пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад – дар вақти ошкор шудани онҳо;

4) аз арзиши қорҳои иҷрошуда.

Шахси воқеӣ аз ҳуқуқи маҳсуси (ҳуқуқи илора кардани воситаҳои нақлиёт, ҳуқуқи шикор ва ғайра) ба ӯ додашуда барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бинобар дағалона ё ба таври мунтазам риоя накардани қоидаҳои истифодаи он маҳрум карда мешавад. Мӯҳлати маҳрум кардан аз ин ҳуқуқ аз ду моҳ то ду сол муқаррар карда мешавад.

Ҷазои маъмуриро дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи маҳсус судя таъин менамояд. Ба таври маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳамчун ҷазои маъмурӣ аз маҷбуран берун кардани шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, дар ҳолатҳои зерин татбиқ карда мешавад:

1) агар қирдори онҳо бар хилофи манфиатҳои таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ё бар хилофи манфиатҳои хифзи тартиботи ҷамъиятӣ бошад;

2) агар ин чора барои хифзи саломатӣ ва маънавияти

аҳолий, химояи ҳукуку манфиатҳои конунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад;

3) агар онҳо санадҳои конунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро рӯя накарда бошанд.

Ҳабси маъмурӣ низ навъи ҷазои маъмурӣ буда, мувофиқи қонун аз ҷамъият маҳрум кардани ҳуқуқвайронкунанда ба мӯҳлати аз 1 то 15 шабонарӯз ва барои вайрон кардани низоми вазъи фавқулода то 30 шабонарӯз муқаррар гардида, аз тарафи суд таъин карда мешавад. Ҳабси маъмурӣ нисбат ба занони ҳомила, заноне, ки дар тарбияшон кӯдакони то 14-сола доранд, шахсони ба синни 18-сола нарасида, маъюбони гурӯҳҳои 1 ва 2, инчунин нисбат ба шахсоне, ки ба синну соли нафақа расидаанд, татбиқ карда намешавад.

САВОЛҲО :

1. Бигӯед, ки мақсади асосии принципи таҷзияи ҳокимият аз чӣ иборат аст? 2. Ҳуқуқи маъмурӣ кадом гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунанд? 3. Кадом навъи муносибатҳо муносибатҳои идоракунӣ номида мешаванд? 4. Меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба чанд намуд ҷудо мешаванд ва чӣ гуна вазифаҳо доранд? 5. Намудҳои муносибатҳои ҳуқуқи маъмуриро шарҳ диҳед. 6. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадомҳоянд? 7. Кадом намуди муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба танзим дароварда мешаванд? 8. Субъектҳои ҳуқуқи маъмуриро номбар кунед. 9. Субъектҳои инфиродӣ ва коллективӣ ҳуқуқи маъмуриро аз ҳам ҷудо намоед. 10. Барои пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадом омилҳо заруранд? 11. Қобилияти амалкунӣ маъмурӣ чӣ маънӣ дорад? 12. Ба ёд биёред, ки қиҳоро шахсони воқеӣ мегӯянд? 13. Мақоми маъмуриву ҳуқуқи шаҳрванд кадом унсурҳоро дарбар мегирад? 14. Қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурию шаҳрванд чист? 15. Дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракунӣ кадом ҳуқуқу озодӣ ва ўҳдадорӣҳои шаҳрвандон амалӣ карда мешаванд? 16. Таърифи мақомоти ҳокимияти иҷроияро гӯед ва нишонаҳои ҳуқуқи онро муайян намоед. 17. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунӣ маъмурию мақомоти ҳокимияти иҷроия аз кадом лаҳза оғоз мешавад? 18. Ташиқ ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ба кадом принципҳо асос ме-

ёбад? 19. Салоҳияти Президентро тибқи моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар кунед. 20. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташ чӣ гуна санадҳои меъёрӣ қабул мекунанд? 21. Асосҳои ҳуқуқи мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ҷузъҳои онро кадом санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар мекунанд? 22. Мақомоти худидоракунӣ шаҳрак ва деҳа чист ва кадом мақомот ҳуқуқи ташиқи онро дорад? 23. Кадом мақомот ҳуқуқи даъват кардани ҷамоатро дорад? 24. Мафҳуми хизматчию давлатиро аз нигоҳи ҳуқуқи маъмурӣ шарҳ диҳед. 25. Принципиҳои хизмати давлатиро номбар кунед ва гӯед, ки онҳо дар фаъолияти корӣ чӣ аҳамият доранд? 26. Хизматчию давлатӣ аз рӯи вазифа чӣ гуна ҳуқуқҳо дорад? 27. Чаро нисбат ба хизматчиёни давлатӣ дар қонун як қатор маҳдудиятҳо пеш гузошта шудаанд? 28. Кафолатҳои давлатӣ барои иҷрои фаъолияти хизматчию давлатӣ кадомҳоянд? 29. Кадом санади меъёрӣ ҳуқуқи фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим медарорад? 30. Чаро даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба қори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудааст? 31. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз кадом ташиқоту муассисаҳо иборат шуда метавонанд? 32. Ҳуқуқҳои иттиҳодияи ҷамъиятиро барои ба амал баровардани мақсадҳои оинномавиашон номбар кунед. 33. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва фаъолияти чӣ гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудааст? 34. Таърифи ҳуқуқвайронкунӣ маъмуриро гӯед. 35. Дар кадом ҳолатҳо ҳуқуқвайронкунӣ маъмурӣ қасдан содиршуда эътироф карда мешавад? 36. Ҳолатҳои аз беэҳтиётӣ содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ маъмуриро шарҳ диҳед. 37. Беҳаракатӣ дар кадом ҳолат ҳуқуқвайронкунӣ маъмурӣ дониста мешавад? 38. Таҳти мафҳуми шахсони мансабдор чӣ гуна шахсон дар назар дошта мешаванд? 39. Намудҳои ҳуқуқвайронкунӣ маъмуриро номбар кунед. 40. Ҷазои маъмурӣ чист ва он бо кадом мақсад татбиқ мешавад? 41. Навъҳои ҷазоҳои маъмуриро номбар кунед.

БОБИ III. ҲУКУҚИ ОИЛАВӢ

§ 1. Ҳукуки оилавӣ ва вазифаҳои он

Оила сохтори ибтидоии ҳар гуна ҷомеа ва зинаи аввалини ташаккули он ба шумор меравад. Пайдоиши оила, чунон ки олимони ҳафриётшинос ва мардумшинос исбот кардаанд, таърихи 10-12 ҳазорсоларо дар бар мегирад. Пайдоиш ва инкишофи ҷомеаҳои авлодӣ ҳамчун маҳсули асосии иқтисоди истеъмолий ба замони гузариш ба неолит (тахминан ҳазораҳои VII - III то милод) рост меояд. Заминаи инкишофи тадриҷии ин ҷомеаҳоро муносибатҳои ҳешутабории якҷанд насл ташкил медоданд, аз ин рӯ, ин сохти қадимаро сохти авлодӣ меномиданд. Бояд гуфт, ки маҳз дар замони неолит табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ пайдо шуда, онҳо бавучудой ва рушди муназзами синфҳо, давлат ва ҳукукро таъмин карданд.

Баъдан дар асрҳои XVII - XVIII дар даврони авҷи ташаккули сохти сармоядорӣ тавачҷӯи аҳли ҷомеа ба оила ҳамчун институти мустақили иҷтимоӣ ҳеле зиёд гардид. Мувофиқи ақидаи ҳуқуқшиносони ин давра оила дар натиҷаи никоҳ ба вучуд меояд ва никоҳ бошад, навъи ҳоси шартномае мебошад, ки дар он ҳукуку ӯҳдадорихон ҳамсарон на аз ҷониби ҳудашон, балки аз тарафи давлат муқаррар мегарданд. То ибтидои асри XX ҳамсарон дар оила ҳукуки баробар надоштанд, танҳо шавҳар соҳибихтиёри қорҳои оила ва ягона соҳибмулки амволи он маҳсуб мегардид.

Танҳо баъди ҷанги дуҷонибаи афкори ҷомеа ба масъалаи оила тағйир ёфта, аз нигоҳи илми ҳуқуқ никоҳ ҳамчун шартномаи шаҳрвандони баробарҳуқуқ баррасӣ гардид. Акнун дар замони мо навъҳои гуногуни оилаҳоро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки дар натиҷаи никоҳҳои ба таври расмӣ бақайдгирифташуда ва бе қайди давлатӣ (никоҳҳои воқеӣ ё шаҳрвандӣ) ташкил шудаанд, оилаҳои серфарзанд, оилаҳои, ки танҳо аз модару кӯдак иборатанд, ҳатто оилаҳои якҷинса (дар баъзе давлатҳои Скандинавия) ба як ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфтааст.

Дар сарзамини Шарқ, чунон ки аз сарчашмаҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ маълум мешавад, ҳанӯз дар даврони Зардушт, тақрибан дар асри IX пеш аз милод ба муносибатҳои мардону занон дар заминаи ҳуқуқ тавачҷӯ карда мешуд. Ташкили оила дар аҳди Зардушт қори муқаддас ҳисоб меёфт ва пойдории ахлоқи маънавиёти ҷомеаро аз устувории оилаҳо вобаста медонистанд. Чунончи дар замони Сосониён, ки оини оташпарастӣ дини давлатӣ маҳсуб мешуд, ихтиёран дохил шудан ба никоҳ шартӣ асосии бунёди оила ҳисоб меёфт. Масалан, дар Қонунномаи Сосониён сабт шуда буд, ки «инсон набояд духтари хешро зидди иродааш ба шавҳар диҳад». Синни расидан ба балоғат аз 15-солагӣ эътироф мешуд.

Тамаддуни исломӣ, ки тӯли 1400 сол ба аксарияти халқҳои Шарқ нафақат ҳамчун дин, балки ҳамчун тарзи зиндагии намунавӣ ва маънавиёти ахлоқ хизмат карда меояд, ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ меъёрҳои наво ворид кард, ки ба устувор нигоҳ доштани оилаҳо муқоидат мекунанд. Бисёр арзишҳои ахлоқию маънавӣ, аз ҷумла садокати ҳамдигарии зану шавҳар, масъули тарбияи фарзандон будани волидон ва баръакс, нигоҳбонии фарзандон аз волидони эҳтиҷманд, муқаддас донишҷӯи падару модар аз қабилӣ арзишҳои мебошанд, ки мустаққами оилаҳоро таъмин мекунанд.

Беҳуда нест, ки тибқи фармудаҳои дини ислом падарро «қиблагон» меғоянд ва ризоияти падарро баробари ризоияти худо меҳисобанд. Мақоли машҳури «падар розӣ – худо розӣ», ё худ ҳикмати «бихишт зери пой модарон аст» гувоҳи он аст, ки шояд дар ягон тамаддуни дигар мақому мартабаи падару модар ин қадар баланд набошад. Аз нигоҳи арзишҳои умумибашарӣ низ оила як ҷомеаи хурди ташаккули шахсиятҳо эътироф мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки оиладор шудан, пеш аз ҳама, маъноӣ аз ҳукуку ӯҳдадорихон оилавӣ бархурдор будани ҳар як шахс ва иҷро намудани онҳоро дорад. Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи ҳуқуқии оила дода нашудааст, вале дар истинод ба нуктаҳои назари муҳталиф таърифи оиларо ба тариқи зайл додан мумкин аст: **оила – иттифоқи озад, их-**

тиёрона, баробарҳуқуқ ва чун қоида, яқумран зану шавҳараст, ки ба муҳаббат эҳтироми тарафайн бо мақсади ҳамзистӣ барои тавлид ва тарбияи фарзандон асос ёфта, бо умумияти маънавию хочагӣ ва риояи ҳама шартҳои дар қонун зикршуда ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ байни аъзои онро ба вучуд меорад ва дар тахти ҳимояи давлат қарор дорад.

Вазифаҳои асосии оила – репродуктивӣ (ба вучуд овардани насли солим), тарбиявӣ, хочагидорӣ (иқтисодӣ), маънавиёти ба ҳам созгори аъзои оила ва дастгирии моддию маънавии байнихамдигарӣ мебошад.

Дар фаҳмиши соддаву муқаррарӣ ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиест, ки муносибатҳои байни аъзои оиларо ба танзим мебарорад. Аъзои оила гуфта ҳамсарон, волидон ва фарзандонро дар назар доштан лозим аст, ки онҳоро маҷмӯи ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ амволӣ ва ғайриамволӣ ба ҳам алоқаманд месозад. Дар фаҳмиши васеъ бошад, ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, муносибатҳои шахсӣ ва молумулкиеро, ки бо сабаби никоҳ, таваллуди кӯдак, фарзандхонӣ, хешутаборӣ, ба тарбия гирифтани кӯдак, байни шаҳрвандон, шаҳрвандону шахсони ҳуқуқӣ, шаҳрвандону давлат пайдо мешаванд, танзим менамояд.

Вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҳалли масъалаҳои зерин иборат аст: мустаҳкам кардани оила, ки ба арзишҳои ахлоқии ҷомеа асос ёфтааст, никоҳи ихтиёрӣ зану мард, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии аъзои оила, ҳифзи манфиати модару кӯдак ва таъмини шароити арзанда барои инкишофи кӯдакон, барҳам додани таассубу хурофот ва урфу одатҳои зарарноки замони гузашта, парвариши эҳсоси баланди масъулият дар назди оила.

Ҳуқуқи оилавӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ мавзӯи омӯзиши худро дорад. Мавзӯи омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятиеро фаро мегирад, ки дар натиҷаи бастан ё бекор кардани никоҳ, таваллуди кӯдак, хешӣ, фарзандхонӣ, парасторӣ ва васоят пайдо мешаванд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Ин муносибатҳо ҳислати ҳоси худро доранд ва онҳо имконият медиҳанд, ки муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аз дигар

намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла аз муносибатҳои ҳуқуқи граждани фарқ карда шаванд. Масалан, субъекти ҳуқуқи оилавӣ танҳо шаҳрвандоне ба шумор мераванд, ки доираи онҳоро қонун муайян кардааст (ҳамсарон, падару модарон, фарзандон, фарзандхондагон, парасторону васиён ва ғ.). Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ доимо характери ҷиддӣ, инфиродӣ ва ивазшаванда доранд. Ғайр аз ин, муносибатҳои байни субъектҳои ҳуқуқи оилавӣ бардавом ва эътимоднок мебошанд.

§ 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи давлатии оила

Муносибатҳои оилавию ҳуқуқӣ, ки бо меъёрҳои махсуси ҳуқуқ танзим мешаванд, албатта, аз таъсири меъёрҳои ҳуқуқи конститусионӣ бебаҳра намемонанд, чунки ҳуқуқи оилавӣ, пеш аз ҳама, ба меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъяс мекунад, ки онҳо дар навбати худ сарҳади таъсири ҳуқуқро ба соҳаи оилавию ҳуқуқӣ муайян мекунанд.

Дар қисми 1 моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ки «модару кӯдак тахти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд». Ин меъёри Конститутсия аз давлати Тоҷикистон андешидани ҷорабинҳои гуногунро вобаста ба устувории оилаҳо, ҳавасмандкунии модарӣ, ҳифзи манфиатҳои ҳамаи аъзои оила, махсусан модару кӯдак ва муҳайё намудани шароитҳои кафолатдиҳандаи иҷрои ҳуқуқи оилавии шаҳрвандонро тақозо мекунад. Ин ҳолат инчунин дар ҳуқуқи оилавии Тоҷикистон татбиқ гардидани муқаррароти дахлдори як қатор санадҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, аз қабили Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (1948), Эълумияи ҳуқуқи кӯдак (1959), Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (1989)-ро ба ҳукми тасдиқ мебарорад.

Дар ин ҳуҷҷатҳо зарурати зохир намудани ғамхорӣ махсус, тавачҷӯх ва кӯмак ба модарон, муҳайё намудани шароити арзандаи иҷтимоӣ барои инкишофи мӯътадили кӯдакон таъкид мешавад. Ҳамчунин ин меъёрҳои Конститутсия гувоҳӣ медиҳанд, ки давлат ба ӯҳдаи худ як силсила ӯҳдадорихоро вобаста ба ҳуқуқи модару кӯдак ба зимма мегирад.

Тачрибаи 17-солаи истиклоли Тоҷикистон ба хубӣ ишбот кардааст, ки чунин мақоми конституционӣ-ҳуқуқии давлати Тоҷикистон навъе аз пайравӣ ба самтҳои инкишофи давлатҳои ғарбӣ набуда, асоси амиқи таърихиву фарҳангӣ ва тамаддуни дорад.

Ҳанӯз дар тамаддуни ориёӣ оилаву оиладорӣ як рукни муқаддаси ҷомеа махсуб ёфта, тарбияи рӯхиву ҷисмонии фарзандон дар ҷорҷӯбаи оила ҷиддан таъкид мешуд. Эҳтиром кардани волидон ва кӯмаки иҷтимоӣ ба модарони серфарзанд арзишҳои мебошанд, ки дар китоби муқаддаси аҷдодиамон – «Авесто» зикр шудаанд. Ҳатто ривояте аз замони ориёӣ омадааст, ки аз эҳтироми ҳосаи мардон бархурдор будани қанон гувоҳӣ медиҳад: ҳар субҳ марди хона баъд аз зиёрати офтоб аввал дасти қанон мебурид ва баъд ин восита эҳтироми самимонаи хешро ба ӯ ифода мекард. Имрӯз чунин одат дар саросари давлатҳои Ғарб ривож дорад ва як рукни тамаддуни ғарбӣ эътироф мешавад. Ё худ бастанӣ шартномаи никоҳ қабл аз издивоҷ, ки айни қанон дар мамӯлики Ғарб ҳеле маъмул аст, дар асл баромади ориёӣ дорад. Дар натиҷаи таҳқиқоти муаррихону бостоншиносон муайян шудааст, ки ҳанӯз дар асри VIII қабл аз милод дар Суғди бостонӣ бастанӣ шартномаи никоҳ дар ҳукми анъана будааст. Дар фарҳанги исломӣ низ мақоми қанон ва оилаву оиладорӣ ҳеле баланд аст ва тарбияи фарзандон танҳо дар муҳити оилаи солим раво дониста мешавад.

Ҳамин тавр, дастгирии ҳамаҷонибаи давлатии оила дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон маъқули муҳим дошта, ин сиёсат, аз як тараф аз суннатҳои тӯли асрҳо ташаккулефтаи фарҳанги асили тоҷикӣ ва аз тарафи дигар, таҷрибаи пешқадами мамӯлики пешрафтаи олам сарчашма гирифтааст.

Яке аз омилҳои самарабахши пешбурди сиёсати иҷтимоӣ дар мамӯлики оила ҳамин аст, ки дар низоми қонунгузори давлат, қабл аз ҳама дар Конституцияи Тоҷикистон ва Кодекси оила муҳимтарин принсипу усулҳои ба оила алоқаманд дарҷ шудаанд, ҷунунчи таҳти ҳимояи давлат қарор доштани

оила ва ҳуқуқи ӯҳдадорихои волидон доир ба ҳифзи манфиати фарзандон ва баръакс, ӯҳдадори фарзандони болиғ барои нигоҳубини волидон (моддаҳои 64 ва 88-и Кодекси оила).

Бо мақсади таъмини иштироки қанон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва идоракунии давлат Фармони Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми қанон дар ҷомеа» (аз 3.12.1999) интишор гардид, ки барои таҳкими минбаъдаи қонунгузори ҷиҳати болоравии маъқули қанон дар ҷомеа ва дастгирии давлатии оила қанони ҷидди бахшид. Баъд аз интишори фармони маъқури қабул шудани Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва қанон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қафолатҳои давлатии баробар ҳуқуқии мардону қанон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» (аз 1.03.2005), ҳамроҳ шудани Тоҷикистон ба якҷанд санадҳои муҳими байналмилалӣ, аз қабли Эълония оид ба баргараф кардани ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба қанон ва Эълония дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии қанон, Эълонияи ҳуқуқи кӯдакон ва ғайра ҳалли мушкилоти оила дар пешбурди сиёсати иҷтимоӣ танзими ҳамешагӣ пайдо кард.

Конституцияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати аз ҳама баландэътибори ҳуқуқӣ консепсияи ҳозиразамони ҳуқуқи озодихои инсонро инъикос мекунад ва ин сифати Қонуни асосӣ шароити мусоидро барои рушди ҳама соҳаҳои ҳуқуқ ва махсусан ҳуқуқи оила ба вучуд овардааст. Аз ин нуқтаи назар, барои инсон ҳамчун мамӯлики шахрвандӣ муҳайё шудани имконияти васеъ барои татбиқи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар заминаи меъёри конституционӣ оид ба баробарии ҳама шаклҳои молиқият, дастрасии баробар ба захираҳои моддию молиявӣ ва бо дарназардошти принсипи «амал қанон то сарҳаде, ки қонун манъ кардааст», қонунгузор дар ҳама соҳаҳои қонунгузори меъёрҳо ва институтҳои навро ҷорӣ намудааст.

Ин ҳолат махсусан дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ аз ҳама бештар ба ҷашм мерасад, зеро оила мансуб ба ҳаёти шахсӣ буда, бидуни устувори он аз ҷомеаи солим ва бештар аз ин – муносибатҳои қавии иҷтимоӣ суҳан гуфтаи имкон надорад.

Мухимтар аз ҳама, татбиқи ҳамаҷонибаи ҳукуки оила яке аз рӯкҳои асосии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандист ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пояи ҳаёти муназзами хусусии ашхос метавонад рушд кунад.

Тавассути рӯи кор омадани конститутсияи демократӣ вазъи ҳукукии шахсият дар оила ба танзим дароварда шуд, ба иборати дигар, паҳлӯҳои мухталифи ҳолати шахсият аз лиҳози ҳуқуқ ба эътибор гирифта шуданд. Мундариҷаи ҳолати ҳукукии шахсият дар оила, чунон ки маълум аст, ба ду омилҳои муҳим – сохти иқтисодӣ ва низоми сиёсӣ вобаставу алоқаманд аст. Ба эътибори Конститутсия низоми сиёсӣ демократӣ эътироф шудааст, ки дар он ҳама соҳаҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузорию оилаву никоҳ, ба арзишҳои демократӣ таъяс мекунад.

Бо назардошти ин дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 13 ноябри соли 1998, яъне баъди чор соли қабули Конститутсия қабул шудааст, меъёрҳо ва институтҳои нави ворид карда шуданд, ки аҳдномаи никоҳ, созишномаи пардохти алимент, афзалият доштани ҳукуки кӯдак дар оила, муоинаи тиббии никоҳшавандагонро муайян кардааст. Ҳар яке аз ин меъёрҳо моҳияти амиқи иҷтимоӣ дошта, ба концепсияи муносири ҳукуку озодии инсон қомилан мувофиқ мебошанд.

Дар баробари ин суннатҳои миллӣ, ба эътибор гирифтани расму оинҳои асрҳо ташаккули аҷдодӣ аз қабили насабгузорӣ, муқаррар кардани синни никоҳӣ, бо дарназардошти ахлоқ ва маънавият баргараф сохтани монеаҳои никоҳ дар сиёсати оиладорӣ мавқеи муҳим пайдо намудаанд. Ҳамин тавр Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди қонунгузорию оилаву никоҳ ва танзими муносибатҳои дохилию оилавӣ нақш ва аҳамияти аввалиндарача дорад.

Дар Конститутсия зикр ёфтани муҳимтарин принципу усулҳои ба оила алоқаманд, аз ҷумла асоси ҷамъият будани оила ва тахти ҳимояи давлат қарор гирифтани он, тахти ҳимояи махсус ва дастгирии давлат будани кӯдак, инчунин масъул будани волидон дар тарбияи фарзандон самти инкишофи ҳукуки оила ва қонунгузорию соҳаи мазкурро муайян кардаанд.

Ҳукуки оилавӣ

Бояд таъаккур дод, ки ҳукуки шахсият дар соҳаи муносибатҳои ҳукукию оилавӣ яке аз рӯкҳои асосии мақоми ҳукукии шахс ба шумор меравад. На ҳама паҳлӯҳои ҳукуки оилавии шахс дар Қонуни асосӣ инъикос шудаанд, ки моддаи 33-и Конститутсия гувоҳи ин аст. Дар ин модда ҳукуки ҳар фард ба бунёди оила, озодона ба никоҳ даромадани мардону заноне, ки ба синни никоҳӣ расидаанд, инчунин баробарҳукукии ҳамсарон дар муносибатҳои оилавӣ ва қатъи он зикр шудааст. Аммо дар ин маврид Кодекси оила меъёри махсус – риояи шартҳои ақди никоҳ (аз ҷумла, синни никоҳӣ, ризоияти тарафҳо, набудани монеаҳои ақди никоҳ)-ро пешбинӣ кардааст, ки онҳо мебоист дар матни ҳамин модда зикр мешуданд ё ба қонуни соҳавӣ ҳавола мегардиданд.

Бояд зикр намуд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои оилавии шаҳрвандон дар якҷанд даврҳои ҳаёт амалӣ мешавад: давраи тониқӣ, вақте ки механизмҳои асосии ақди никоҳ ба қор дароварда мешаванд, дуҷум, дар давраи ҳаёти якҷояи ҳамсарон, вақте ки суҳан дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои шахсӣ ва амволии

хамсарон меравад, сеюм, дар чараёни баррасии парвандаҳо оид ба қатъи никоҳ, чорум, дар чараёни баррасии парвандаҳо вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон ва тарбияи онҳо.

Ҳар яке аз ин давраҳо хусусиятҳои ҳосе доранд, ки ба инобат гирифтани онҳо ба ҳалли мусбати муноқишаҳои оилавӣ мусоидат хоҳад кард. Масалан, дар давраи тоникӯҳӣ Кодекси оилаи Тоҷикистон меъёрҳои махсус оид ба ҳимояи ҳуқуқи хамсаронро пешбинӣ кардааст, аз қабилӣ меъёрҳои ақди никоҳро манъкунанда, ба таври роӣгон гузаронидани муоинаи тиббӣ, баррасии судии масъалаҳои, ки ба кам кардани синни никоҳӣ ё маҳдуд кардани мӯҳлати қайди никоҳ дахл доранд, ё қайди никоҳ бе пешбини мӯҳлати якмоҳаи интизорӣ.

Дар давраи ҳаёти якҷояи хамсарон бошад, институти аҳдномаи никоҳ ва масъулияти хамсарон аз рӯи ўҳдадорӣҳо пешниҳод шудааст.

Нихоят, доир ба қатъи никоҳ дар Кодекси оила меъёрҳои мавҷуданд, ки барои ба таъхир андохтани талоқ мусоидат мекунад ва ҳамзамон ҳуқуқи хамсаронро ба ин амали табиӣ маҳдуд намесозанд.

Ҳамин тариқ, қонунгузори оилаву никоҳ дар ҷартави Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам инкишоф ёфта, ба он равона шудааст, ки ҳама паҳлӯҳои ҳаёти шахсии шаҳрвандон, аз ҷумла муносибатҳои оилавӣ низ аз нигоҳи ҳуқуқ ба нафъи рушди солими ҷомеа танзим карда шаванд.

§ 3. Ҳуқуқ ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ дар муносибатҳои оилавӣ

Ҷомеаи инсонӣ бидуни оила вучуд дошта наметавонад ва аз дараҷаи маърифатнокӣ ва неқӯахволии оилаҳо дар қадом сатҳи инкишоф қарор доштани ин ё он ҷомеа ва давлат муайян карда мешавад. Бинобар ин, ҳуқуқи ташкил намудани оила дар қатори ҳуқуқҳои афзалиятноки соҳаи иҷтимоӣ қарор дорад, зеро ханӯз дар Конституцияи соли 1978 бори аввал ҳуқуқ ба ташкили оила ва тахти ҳимояи давлат қарор доштани он зикр шуда, ин меъёрҳо хусусияти ҳуқуқи асосӣ дошта қасб

намуданд. Дар Конституцияи замони истиқлол (1994) низ, ҷунон ки дар боло қайд кардем, ба муносибатҳои оилавӣ ду модда (моддаҳои 33-34) бахшида шуда, давлат ўҳдадор шудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷамъият тахти ҳимоя мегирад.

Тибқи моддаи 33 Конституция расидан ба синни никоҳ ягона шарте мебошад, ки дар сурати муҳайё будани он мардонун занон ҳуқуқи озодона бастанӣ ақди никоҳро пайдо мекунад. Чи дар оиладорӣ ва чи хангоми бекор кардани ақди никоҳ занун шавҳар баробарҳуқуқ эълон карда шудаанд. Якқаниқӯҳӣ принсипи асосии ташкили оила мебошад. Дар моддаи 34 зикр шудани ҷунин меъёр, ки тибқи он модару кӯдак тахти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доранд, ба ўҳдаи давлат масъулияти рушди соҳаи иҷтимоиро вогузор мекунад.

Инъикоси ин меъёри конституционӣ (қисми 1 моддаи 34) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳуқуқи миллӣ муқаррароти дахлдори як қисми санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Эълонияи ҳуқуқи кӯдак (1989), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) ва ғайра қатъӣ шудаанд.

Аз ҷумла дар моддаи 16 Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва моддаи 10 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ оила ҳамчун қисми табиӣ ва асосии ҷамъият эътироф шудааст. Дар санадҳои номбаршуда ва дигар санадҳои дахлдори байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои модарону кӯдакон сабт гардида, шаклҳои гуногуни дастгирӣ иҷтимоии оила пешбинӣ шудаанд. Ҷунончи, дар моддаи 10 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки 16 декабри соли 1966 қабул шуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 4 явари соли 1999 ба тасвиб расонидааст, гуфта мешавад, ки «барои оила, ки ҷузъи табиӣ ва асосии ҷомеа мебошад, ба андозаи имкон бояд муҳофизат ва қӯмақи ҳамаҷониба, хусусан хангоми ташкили он ва дар ҳоле, ки оила масъулияти ғамхорӣ ба атқоли ғайримустақил ва тарбияи онҳоро ба зимма дорад, фароҳам оварда шавад. Никоҳ бояд ба ризоияти озодонаи ашхоси ба ақди никоҳ дароянда сурат гирад.»

Инчунин дар ин санади ҳуқуқӣ таъкид шудааст, ки модарон дар давраи то таваллуд ва баъди таваллуд бояд бо ғамхории махсус фаро гирифта шаванд. Пешбинӣ намудани чораҳои махсуси химояи модарӣ, бо химояи махсус фаро гирифтани кӯдакон ва наврасон, манъи истифодаи меҳнати кӯдакон дар ҳолате, ки агар ин меҳнат ба саломатию ҷисмонӣ рӯҳии кӯдак ва инкишофи ӯ зарар расонад, аз қабилӣ дигар шаклҳои дастгирии иҷтимоии оила мебошад.

Кӯдакон бояд аз истисмори иқтисодию иҷтимоӣ муҳофизат карда шаванд. Дар моддаи 25-уми Эълומияи умумии ҳуқуқи башар аз химояи иҷтимоии баробар бархурдор будани ҳамаи кӯдакон, сарфи назар аз он, ки онҳо дар ақди никоҳ ё берун аз он таваллуд шудаанд, муқаррар шудааст.

Ҷанбаҳои алоҳидаи принципҳои химояи модарӣ ва кӯдакӣ, ҳифзи ҳуқуқи наврасон дар як қатор эълумияҳои (конвенсияҳои) Созмони байналмилалӣи меҳнат (СБМ) ба таври мушаххас инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, дар Эълумияи СБМ тахти рақами 103 «Дар бораи химояи модарӣ» дар давраи ҳомиладорӣ ба занон пешниҳод намудани руҳсатии на камтар аз 12-ҳафтаинаро, ки аз он ақаллаан 6 ҳафтааш бояд ба давраи баъд аз таваллуд рост ояд, пешбинӣ гардидааст.

Дар давраи руҳсатӣ аз рӯи ҳомиладорӣ ва таваллуд фармон дар мавриди аз қор озод намудани занон ғайриқонунӣ эътироф мешавад. Дар дигар эълумияҳои дахлдори ин Созмони байналмилалӣ ҳадди ақалли синну соли қабул кардан ба қор муайян гардидаанд: дар соҳаи кишоварзӣ он аз 14-солагӣ ва дар дигар мавридҳо аз 15-солагӣ муқаррар шудааст. Тибқи санади дигари ҳуқуқии созмони мазкур – Конвенсияи № 90 «Оид ба меҳнати шабонаи наврасон дар соҳаи саноат» ба қорҳои шабона дар саноат қалб кардани наврасони то 18-сола манъ аст.

Ҳимояи оила, модарӣ ва кӯдакӣ ҳуқуқи озодона бастанӣ никоҳро низ дарбар мегирад. Никоҳ асос ва таҳкурсии ташкилҳои оила буда, бо созиши тарафайн, ихтиёрони бастанӣ он барои ҳифзи ҳуқуқҳои аъзои оила аҳамияти фавқуллода муҳим дорад. Давлат поймолкунии ҳуқуқҳоро хангоми ба никоҳ даромадан тавассути муқаррар намудани шартҳои махсуси ба никоҳ даромадан пешгирӣ менамояд.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 13 ноябри соли 1998) ҳамчун санади асосии ҳуқуқие, ки муносибатҳои оилавиро танзим мекунад, барои ақди никоҳ ризоияти ҳамдигарии марду зани ба никоҳ дароянда ва ба синни никоҳӣ расидани онҳоро чун шартҳои эътиборноки никоҳ муқаррар кардааст. Инчунин Кодекси оила ҳолатҳоеро пешбинӣ кардааст, ки мавҷудияти онҳо монеи ақди никоҳ мегарданд. Муқаррар намудани шартҳои ақди никоҳ баробарии ҳуқуқҳои мардону занонро дар ташкили оила таъмин менамояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷамъият доништа, дар зери химояи давлат будани онро эълон кардааст. Тибқи Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд, ки озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва беқор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳиро манъ намунадааст. Ҳимояи оила, модарӣ ва кӯдакӣ, дастгирии иҷтимоии оила аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор меравад. Конститутсия муқаррар мекунад, ки модару кӯдак тахти химоя ва ғамхории давлатанд. Ин муқаррароти Конститутсия шаҳодати он аст, ки таваллуди кӯдак ва никоҳ натавонанд қори шахсӣ аст, балки аҳамияти қалони ҷамъиятӣ дошта, дастгирии ҳамаҷонибаи давлатро тақозо мекунад.

Ҳимоя ва кӯмак ба оила, модарӣ ва кӯдакӣ аз қониби соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ низ ба амал бароварда мешаванд. Қонунгузории оилавӣ муносибатҳои оилавиро танзим намунада, дар таъмини ҳуқуқҳои аъзои оила нақши муҳим мебозад. Мустақилият ва мухторияти оила дар қабули қарорҳо оид ба инкишофи худ, афзалият доштани манфиати кӯдакон, баробарҳуқуқии марду зан дар тақсими адолатноки ӯҳдадорӣҳои оилавӣ, раво набудани даҳлати беасос ба қорҳои оила дар қонунгузории оилавӣ ифода ёфта, сиёсати давлатиро доир ба химоя ва таққими оила муайян мекунад.

Аз ҷумлаи чораҳои ҳуқуқие, ки бевосита ба химояи модарӣ ва кӯдакӣ нигаронида шудаанд, ин руҳсатӣ вобаста ба ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак барои занони бо фаъолияти меҳнатӣ машғулбуда мебошад, ки аз қониби қонунгузории

меҳнатӣ пешбинӣ гардидааст. Ин рухсатиҳо на танҳо мақсади ҳифзи манфиатҳои модар ва кӯдакро дар назар доранд, балки инчунин то дараҷаи муайян ҳамчун ҷуброни паст шудани даромади оила бо сабаби ҳомиладорӣ ва таваллуд низ мебошанд. Давомнокии рухсатӣ, кӯмакпулиҳое, ки ҳангоми рухсатӣ дода мешаванд ва ҳукуки баъди рухсатӣ ба ҷои кори пештара баргаштан аз омилҳои муҳими дастгирии иҷтимоии модариву кӯдакӣ ба ҳисоб мераванд.

Тибқи моддаи 164 Кодекси меҳнат ба занон рухсатӣ аз рӯи ҳомиладорӣ ва таваллуд 70 рӯзи тақвими баъди таваллуд бо пардохти кӯмакпулӣ аз рӯи суғуртаи иҷтимоӣ дода мешавад. Дар сурати душвор гузаштани таваллуд рухсатии баъди таваллуд 86 рӯз ва дар ҳолати таваллуди 2 ва зиёда кӯдакон 110 рӯзи тақвими ташкил медиҳад. Моддаи 165 Кодекс муқаррар мекунад, ки рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак ба мӯҳлати якуним сол баъд аз рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд бо хоҳиши зан ба ӯ дода мешавад. Ин намуди рухсатӣ пардохти кӯмакпулиро низ дар назар дорад.

Қонунгузори Ҳимояи махсуси ҳуқуқҳои меҳнатии занон ва фароҳам овардани шароити мусоиди меҳнатро, ки ба хусусиятҳои физиологӣ занон ҷавобгӯ мебошанд, таъмин месозад: кафолатҳо ҳангоми ба кор қабул кардан ва аз кор озод намудан, манъ будани меҳнати онҳо дар корҳои вазнин ва корҳои шароиташон зараровар, маҳлуд будани меҳнати занони ҳомиладор дар бастҳои шабона, гузаронидани онҳо ба корҳои нисбатан сабук ва ғайра. Қонунгузори меҳнатӣ дар ин самт манфиатҳои занони коркунандаро ҳамачониба мавриди танзим қарор додааст.

§ 4. Принсипҳои ҳуқуқи оилавӣ

Қонунгузори оилавӣ моҳиятан аз меъёрҳои Конституция сарчашма мегирад ва ин меъёрҳо натавонанд асоси қонунгузори никоҳу оиларо ташкил медиҳанд, балки принсипҳои онро низ муайян мекунанд. Масалан, ҳуқуқи оилавӣ баробарҳуқуқии мардону занонро дар муносибатҳои оилавӣ танзим кардааст. Ин ҳолат ҳам дар ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои онҳо ҳан-

гоми никоҳ ва ҳам дар танзими бахшо оид ба амволи умумӣ зоҳир мешавад. Ҳам падар ва ҳам модар ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои баробар доранд, сарфи назар аз он, ки кӯдак бо кадоме аз онҳо зиндагӣ мекунад ва новобаста аз он, ки кӯдак дар никоҳ ё берун аз он таваллуд шудааст.

Ғайр аз ин, Конституция озодии шахсиятро дар мавриди аввал мегузорад. Ин озодӣ дар интиҳоби тарзу усулҳои гуногуни рафтор зоҳир мешавад. Қонунгузори оилавӣ низ ба шахсиятҳои имкониятҳои истифодаи озодиро дар вазъиятҳои гуногун: ҳангоми дохил шудан ба никоҳ, ҳангоми ҳалли масъалаҳои бахшоки оилавӣ, дар интиҳоби навъҳои тарбия ва таълими кӯдакон фароҳам меорад.

Дар қисми 1 моддаи 19 Конституция сабт шудааст, ки «ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад». Ҳуқуқи оилавӣ низ чунин вазифа дорад, яъне ҳар як узви оила барои таъмини ҳуқуқҳои худ аз имконияти ҳифзи судӣ бемонеа истифода бурда метавонад. Дар солҳои пеш ҳангоми сар задани бахшоҳои байни ҳамсарон дар мавриди тааллуқмандӣ ва бо кадоме аз ҳамсарон зиндагӣ кардани кӯдак онҳо аз ҳифзи маъмурии ҳуқуқҳошон истифода мебуданд, ҳоло бошад, қонунгузор имкониятҳои васеи истифода аз Ҳимояи судиро пешбинӣ кардааст.

Дар Конституция инчунин дахлнопазирии шахси эълон шудааст. Дар ҳуқуқи оилавӣ ин идея низ истиқбол шуда, таъкид мегардад, ки ягон кас ҳуқуқи ба корҳои оилавӣ даҳлат карданро надорад. Масалан, ҳангоми пеш омадани масъалаи қатъи никоҳ на суд ва на мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ наметавонанд сатҳи ин ҳулосаи ҳамсарон гарданд.

Дар мамлақати мо тибқи Конституция ҳар кас ҳуқуқи озодона баён кардани афкори худро дорад. Таъсири ин меъёри конституционӣ дар як қатор моддаҳои Кодекси оила низ ба назар мерасад. Ҳар узви оила ҳуқуқи озодона баён намудани фикру мулоҳизаи худро дорад. Ҳангоми даҳлат ба манфиатҳои кӯдак ӯ низ метавонад мавқеи худро муайян кунад, фикри кӯдак ҳам дар мурофиаи судӣ ва ҳам дар баррасии маъмурии шунида мешавад. Зиёда аз ин, ҳангоми баровардани қарор дар мақомоти васоят ва парасторӣ, агар синни ӯ ба 10-солагӣ расида бошад, ризоияти кӯдак гирифта мешавад.

Ҳамин тавр, принципҳои зерини ҳуқуқи оилавино, ки тавасути онҳо муносибатҳои оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд, номбар кардан мумкин аст:

– *баробарҳуқуқии зану мард дар ҳағли тамоми масъалаҳои оилавӣ;*

Ин баробарҳуқуқӣ на танҳо хангоми аз ақди никоҳ гузаштан, балки баъд аз он ҳам нигоҳ дошта мешавад. Онҳо инчунин ҳуқуқи баробари шахсӣ ва молумулқӣ пайдо мекунанд.

– *баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибатишон ба дин;*

Дар кишвари мо дар вақти ақди никоҳ ба муносибатҳои оилавӣ аз рӯи аслу насаб, мавқеи иҷтимоӣ ва молу мулкдорӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллий, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъ ва характери касбу кор, ҷои зист ва дигар ҳолатҳо ба ягон тарз, бевосита ё бавосита маҳдудкунии ҳуқуқ, муқаррар намудани афзалиятҳои бевоситаю бавосита роҳ дода намешавад.

– *муҳофизат ва ҳавасманд намудани модарӣ;*

– *ғамхорӣ дар ҳаққи фарзандон ва ҳимояи манфиати онҳо;*

Волидон вазифадоранд, ки фарзандонашонро дар рӯҳияи ахлоқи нек тарбия намуда, дар бораи саломатӣ ва рушди ҷисмонӣ маънавии онҳо ғамхорӣ кунанд.

– *якканикоҳӣ;*

Моҳияти ин принцип дар он зоҳир мешавад, ки ҳар кас фақат дар як никоҳ буда метавонад. Агар ин принцип риоя нашавад, никоҳ безътибор доништа мешавад.

– *озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ;*

– *роҳ надодан ба даҳолати беруна ба масъалаҳои оила;*

– дар зерӣ назорати давлат бекор кардани никоҳ;

– афзалияти манфиати кӯдак ва аъзои корношоҷаи оила;

– роҳ надодан ба ягон навъи таъбиз нисбат ба ҳар як узви оила;

– роҳ надодан ба маҳдудиятҳои маҷбурии ҳуқуқҳои оилавӣ;

– ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ;

– аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ масъули ҳамдигар будани волидон ва фарзандон;

– ба ўҳдаи давлат воғузур намудани ўҳдадорӣ оид ба ҳифзи оила, модарӣ, падарӣ ва кудакӣ.

Ғайр аз ин, ҳуқуқи оилавӣ аз муқаррароти афзалият доштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба конунгузо-

рии миллий истифода мекунад, ба шарте ки дар шартномаҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нуқта зикр шуда бошад.

§ 5. Никоҳ: шартҳо ва тартиби бастанӣ он. Монеаҳои ақди никоҳ

Ҳар як мафҳуми ҳуқуқӣ таърифи худро дорад, ки дар он аломатҳои хос ва фарқкунандаи он инъикос мешаванд. Ҳамин тавр, никоҳ иттифоқи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ танзимшудаи ихтиёрона ва баробарҳуқуқии зану мард аст, ки мақсади он бунёди оила буда, барои ҳамсарон ҳуқуқу ўҳдадорихои шахсӣ ва амволиро ба вуҷуд меорад. Нишонаҳои ҳуқуқии никоҳ хусусиятҳои хоси дар конун инъикосёфтаи он буда, аз инҳо иборатанд:

– никоҳ танҳо миёни зану мард баста шуда метавонад;

– барои бастанӣ никоҳ мавҷудияти иродаи ихтиёронаи онҳое лозим аст, ки ба никоҳ ворид мешаванд;

– никоҳ иттифоқи баробарҳуқуқ аст;

– никоҳ бояд аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмият дароварда шавад, яъне дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ ба қайд гирифта шавад;

– мақсади никоҳ бунёди оила аст, дар ҳолати баръакс никоҳ безътибор доништа мешавад;

– қайди никоҳ боиси пайдоиши ҳуқуқу ўҳдадорихои шахсӣ ва молумулқии ҳамсарон мегардад.

Бояд зикр намуд, ки асоси қайди давлатии никоҳ – аризаи якҷояи шахсонест, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд. Додани ариза ба мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ (САҲШ) қисми таркибии тартиби қайди никоҳ мебошад. Дар ариза бояд ризоияти ихтиёрии тарафҳо, набудани ҳолатҳои, ки ба бастанӣ никоҳ монеъ мешаванд, зикр шавад.

Тибқи Кодекси оила имконияти зиёд кардани мўҳлати умумӣ аз рӯзи додани ариза то қайди никоҳ на бештар аз се моҳ муқаррар карда шудааст. Ҳамсарони оянда ҳуқуқ доранд, ки оид ба кам ё зиёд кардани мўҳлати якмоҳаи то қайди никоҳ ба мақомоти САҲШ муроҷиат кунанд. Инчунин барои шахсон, ки мувофиқи қисми дуюми моддаи 13 Кодекси оила

синни никоҳиашон кам карда шудааст, мӯҳлати якмоҳаи интизорӣ муайян намегардад. Яъне ба қайдгирии никоҳи онҳо мувофиқи хоҳишашон ба ҷо оварда мешавад.

Барои бастании никоҳ, пеш аз ҳама, ризоияти никоҳшавандагон муҳим аст. Ҳар гуна амали маҷбурӣ барои никоҳ на фақат боиси бекор кардани никоҳ мегардад, балки шахсоне, ки барои чунин амал гунаҳкоранд, ба ҷавобгариӣ чиноятӣ кашида мешаванд. Чунончи дар моддаи 14 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, «шахсоне, ки занро ба никоҳ маҷбур мекунад, барои никоҳ занро медузданд, сазовори ҷазои ҷиноятӣ мегарданд».

Дигар шартҳои бастании никоҳ – расидан ба синну соли никоҳӣ мебошад. Ҳоло мувофиқи моддаи 13 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон синни никоҳӣ барои ҳар ду ҷинс аз 17-солагии муқаррар шудааст, аммо суд дар мавридҳои истисноӣ метавонад синни никоҳиро на бештар аз як сол кам кунад. Хилофи қонун амал кардани шахрвандон боиси сарзадани амали ҷиноятӣ мегардад, ки барои ин мувофиқи моддаи 169 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Никоҳ зоҳиран як амали муқаррарӣ менамояд, аммо аз нигоҳи оқибатҳои ҳуқуқии худ амали хеле масъулиятнок аст. Аз ин сабаб дар қонун доир ба никоҳ якҷанд монеаҳо пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ ҳолат бастании ақди никоҳ байни шахрвандон манъ шудааст:

- байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи дигари бақайдгирифташуда қарор дошта бошад;
- байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ўгаӣ (ки аз як падар ё як модаранд);
- байни фарзандхондагон ва фарзандхондашудагон;
- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ (ноқисулаклӣ) ғайри қобили амал эътироф кардааст;
- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобили маҳдуди амал эътироф намудааст.

Якҷанибоҳӣ дар тамаддуни башарӣ шакли пешқадами никоҳ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин никоҳ шахс худро хушбахт ҳисоб карда, ба дигарон низ хушбахтӣ меорад. Аммо ашхосе пайдо мешаванд, ки ин меъёри қонунро вайрон карда, сабабгори ҳар гуна оқибатҳои нохуш мегарданд. Бо дарназардошти ҳамин ҳолат дар моддаи 170 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бисёрникоҳӣ, ки боқимондаи урфу одатҳои даврони пешин мебошад, ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Бояд гуфт, ки барои шахсро гунаҳкор шуморидан шарт нест, ки мард бояд бо ду ё якҷанд зан ақди никоҳ дошта бошад. Аломати асосии ин ҷиноят бо ду ва ё зиёда зан зиндагонӣ кардани мард ва бо онҳо хоҷагии умумӣ доштан мебошад.

Ақди никоҳ дар байни бародарону хоҳарони ҳамтана ва ўгаӣ, инчунин дар байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон низ манъ аст. Никоҳи ҳешовандон на танҳо аз нуқтаи назари маънавӣ, балки аз лиҳози биологӣ низ раво нест. Илми тиб исбот кардааст, ки никоҳи ҳешовандон ба насли онҳо таъсири номатлуб мерасонад. Мувофиқи қонун манъ кардани никоҳи шахсони ба фарзандӣ қабулкарда ва қабулшудагон ба он асос меёбад, ки байни онҳо чунин муносибатҳое ба вучуд меояд, ки ба муносибатҳои падару модару фарзандон баробар ҳисоб карда мешаванд. Ғайр аз ин, никоҳи байни онҳо аз рӯи қоидаҳои ахлоқ ҳам дуруст нест.

Ақди никоҳ байни шахсоне, ки яке аз онҳоро суд бинобар бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистааст, роҳ дода намешавад. Исботи дар асоси бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистани шахс ҳалномаи эътибори қонунидоштаи суд мебошад. Ин манъкунӣ ба он мулоҳиза асос ёфтааст, ки ҳаёти оилавӣ бо чунин шахс номўтадил хоҳад буд. Ғайри қобили амал будани шахс ба шарте монеаи ақди никоҳ мегардад, ки агар ин ҳолат то лаҳзаи қайди никоҳ ошкор шуда бошад. Агар ин ҳолат баъди қайди давлатӣ ошкор шавад, пас он барои талоқ асос мешавад.

Бояд зикр намуд, ки сустаклӣ ё бемории рӯҳӣ худ аз худ монеаи ақди никоҳ шуда наметавонад. Ин гуна шахсон бояд бо ҳалномаи суд ғайри қобили амал эътироф карда шаванд. Инчунин ақди никоҳ байни шахсоне номумкин аст, ки суд яке аз он-

хоро бо сабаби сӯиистифода аз нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи мухаддир дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст.

Вобаста ба ақди никоҳ бори нахуст дар қонунгузорию оилавии кишвари мо институти муоинаи тиббии шахсоне чорӣ карда шудааст, ки нияти ба ҷо овардани ақди никоҳро доранд. Мақсад аз ворид намудани ин муқаррарот, қабл аз ҳама, ташкил кардани оилаи солим ва ба дунё овардани насли солим аст. Ин мақсад вақте амалӣ мегардад, ки агар никоҳшавандагон аз вазъи саломатии ҳамдигар дар натиҷаи муоинаи дақиқи тиббӣ огоҳ шуда, аз ташкил намудани оилае, ки боиси бадбахтиҳои минбаъда хоҳад гашт, худдорӣ кунанд. Ғайр аз ин, дар моддаи 15 Кодекси оила додани маслиҳат доир ба масъалаҳои тиббию генетикӣ ва танзими оила дар назар дошта шудааст, ки барои ҳаёти яқҷояи хушбахтонаи никоҳшавандагон хеле муҳим мебошад. Муқаррароти моддаи мазкур хусусияти пешгирикунанда дорад, зеро мавҷудияти беморие, ки саломатии никоҳшавандаи дигарро зери хавф мегузорад, боиси дер ё зуд вайрон шудани оила мегардад. Ҷомеа ҳамон вақт солим хоҳад буд, ки агар аз оилаҳои солим иборат бошад. Муоинаи тиббии шахсони никоҳшаванда як амали ихтиёрист ва танҳо бо майлу хоҳиши худӣ издивоҷкунандагон ба амал бароварда мешавад.

§ 6. Безътибории никоҳ ва қатъ гардидани никоҳ

Агар никоҳ бе ризоияти никоҳшавандагон ё яке аз онҳо, вайрон кардани синни никоҳӣ, принсипи яққаникоҳӣ, байни ҳешу табори наздик, бародарону хоҳарони ҳамтана, байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон, байни шахсоне, ки ақаллан яке аз онҳоро суд бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал эътироф кардааст, байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст, баста шуда бошад, мувофиқи моддаҳои 28-31 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи судӣ безътибор доништа мешавад.

Ҳамчунин безътибор эътироф шудани никоҳи бо роҳи маҷбурӣ ё фиреб басташуда низ мумкин аст. Фиреб додан маънои

қасдан гумроҳ кардани шахси дигарро дорад. Фиреб барои он истифода бурда мешавад, ки тарафи дигар ба бастани никоҳ водор карда шавад ва дар ниҳоди ӯ дар бораи шартҳои никоҳ тасаввуроти нодуруст ҳосил шавад. Фиреб метавонад ҳам аз тарафи яке аз ҳамсарони оянда, ҳам аз тарафи шахси сеюм сарзанад, ки чунин амали ношоямро ақсар вақт волидон ё шахсони наздики тарафи манфиатдор иҷро менамоянд ва онҳо бо ҳамин мақсад забон як мекунанд. Моҳияти фиреб ақсар вақт аз он иборат аст, ки дар бораи мавҷуд будан ё набудани вазъиятҳои гуногун изҳороти бардурӯғ дода мешавад, ки ин ҳолатҳо барои безътибор дониستاني никоҳ нақши муҳим мебозанд.

Тибқи моддаи 31 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон безътибор эътироф кардани никоҳ чунин оқибатҳо дорад:

а) никоҳи безътибор эътирофшуда аз лаҳзаи ба қайд гирифта шудани он безътибор ҳисоб карда мешавад;

б) никоҳи безътибор ҳисобшуда барои зану шавҳар ҳуқуқ ва ўҳдадорихоии оилавию ба вучуд намеорад;

в) муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии шахсоне, ки никоҳашон безътибор эътироф шудааст, мувофиқи қоидаҳои Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд;

г) безътибор эътироф кардани никоҳ ба ҳуқуқи фарзандоне, ки аз ин гуна никоҳ таваллуд ёфтаанд, таъсир намерасонад. Гуфтан зарур аст, ки қонуни оилавӣ манфиатҳои ҳамсари бегуноҳро, ки аз мавҷудияти монеаҳо огоҳ набуд, ҳифз менамояд. Бо ин мақсад қонун барои чунин ҳамсарон ҳуқуқҳои зеринро пешбинӣ кардааст:

– нигоҳ доштани насабе, ки дар вақти ақди никоҳ интиҳоб шуда буд;

– суд метавонад барои чунин ҳамсар аз ҳамсари дигар алимент ситонад ва молу мулкашонро аз рӯи қоидаҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим кунад.

Никоҳи безътиборро аз рӯи оқибати ҳуқуқии он аз талоқ фарқ кардан лозим аст, зеро дониستاني он аҳамияти қалон дорад:

а) танҳо никоҳи безътиборро қатъ кардан мумкин аст, дар никоҳи безътибор ақди никоҳ бо вайрон кардани талаботи қонун баста шудааст;

б) хангоми талоқ муносибатҳои занушавҳарӣ дар оянда

катъ мешаванд (ба истиснои ӯхдадорихои алиментӣ), дар никохи безътибор бошад, одатан аз лаҳзаи пайдо шудани ҳуқуқ ва ӯхдадорихои тарафҳо;

в) хангоми талоқ молу мулк, ки ҳамсарон дар давраи занушавҳарӣ ба даст даровардаанд, тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти якҷояи (умумии) онҳо ҳисоб ёфта, тақсим карда мешавад. Ба чунин моликияти занушавҳарӣ дар никохи безътибор донисташуда қоидаҳои Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд;

г) талоқ аз рӯи ирода ва хоҳиши тарафҳо ба амал бароварда мешавад, никохи безътибор бошад, бидуни хоҳиш ва ҳатто бар хилофи иродаи тарафҳо сурат мегирад;

д) хангоми талоқ суд бояд ба ҳулосае ояд, ки зиндагонию якҷояи зану шавҳар ва нигоҳ доштани оила минбаъд аз имкон берун шудааст.

Қаъ гаштани никоҳ. Қонунгузорию оила ду тартиби қаъ кардани никоҳро хангоми дар ҳаёт будани ҳамсарон пешбинӣ намудааст: яке дар мақомоти суд ва дигаре дар мақомоти САҲШ. Бо тариқи судӣ никоҳ дар чунин ҳолатҳо қаъ карда мешавад:

– байни ҳамсароне, ки яке аз онҳо барои бекор кардани никоҳ розӣ нест;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиг доранд;

– байни ҳамсароне, ки барои бекор кардани никоҳашон розианд, вале дар тақсимои молу мулк баҳс пайдо шудааст;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиг надоранд, ҳар ду барои бекор кардани никоҳ розианд, аммо барои ба расмият даровардани талоқашон дар мақомоти САҲШ яке аз онҳо ҳозир намешавад.

Мувофиқи моддаи 36 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон агар суд муқаррар намояд, ки зиндагии минбаъдаи зану шавҳар гайримикон аст, он гоҳ барои бекор кардани он қарор мебарорад. Суд барои ошғӣ додани зану шавҳар, албатта, чораҳо мебинанд, яъне бо мақсади оштишавии ҳамсарон 6 моҳ мӯҳлат низ медиҳад. Хангоми муҳокимаи парвандаҳо оид ба ҷудошавии ҳамсарон суд якҷанд масъалаҳои дигарро низ ҳал мекунад, аз ҷумла:

– муайян менамояд, ки кадоме аз фарзандон дар назди кадоме аз ҳамсарон мемонад;

– барои таъмини фарзандон рӯёнидани маблағро аз ҳарду ҳамсар ё яке аз онҳо ҳал мекунад;

– масъалаи таъминоти зан ё шавҳари эҳтиҷманди корношоямро баррасӣ мекунад;

– бо хоҳиши зану шавҳар ё яке аз онҳо моликияти умумии якҷояи онҳоро тақсим мекунад.

Дар мақомоти САҲШ бошад, талоқ дар ҳолатҳои зерин сурат мегирад:

– агар ҳамсар ба тариқи судӣ бедарак ғойбшуда эътироф шуда бошад;

– агар ҳамсар бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустакӣ гайриқобили амал эътироф шуда бошад;

– агар ҳамсар барои содир намудани ҷиноят ба мӯҳлати на камтар аз 3 сол аз озодӣ маҳрум шуда бошад.

Сабабҳои асосии талоқ дар Тоҷикистон инҳоянд: ба ҳаммувофиқ наомадани манфиатҳо, даҳолати шахсони сеюм, майзадагӣ, хиёнати ҳамсарон ба якдигар, танкисии манзилӣ ва маишӣ, беморӣ ва гайра.

§ 7. Ҳуқуқ ва ӯхдадорихои шахси ҳамсарон

Муносибатҳои ҳуқуқии шахси чунин муносибатҳои мебошанд, ки дар асоси бастан ё бекоркунии никоҳ аз тарафи ҳамсарон, интиҳоби касб, ҳаллу фасли якҷояи масъалаҳои ҳаёти оилавӣ, интиҳоби озодонаи машғулият, ҷои истиқомат, ризоият додан ба фарзандҳои, ҳалли масъалаҳои бекоркунии никоҳ ва гайра ба вучуд меоянд. Ҳуқуқҳои шахси ба шахсияти ҳамсарон алоқаманданд.

Ҳуқуқҳои шахси аз лаҳзаи бастании никоҳ ба вучуд омада, хангоми вафот қаъ мешаванд. Онҳоро бо созиши тарафҳо қаъ ё тағйир додан мумкин нест. Ҳуқуқҳои шахси бояд ба талаботи қонун зид набоянд.

Ҳуқуқҳои шахси дар муносибатҳои оилавӣ дар муқоиса бо муносибатҳои молумулқии табиати муайянкунанда доранд, яъне сараввал муносибатҳои шахси ва баъд муносибатҳои молумулқӣ пайдо мешаванд. Маҳз ҳамин хусусият дар байни ҳуқуқи оилавӣ ва соҳаҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқи граждани

данӣ, фарк мегузорад. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсарон асосан аз инҳо иборатанд:

1) Ҳуқуқи интихоби насаб (фамилия)

Мувофиқи моддаи 33 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар хангоми бастанӣ никоҳ аз рӯи хоҳиши худ метавонанд насаби яке аз ҳамсаронро ба сифати насаби умумии худ интихоб намоянд ё ҳар кадоми онҳо насаби пештараи худро нигоҳ доранд ё ба насабашон насаби ҳамсари худро илова намоянд. Агар зану шавҳар ё яке аз онҳо насаби дукарата дошта бошад, он гоҳ бо ҳам пайвастанӣ насабҳо мумкин нест. Масъалаи интихоби насаб қори ихтиёрии никоҳшавандагон буда, озодона ва бо ризоияти якдигар, бидуни даҳолати дигарон ҳал карда мешавад.

Хоҳиши зану шавҳар барои доштани як насаб қомилан қонунист. Ин хоҳиш махсусан вақти таваллуди кӯдак ҳақ мебарояд. Шаҳрвандони ба балоғат расидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд насаб, ном ва номи падари худро тағйир диҳанд ва ислоҳ намоянд. Чунин тағйирот тибқи моддаи 58 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамроҳ кардани пайвандҳои «зод», «ӣ», «зода», «пур», «духт», ё изофаҳои «пури», «духти» ё бо тартиби баъди номи кӯдак илова кардани номи падар ба амал бароварда мешавад.

Дигар кардани насаб бо иҷозати шӯъбаҳои вилояти ва марказии мақомоти САҲШ сурат мегирад. Дар ҳолатҳои зерин ба дигар кардани насаб иҷозат дода намешавад: агар аризадиханда дар зер таҳқиқу тафтишоти суд бошад, доғи судӣ дошта бошад ё ба анҷом додани ин амал аз ҷониби мақомоти давлатӣ норозигии асоснок изҳор шуда бошад. Хангоми бекор кардани ақди никоҳ ҳамсарон метавонанд насаби худро тағйир диҳанд.

2) Ҳуқуқи ҳамсарон ба интихоби машғулият ва касбу ҳунар

Ин ҳуқуқи конституционӣ ҳар як шаҳрванд дар меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ сабт ёфтааст. Дар моддаи 32 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст, ки зану шавҳар дар интихоби машғулият, касб ва намудҳои фаъолият соҳибхитиёранд. Дар ҳаёт татбиқ намудани ин меъёри қонун барои дастгирии ҳамсарон ва мустаҳкам намудани оилаҳо омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои оид ба

интихоби машғулият ва касбу ҳунар зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигар ҳал мекунанд.

3) Ҳуқуқи ҳамсарон ба интихоби ҷои истиқомат

Зану шавҳар дар интихоби ҷои истиқомат низ озод мебошанд. Ин чунин маънӣ дорад: ӯҳдадорӣ юридикӣ вучуд надорад, ки дар сурати ҷои истиқоматро дигар кардани яке аз ҳамсарон нафари дуюм ҳам аз паси ӯ равад.

Қонун қарорати ҳар як ҳамсарро ба озодии интихоби ҷои истиқомат муқаррар намуда, ҳамзамон омилҳои зисту зиндагии якҷояи онҳоро низ ба инобат мегирад.

4) Ҳуқуқҳои оид ба масъалаҳои ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзандон

Дар истифодаи ин ҳуқуқ бисёр паҳлӯҳои ҳаёти шахсии зану шавҳар дар назар дошта мешавад: тарбияи фарзандон, пешбурди қори хоҷагӣ ва ғайра. Номгуи қорхое, ки бо ҳаёти оилавӣ алоқаманданд, хеле гуногун мебошанд. Чун қоида, дар иҷрои ин қорҳо зану шавҳар бояд баробар иштирок намоянд. Аммо то ҳол дар соҳаи маишати оила байни зану мард баробарии қомил дида намешавад.

Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон асосан дар шаклҳои зерин ба амал бароварда мешавад: тарбияи ҳаматарафаи фарзандон, додани ному насаб ба фарзандон, муайян кардани ҷои истиқомати фарзандони ноболиғ, талаб карда гирифтани фарзандон аз дигар шахсе, ки онҳоро ғайриқонунӣ нигоҳ медорад ва ғайра. Фарзандон муҳимтарин воситаи бақодории оила мебошанд. Аз ин сабаб барои тарбияи дурусти онҳо муҳити боварӣ ва эҳтироми ҳамдигариро фароҳам овардан зарур аст.

§ 8. Ҳуқуқҳои молумулкии зану шавҳар

Пас аз қайди давлатии никоҳ дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ пайдо мешаванд. Минбаъд дар қарабани никоҳ молу мулки якҷоя бадастовардашуда мувофиқи моддаи 34 Кодекси оила амволи мушгараки зану шавҳар ба шумор меравад ва амволе, ки зану шавҳар дар давраи ҳамзистӣ қамъ овардаанд, молиқияти умумии онҳо ҳисобида мешавад.

Моли мулки якҷояи зану шавҳар аз маблағҳои пулӣ, амволи манқул – мошинҳои тамғаҳои гуногун ва дигар воситаҳои нақлиёт, инчунин амволи ғайриманқул – хонаҳои истиқоматӣ, иморатҳо, мебелҳои хона ва монанди онҳо, коғазҳои қиматнок ва вомбаргҳо, вексел, чек, сертификати бонкӣ ва ғайра, саҳмияҳо – саҳмияҳои оддӣ ва имтиёзнок, пай ва ғайра иборат аст. Ҳамаи амволи номбурда, ки танҳо дар давраи зиндагии якҷояи зану шавҳар чамъ оварда шудаанд, моли мулки муштараки онҳо ба шумор меравад.

Яке аз шартҳои дар қонун нишондодашуда ба вазъи тониқонии шаҳрвандон алоқаманд мебошад, яъне амволе, ки то ақди никоҳ ба зан ё шавҳар тааллуқ дошт, моликияти шахсии ӯ ба ҳисоб меравад. Масалан, то хонадоршавӣ яке аз ҳамсарон соҳиби хонаи истиқоматӣ, мошин ва дигар навъи амвол бошад, ин амвол пас аз ба никоҳ даромадан низ ҳамчун моликияти алоҳидаи вай эътироф мешавад. Таҷрибаи судӣ гувоҳӣ медиҳад, ки тақсими моли мулки умумии ҳамсарон дар ду ҳолат рух додана мумкин аст: а) дар ҳолати қатъи никоҳи ҳамсарон; б) дар ҳолати вафоти яке аз ҳамсарон, вақте ки зарурати ба мерос додани моликияти шахсии ҳамсари фавтида ба миён меояд. Ғайр аз ду ҳолати зикршуда, тақсими амволи муштараки зану шавҳар ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон бо тартиби судӣ низ амалӣ шуданаш имкон дорад, агар яке аз ҳамсарон ё қарзидандаи ӯ даъво пешниҳод намояд. Дар қонунгузори оилавӣ тақсими амволи якҷояи ҳамсарон бо қатъи никоҳ вобаста карда намешавад. Аз ин рӯ, суд ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон ҳуқуқи рад кардани аризаи даъворо оид ба тақсими моликияти умумии зану шавҳар надорад.

Аҳдномаи никоҳ

Дар муносибатҳои ҳуқуқии байни одамон ба воситаи шартнома муайян кардани низоми ҳуқуқии молумулкии миёни ҳамсарон ва онҳое, ки нияти издивоҷ кардан доранд, таърихи хеле қадима дорад.

Қадимтарин намунаи аҳдномаи никоҳро аз сангнавиштаҳои кӯҳи Муг (мансуб ба давлати Суғд, асри VIII қабл аз милод) дарёфт кардаанд. Ҳамчун ҳуҷҷати муайянкунандаи ҳуқуқи ӯҳдадорихои амволии ҳамсарон дар давраи никоҳ ва дар ҳолати бе-

кор шудани он эътироф шудани аҳдномаи никоҳ дар таҷрибаи давлатдории мамакатҳои Ғарб низ таърихи дерина дорад ва дар замони муосир низ васеъ истифода мешавад.

Дар муқоиса бо қонунгузори оилавӣ, ки низоми амволиро аз лаҳзаи бастанӣ ақди никоҳ ба танзим медиҳад, аҳдномаи никоҳ натавонанд ҳуқуқи моликияти ҳамсаронро ба моли мулки дар давраи тониқонӣ ва дар давоми зиндагии якҷоя муқаррар месозад, балки дар мавриди бекор шудани никоҳ муқозоти амволиро низ пешбинӣ менамояд. Яъне суд ҳангоми баррасии бахси молумулкии ҳамсарон муқаррароти аҳдномаи никоҳро дар навбати аввал ба эътибор мегирад.

Аҳдномаи никоҳ дорои мавзӯи хос – амволи ҳамсарон ва мазмуни мушаххас – низоми ҳуқуқии молумулкии ҳамсарон аст ва бояд аз рӯи табиати ҳуқуқӣ ва аз нигоҳи шакли мазмун ба талаботи аҳдҳои ҳуқуқи граждани мувофиқат кунад. Тибқи моддаи 178 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон «амали шаҳрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқи ӯҳдадорихои граждани равона гардидааст, аҳд доништа мешавад».

Аҳдномаи никоҳ мафҳуми нав буда, бори нахуст дар қонунгузори оилавӣ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998) дохил карда шудааст. Шахсоне, ки нияти ақди никоҳ бастанро доранд, ё ин ки зану шавҳаре, ки дар никоҳи расмӣ мебошанд, ҳуқуқ доранд байни ҳамдигар аҳдномаи никоҳ банданд. Аҳдномаи никоҳ танҳо ҳуқуқи ӯҳдадорихои молумулкии зану шавҳарро дар никоҳи расмӣ ё ҳангоми бекор кардани никоҳ муайян месозад ва аз рӯи табиати ҳуқуқии худ аҳди дутарафа мебошад, чунки дар ин аҳднома ду тараф – шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд ё ин ки зану шавҳари дар никоҳи расмибуда иштирок менамоянд. Ҳамон мардону заноне аҳдномаи никоҳ баста наметавонанд, ки ба таври воқеӣ, бе қайди давлатии никоҳ зиндагӣ мекунанд ва дар оянда нияти ба расмият даровардани никоҳашонро, тавре ки Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, надоранд.

Дар аҳдномаи никоҳ зану шавҳар ҳуқуқ доранд амволеро муайян намоянд, ки дар ҳолати бекор кардани никоҳ ба ихтиёри

ҳар кадоми онҳо вогузор мешавад. Зану шавҳар инчунин ҳуқуқ доранд, ки ҳама гуна муқаррароти дигари марбут ба муносибатҳои амволиашонро дар аҳдномаи никоҳ инъикос намоянд.

Қонунгузор муқаррар кардааст, ки шахсони нияти бастанӣ аҳдномаи никоҳ дошта бояд шартҳои муайянро риоя намоянд. Яке аз шартҳои пешбиниқардаи қонун дар он ифода меёбад, ки аҳдномаи никоҳ ба таври хаттӣ баста шуда, хатман бояд дар идораи нотариалӣ тасдиқ карда шавад. Дигар шартӣ қонун аз он иборат аст, ки аҳдномаи никоҳ танҳо ба муносибатҳои молумулкии зану шавҳари дар никоҳи расмибуда ва шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд, дахл дорад.

Мавзӯи баҳси аҳдномаи никоҳ молу мулки якҷояи зану шавҳар ё ин ки молу мулкест, ки онҳо дар оянда нияти ба даст овардан доранд. Инчунин молу мулки яке аз ҳамсарон предмети ин аҳднома шуда метавонад.

Аҳдномаи никоҳ бемӯҳлат баста мешавад, яъне ҳуқуқу ўҳдадорихои пешбиниқардаи аҳднома метавонанд ба мӯҳлати муайян маҳдуд карда шаванд ё бо шартӣ фаро расидан ё фаро нарасидани мӯҳлат вобаста карда шаванд. Зану шавҳар метавонанд мӯҳлати аҳдномаи никоҳро бо ризоияти якдигар муқаррар намоянд. Ҳамсарон ҳуқуқ доранд, ки мӯҳлати аҳдномаи никоҳро вобаста аз мундариҷаи он ба муддати 5-еоя, 10 сол ё зиёда аз он муқаррар намоянд. Бояд қайд кард, ки аҳдномаи никоҳ наметавонад қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали зану шавҳар, ҳуқуқи онҳоро барои мурочиат ба суд дар бобати хифзи ҳуқуқҳояшон – танзими муносибатҳои шахсии гайриамволии зану шавҳар ва ҳуқуқу ўҳдадорихои зану шавҳарро нисбат ба фарзандон маҳдуд қунад ё худ чунин муқарраротеро пешбинӣ қунад, ки ҳуқуқи ҳамсари қорношоямро ба таъминот маҳдуд қунад ё худ шартҳое дошта бошад, ки зан ё шавҳарро дар ҳолати ногувор гузорад.

Мувофиқи моддаи 43 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар имқоният доранд, ки ҳар вақте хоҳанд, аҳдномаи никоҳро тағйир диҳанд ё бекор қунанд. Дар ин маврид созишнома дар бораи тағйир додан ё бекор қардани аҳдномаи никоҳ дар ҳамон шакле, ки аҳдномаи никоҳ баста мешавад, ба имзо мерасад.

Аҳдномаи никоҳ бо дарназардошти шартҳои дар он гузошташуда хатман бояд иҷро гардад. Барои ҳамин қонунгузор аз иҷрои аҳдномаи никоҳ даст қашидани яке аз тарафҳоро иқозат намедиҳад. Қонун муқаррар меқунад, ки дар ҳолати ба созиш наомадани зану шавҳар бо талаби яке аз онҳо аҳдномаи никоҳ метавонад бо ҳалномаи суд тағйир дода ё бекор қарда шавад.

Бояд таъкид кард, ки аз қихати оқибатҳои ҳуқуқӣ бекор қардани аҳдномаи никоҳ ва безътибор ҳисобидани он аз ҳам фарқ меқунанд. Агар аҳднома безътибор ҳисоб шавад, он барои зану шавҳар оқибатҳои ҳуқуқӣ надорад ва зану шавҳар ба ҳолати аввалаи молумулкии худ бармегарданд. Бо маслиҳати зану шавҳар бекор қардани аҳдномаи никоҳ мумқин аст ва он хатман бояд дар мақомоти нотариалӣ тасдиқ шавад. Аҳдномаи никоҳро метавонад танҳо суд бекор қунад ва безътибор эътироф намудани аҳдномаи никоҳ низ аз қониби суд дар асоси даъвои зан ё шавҳар амалӣ мешавад.

§ 9. Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ ва молумулкии волидон ва фарзандон

Ҳуқуқу вазифаи волидон барои тарбияи фарзандон ба насаби фарзандон вобаста аст. Одатан муқаррар қардани модари қӯдак мушкил нест. Ин фақат бо справқаи муассисаҳои табоқатӣ (таваллудқонаҳо), агар қӯдак дар хона ба дунё омада бошад, бо тасдиқномаи духтур ё дигар қормандони тиббӣ ва хангоми набудани онҳо аз рӯи нишонқодди ду шохид тасдиқ қарда мешавад.

Барои исботи модарӣ дар никоҳ будан ё набудани зани сохиби фарзандшуда аҳамият надорад. Масъалаи муқаррар қардани падари қӯдак мушкилтар аст. Дар қонун чунин тартиботи муқаррар қардани насаби қӯдак пешбинӣ шудааст:

а) насаби қӯдак аз падару модаре, ки ақди никоҳ доранд, бо қайди никоҳи падару модар тасдиқ қарда мешавад. Албатта, дар ин қоидаи умумӣ баъзе истиноҳо вучуд дорад:

б) агар падару модар байнашон никоҳ надошта бошанд, модари қӯдак аз рӯи аризаи модар, падари қӯдак бошад, аз рӯи аризаи якҷояи падар ва модари қӯдак ё мувофиқи қарори суд навишта мешавад;

в) дар сурати таваллуд ёфтани кӯдак аз шахсоне, ки акди никоҳ надоранд, агар аризаи якҷояи падару модар набошад, падари кӯдак аз рӯи аризаи падар ё модар ё васии (парастори) кӯдак, инчунин худи фарзанд баъди ба балоғат расиданиаш ва дигар шахсоне, ки кӯдак дар таъминоти онҳо мебошанд, бо роҳи судӣ муқаррар карда мешавад.

Ҳангоми муқаррар кардани падари кӯдак суд ҳолатҳои то таваллуди кӯдак якҷоя зиндагӣ кардан ва рӯзгордории умумии модари кӯдак ва шахси ҷавобгар ё аз тарафи онҳо якҷоя тарбия ё таъмин кардани кӯдак ё худ далелҳоеро, ки ҳамчун падар иқрор шудани ҷавобгарро дар ҳақиқат исбот мекунад, ба эътибор мегирад.

Дар соҳаи муносибатҳои байни волидону фарзандон муносибатҳои шахсии ҳуқуқӣ мавқеи ҳалқунандаро мебозанд. Барои ин муносибатҳо хислати бо ҳам пайвасти ҳуқуқи ӯҳдадорихи волидону фарзандон хос мебошад.

Ба ҳуқуқи шахсии волидону фарзандон инҳо дохил мешаванд:

а) ҳуқуқи кӯдакон ба ном, номи падар, насаб ва мувофиқан ба ин ҳуқуқи падару модар барои ба фарзандон додани ном, номи падар ва насаб;

б) ҳуқуқи падару модарон – тарбия кардани фарзандон ва ҳуқуқи фарзандон – гирифтани тарбия аз падару модар;

в) ҳуқуқи падару модарон аз номи фарзандон намояндагӣ кардан, ҳифзи ҳуқуқи манфиати онҳо ва мувофиқан ҳуқуқи фарзандон ба ҳифзи ҳуқуқи ва манфиати онҳо.

Ба кӯдак бо ризоияти волидон ном гузошта мешавад. Номи падари кӯдак аз номи падараш гирифта мешавад. Бо хоҳиши падару модар номи падараш мумкин бо илова кардани суффикси «зод», «зода», «ӣ», «пур», «духт» ё бо тартиби баъди номи кӯдак ҳамроҳ кардани номи падараш ҳам гузошта шавад.

Насаби фарзандон бо насаби волидонаш муайян карда мешавад. Агар падару модар насаби гуногун дошта бошанд, ба кӯдак бо ризоияти волидон насаби модар ё падар дода мешавад, ҳангоми набудани ин гуна ризоият, насаб бо нишондоди мақомоти васоят ва парасторӣ муайян карда мешавад.

Насаби кӯдак бо хоҳиши волидон аз номи падар, решаи насаби ӯ бо илова кардани суффиксҳои «зода», «зод», «ӣ»,

«иён», «пур», «духт» ё унсурҳои «пури», «духти» ё бо роҳи пас аз номи кӯдак ё номи падари ӯ илова кардани решаи насабашон ташаккул меёбад.

Тағйири ном, номи падари кӯдак, ки ҳангоми қайди таваллудаш ба ӯ дода шуда буд, бо роҳи қонунӣ то ба синни 16-солагӣ расидани кӯдак мумкин аст. Қатъ гардидан ё беэтибор эътироф кардани никоҳи падару модар сабаби тағйир додани насаби фарзандон намегардад.

2. Ҳуқуқи волидон ба тарбияи кӯдакон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии онҳо мебошад. Падару модарон вазифадоранд, ки фарзандонашонро тарбия намоянд, дар бораи саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва маънавию ахлоқӣ, инчунин таълими онҳо ғамхорӣ кунанд, онҳоро ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ тайёр намуда, ҳамчун узви сазовору содиқи ҷамъият ба камол расонанд. Агар муқаррар карда шавад, ки волидон ё яке аз онҳо аз иҷрои ӯҳдадорихи тарбия намудани фарзандонашон, аз ҷумла ба сабабҳои узрнок аз таваллудхона ё дигар муассисаҳои баҷагонаи табобатӣ профилактикӣ ва таълимию тарбиявӣ гирифтани саркашӣ кунанд ё аз ҳуқуқи падару модарии худ сӯиистеъмор намоянд, бо фарзандон бераҳмона муомила намоянд, ба кӯдакон бо рафтори бадахлоқона ва зиддиҷамъиятии худ таъсири зарарнок расонанд, инчунин падару модар майзада ё нашъаманд бошанд, суд ҳуқуқдор падару модар ё яке аз онҳоро (ки ба кирдорҳои номбаршуда гунаҳкор мебошанд) аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум намояд. Ин гуна ҷазо бемӯҳлат аст. Аммо агар муқаррар карда шавад, ки рафтори падар ё модар ва тарзи зиндагиашон дигар шудааст, аз ӯҳдаи тарбияи кӯдак баромада метавонанд ва аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падарӣ ё модариро манфиатҳои кӯдак талаб мекунад, он гоҳ онҳо барои ҳуқуқи падарӣ (модарӣ)-ро барқарор кардан ба суд муроҷиат карда метавонанд.

Ҳуқуқи падару модарӣ танҳо бо роҳи судӣ аз нав барқарор карда мешавад.

Ҳангоми ҳал кардани масъалаи аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падару модарӣ, синну соли фарзандоне, ки дар ҳақиқи онҳо чунин чора дида мешавад, аҳамият дорад. Дар ин ҳолат агар фарзанд ба синни 10-солагӣ расида бошад, суд дар вак-

ти ҳал кардани даъвои оид ба аз нав барқарор кардани ҳукуки падару модарӣ фикру хоҳиши кӯдакро ба назар мегирад.

3. Бе маҳрумияти ҳукуки падару модарӣ гирифтани кӯдак намуди дигари ғамхорӣ доир ба тарбияи кӯдакон мебошад. Ин гуна чора, масалан, ҳангоми ба бемории вазнини сирояткунанда гирифтор шудани падару модар, ки барои саломатӣ ё ҳаёти кӯдак хатарнок мебошад, дида мешавад. Мумкин падару модар ба чунин шароити вазнини объективие дучор шаванд, ки барои тарбияи кӯдакон хатарнок бошад. Дар чунин ҳолатҳо ҳам мумкин аст кӯдак бе маҳрумияти ҳукуки падару модарӣ аз падару модар гирифта шавад. Ин чора хислати муваққатӣ дорад. Бинобар ин, дар ҳолати аз байн рафтани сабабҳое, ки барои гирифтани кӯдак асос шуда буданд, кӯдак ба падару модарашон баргардонида мешавад.

§ 10. Муносибатҳои ҳукуки молумулкии волидону фарзандон ва аъзои дигари оила

Чунин муносибатҳо на танҳо мувофиқи ҳукуки оилавӣ, балки тибқи ҳукуки граждани ҳам танзим мегардад. Агар меъёрҳои ҳукуки оилавӣ муносибатҳои алиментии онҳоро ба тартиб дароранд, санадҳои ҳукуки граждани дигар муносибатҳои молумулкии онҳоро танзим менамоянд. Волидону фарзандон байни худ ҳар гуна аҳдро баста метавонанд. Масалан, шартномаи қарз, хариду фурӯш, тӯхфа ва ғайра. Волидону фарзандон ворисони ҳамдигаранд.

Молу мулки волидону фарзандон алоҳида мебошад. Ҳангоми дар ҳаёт будани волидон фарзандон ба молу мулки онҳо ҳуқуқ надоранд. Падару модарон низ ба молу мулки фарзандон ҳуқуқ надоранд, гарчанде аз молу мулки ҳамдигарӣ истифода мебаранд. Фарзанд ба даромади бадастовардаи худ, молу мулки ҳадя ё меросгирифта ва ҳама гуна молу мулки дигаре, ки тибқи қонун ба ӯ тааллуқ дорад, дорои ҳукуки моликият мебошад.

Агар дар оилаи шахрӣ моликияти якҷояи умумӣ танҳо байни ҳамсарон пайдо шавад, дар хоҷагии деҳқонӣ, дар деҳот ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ бошад, байни ҳамаи аъзои

он чунин моликият ба миён меояд. Дар хоҷагии деҳқонӣ ва хоҷагии ёрирасон фарзандони ноболиги оила низ субъекти ҳукуки моликияти умумии якҷоя мебошанд.

Вазифаи волидон фақат бо адои қорҳои тарбиявӣ ба охир намерасад. Онҳо ӯҳдадоранд, ки фарзандони ноболиғ ва инчунин ба балоғат расидаи қобилияти меҳнат надошта ва мӯҳтоҷи ёрӣ будаи худро аз ҷиҳати моддӣ таъмин намоянд.

Агар онҳо аз иҷрои ин вазифаҳои ҳатмии худ саркашӣ кунанд, аз чунин волидон ба воситаи суд алимент рӯёнида мешавад.

Алимент барои фарзандони ноболиғ аз падару модар то синни 18-солагӣ ҳар моҳ ба миқдори зерин рӯёнида мешавад: барои як фарзанд қоряк, барои ду фарзанд сеяк, барои се ва зиёда аз он – нисфи музди қор (даромад). Ҳаҷми алиментро бо назардошти вазъи моддӣ ва оилавии тарафҳо ва дигар ҳолатҳои қобили таваҷҷӯҳ аз ҷониби суд кам ё зиёд кардан мумкин аст. Агар кӯдак таҳти таъминоти пурраи давлат ё ташкилоти ҷамъиятӣ қарор гирифта бошад, суд ҳақ дорад андозаи алиментро кам кунад ё аз пардохти он озод намояд.

Суд метавонад барои фарзандони ба синни балоғат расида, ки донишҷӯёни таҳсили рӯзонаи муассисаҳои таълимии давлатии маълумоти миёна ва олӣ мебошанд, мутаносибан то ба синни бистсолагӣ ва бисту чорсолагӣ расиданашон аз волидон алимент ситонад. Андозаи алимент ҳар моҳ бо пули устувор ситонидашаванда аз тарафи суд бо дарназардошти вазъи моддӣ оилавӣ ва манфиатҳои қобили таваҷҷӯҳи тарафҳо муайян карда мешавад.

Аз додани алимент қасдан саркашӣ кардан ҷиноят ҳисоб меёбад. Қонун ба масъалаи саривақт додани алимент барои таъмини фарзандон ва дигар аъзои оила эътибори махсус медиҳад. Дар ин ҳусус тартиб додан ва рӯёнидани алимент аҳамияти қалон дорад.

Алиментдихӣ ё рӯёнидани вай яке аз масъалаҳои муҳим ва нозуки қонун мебошад. Яке аз қоидаҳои вақти сар шудани рӯёнидани алимент аст. Аз рӯи қоидаи умумӣ алимент аз вақти ба суд бо даъво мурочиат кардан фақат барои дар оянда рӯёнидан муқаррар карда мешавад. Агар дар суд муайян

шавад, ки даъвогар пеш аз ин барои гирифтани алимент чораҳо дида, аммо бо гуноҳи шахси ӯҳдадор онро гирифта натавонистааст, пас суд метавонад алиментро то аз се соли гузашта рӯенд. Агар чавобгар баъд аз баровардани ҳалнома дар бораи рӯендани алимент ғайб зада бошад, он гоҳ алимент барои тамоми замони гузашта, сарфи назар аз болиг шудани алиментгиранда, рӯенида мешавад.

Волидон вазифадоранд, ки фарзандони ноболиги қобилияти меҳнат надошта ва ба ёрӣ мӯҳтоҷашонро низ нигоҳубин намоянд, яъне ба онҳо алимент диҳанд. Ҳангоми муқаррар кардани миқдори алименте, ки барои чунин фарзандон рӯенида мешавад, суд шароити моддӣ ва оилавии падару модарон ва фарзандони ба ёрӣ мӯҳтоҷро ба эътибор гирифта, маблағи устувори ҳар моҳ додашавандаро муайян мекунад.

Ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, ёрӣ расонидан ва дастгирӣ кардани онҳо қарз ва вазифаи муқаддаси фарзандон аст. Ин қарз пеш аз ҳама вазифаи ахлоқӣ, қарзи вичдонӣ ва ҳислати начибӣ аъзои ҷамъият мебошад. Аммо фарзандоне низ ёфт мешаванд, ки аз иҷрои ин вазифа саркашӣ мекунанд. Қонун чунин фарзандони ба балоғат расидаро ӯҳдадор мекунад, ки дар ҳаққи падару модари худ ғамхорӣ намоянд, онҳоро дар вақти ғайри қобили меҳнат шуданашон (агар мӯҳтоҷи ёрӣ бошанд) аз ҷиҳати моддӣ ҳам нигоҳубин кунанд. Дар ин ҳангом суд аҳволи моддӣ ва оилавии падару модарон ва фарзандонро ба эътибор гирифта, барои ҳар моҳ ба миқдори муайян додани алимент ҳалнома мебарорад. Дар вақти муайян намудани миқдори алимент ҳамаи фарзандон ба эътибор гирифта мешаванд. Фарзандоне, ки аз рӯи ҳалномаи суд бояд барои таъминоти волидони қобилияти меҳнатӣ надошта ёрӣ мерасониданд, ҳангоми бе сабабҳои узрнок иҷро накардани ин вазифаҳои худ ба ҷазои ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ҳамсарон, волидон ва фарзандон байни худ бо муносибатҳои наздиктарини ҳешигарӣ вобастаанд. Бинобар ҳамин, вазифаи нигоҳубини аъзои ба ёрӣ мӯҳтоҷи оила, пеш аз ҳама, ба зиммаи онҳо гузошта шудааст. Ҳангоми аз ҳамсар, волидон ё фарзандон гирифта натавонистани ёрӣ иҷрои ин вазифа ба дӯши дигар аъзои оила гузошта мешавад. Ба ин гурӯҳ бобо,

модаркалон, набера, бародарону хоҳарон, тарбиятгарону тарбиятгирандагони воқеӣ, падар (модар)-и ӯғай, писар (духтар)-и ӯғай дохил мешаванд. Аммо на байни ҳамаи онҳо ҳуқуқи вазифаҳои шахсии ғайримолумулқӣ пайдо мешаванд. Танҳо байни бобо, модаркалон нисбат ба набераҳо, тарбиятгарони воқеӣ нисбат ба тарбиятгирандагони (падару модар)-и ӯғай нисбат ба фарзандони ӯғай ҳуқуқи ӯҳдадорихо пайдо мешаванд.

Ҳуқуқи ӯҳдадорихои шахсии ғайримолумулқии онҳо ҳислати мутақобил надоранд ва мазмунашон ҳам якхела нестанд. Ҳаҷм ва характери ин ҳуқуқи вазифаҳоро таркиби субъектӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ муайян менамояд.

Ҳуқуқи ӯҳдадорӣ алиментӣ дигар аъзои оила ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд.

- а) байни бобо, модаркалон, набера;
- б) байни бародарону хоҳарон;
- в) байни падар (модар)-и ӯғай, писар (духтар)-и ӯғай;
- г) байни тарбиятгарони воқеӣ ва тарбиятгирон.

§ 11. Фарзандхонӣ

Ғамхорӣ давлат дар ҳаққи кӯдакон ҳақду қарор надорад. Вай ба воситаи хонаи кӯдакон, кӯдакостон, мактаб-интернатҳо, ҳазинаи кӯдакон ба кӯдаконе, ки бе падару модар мондаанд, ҳамаи шароити заруриро муҳайё менамояд. Аммо меҳру муҳаббати падару модарӣ ҳаловати дигар дорад, ки онро ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз иваз карда наметавонад.

Ба фарзандӣ гирифтани яке аз роҳҳои дар вазъияти оилавӣ тарбия намудани кӯдаконе мебошад, ки бо сабабҳои гуногун бе падару модар мондаанду каси дигаре онҳоро ба фарзандӣ қабул кардааст, ки ин, пеш аз ҳама, ба манфиати кӯдак равона карда шудааст.

Ҳангоми амалӣ гардонидани ҳуқуқи фарзандхонӣ бояд шартҳои зерин риоя карда шаванд:

а) шаҳрвандони болиғи ҳар ду ҷинс, ғайр аз шаҳрвандоне, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум карда шудаанд; барои саркашӣ қардан аз додани алименти кӯдакон маҳкум шудаанд; фарзандхон буданду аммо дар натиҷаи ба таври

дахлдор ичро накардани ӯхдалориашон фарзандхонии онҳо бекор карда шудааст; ашхоси гайри қобили амал ва онҳое, ки ҳуқуқи қобили амаликуниашон маҳлуд карда шудааст, фарзандхон шуда метавонанд;

б) танҳо кӯдакони ноболигро ба фарзандӣ гирифтани мумкин аст. Агар кӯдак ба синни 10-солагӣ расида бошад, ӯро бе ризоияташ ба фарзандӣ гирифтани мумкин нест. Ризоияти кӯдакро суд муайян мекунад.

в) ба фарзандӣ гирифтани ихтиёри мебошад ва кӯдак бо қарори суд мувофиқи аризаи ашхосе, ки ӯро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба фарзандӣ дода мешавад.

г) ризоияти ҳамсарон. Дар натиҷаи фарзандхонӣ кӯдак фарзанди фарзандхонон ҳисоб шуда, ба оилаи онҳо дода мешавад. Бинобар ин, зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигарӣ кӯдакро ба фарзандӣ мегиранд.

д) ризоияти падару модар ва мақомоти васоюти парасторӣ. Агар кӯдаке, ки ба фарзандхонӣ дода мешавад, падару модар дошта бошад, барои ба фарзандхонӣ додани ӯ, албатта, ризоияти онҳо зарур аст. Падару модар метавонанд ба ашхоси ба онҳо маълум барои ба фарзандӣ додани кӯдакониашон ризоият диҳанд ва ҳуқуқи интихоби шахсони фарзандхонандаро ба ихтиёри мақомоти васоюти парасторӣ гузоранд.

е) фарқияти синну соли шахси ба фарзандхонӣ қабулкунанда, ки оиладор нест ва фарзандхондашаванда бояд аз 16 сол кам набошад.

То ба фарзандӣ додани кӯдак падару модар метавонанд аз ризоияти худ даст кашанд, аммо баъд (гайр аз мавридҳои бо қонун пешбинишуда) пушаймони онҳо ба инобат гирифта намешавад.

Ба фарзандӣ қабулкунӣ бо қарори суди ҷои истиқомати фарзандхон ё ҷои истиқомати фарзандхоншаванда дар асоси аризаи шахсе, ки кӯдакро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба ҷо оварда мешавад. Парвандаҳои фарзандхонӣ дар суд бо иштироки мақомоти васоюти парасторӣ баррасӣ мегарданд. Фарзандхонӣ дар шӯъбаҳои (бюроҳои) САҲШ, яъне ҷое, ки дар бораи фарзандхонӣ қарор бароварда шуда буд,

сабт мегардад. Ин мақомот амалиёти худро дар асоси қарори дар бораи фарзандхонӣ баровардаи суд ичро менамоянд.

Дар баъзе мавридҳои дар қонун пешбинишуда фарзандхонӣ безътибор доништа мешавад. Масалан, агар қарор дар бораи фарзандхонӣ қалбақӣ бошанд; ашхоси болиғ ба фарзандӣ қабул шуда бошанд; фарзандхонанда шахси гайри қобили амал доништа ё қобилияти амалаш маҳлуд ҳисобида шуда бошад ё аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум карда шуда бошад, чунин фарзандхонӣ безътибор эътироф карда мешавад.

САВОЛҲО:

1. Пайдоиши оила ба кадом давра мансуб аст ва хусусиятҳои он давраро бо истифода аз маводи фанни таърих шарҳ диҳед.
2. Никоҳ ҳамчун навъи шартнома гуфта шумо чиро мефаҳмед?
3. Ташкили оила дар аҳди Зардушт чӣ гуна баҳо дода мешуд? 4. Чаро ҳуқуқи ӯхдалориҳои зану шавҳар аз ҷониби давлат муқаррар мешавад? 5. Таърифи оиларо гӯед. 6. Вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҷалли кадом масъалаҳо иборат аст? 7. Мавзӯи омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ чист? 8. Субъектҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед. 9. Ба ёд биёред, ки давлати иҷтимоӣ чист ва чӣ гуна хусусиятҳои дорад? 10. Ҳуқуқи оилавӣ аз кадом меъёрҳои Конститутсия сарчашма мегирад? 11. Дар кадом санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳифзи давлатии оила сухан меравад? 12. Ҳифзи ҳуқуқҳои оилавӣ дар кадом давраҳои ҳаёти инсон амалӣ мешавад? 13. Дар кадом моддаҳои Конститутсия аз ҳуқуқи ташкили оила сухан меравад? 14. Кадом шартҳои никоҳ дар Конститутсия зикр шудааст? 15. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣро номбар кунед, ки дар онҳо ғамхорӣи давлат дар ҳаққи модарон зикр шуда бошад. 16. Ғамхорӣ дар ҳаққи занон дар Кодекси меҳнат чӣ гуна ифода ёфтааст? 17. Шарҳ диҳед, ки баробарҳуқуқии мардону занон дар муносибатҳои оилавӣ чӣ гуна татбиқ мешаванд? 18. Озодиҳои шахсият дар кадом ҷанбаҳои муносибатҳои оилавӣ ифода меёбанд? 19. Дар кадом мавридҳои фикру мулоҳизаи кӯдак ба инобат гирифта мешавад? 20. Принципи якканикоҳӣ чӣ маънӣ дорад ва барои чӣ ҳам дар Конститутсия ва ҳам дар қонунгузориҳои оила таъкид шудааст? 21. Дигар принципҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед. 22. Нишонаҳои ҳуқуқии никоҳро

номбар кунед. 23. Чаро баъди пешниҳоди ариза оид ба ақди никоҳ як моҳ интизор шудан лозим аст? 24. Оё ҳангоми пешниҳоди ариза иштироки ҳар ду ҷониб, яъне никоҳшавандагон зарур аст? 25. Барои кам ё зиёд кардани мӯҳлати якмоҳаи баъди додани ариза ба кадом мақомот муроҷиат кардан лозим аст? 26. Шартҳои дигари бастанӣ ақди никоҳ кадомҳоянд? 27. Дар кадом ҳолатҳо бастанӣ ақди никоҳ манъ карда шудааст? 28. Муоинаи тиббии никоҳшавандагон бо кадом мақсад ҷорӣ карда шудааст? 29. Кадом навъи никоҳ бо роҳи судӣ безътибор доништа мешавад? 30. Ҳолатҳоеро номбар кунед, ки боиси безътибор эътироф шудани никоҳ мегарданд. 31. Фарқи никоҳи безътибор аз талоқ дар чист? 32. Суд барои оштии додани зану шавҳар чӣ қадар мӯҳлат медиҳад? 33. Ҳангоми муҳокимаи парвандаҳо оид ба ҷудошавии ҳамсарон суд кадом масъалаҳоро ҳал мекунад? 34. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсаронро номбар кунед. 35. Масъалаи интиҳоби насабро баъди ташикли оила ҳамсарон чӣ гуна ҳал мекунад? 36. Агар ҳамсарон хоҳанд, ки насабашонро тағйир диҳанд, кадом моддаи Кодекси оиларо ба асос мегиранд? 37. Дигар кардани насаб бо иҷзати кадом мақомот сурат мегирад? 38. Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон дар кадом шаклҳо ба амал бароварда мешавад? 39. Дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ кай пайдо мешавад? 40. Кадом навъи моликият моликияти умумии ҳамсарон ҳисобида мешавад? 41. Тақсими молу мулкӣ умумии ҳамсарон дар кадом ҳолатҳо рух доданиш мумкин аст? 42. Дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ кай пайдо мешавад? 43. Кадом навъи моликият моликияти умумии ҳамсарон ҳисобида мешавад? 44. Тақсими молу мулкӣ ҳамсарон дар кадом ҳолатҳо рух дода метавонад? 45. Оё аҳдномаи никоҳ собиқаи таърихӣ дорад? 46. Мавзӯи аҳдномаи никоҳ аз чӣ иборат аст? 47. Аҳдномаи никоҳ аз рӯи табиати ҳуқуқии худ чӣ гуна аҳд аст? 48. Шартҳои бастанӣ аҳдномаи никоҳро шарҳ диҳед. 49. Кӣ аҳдномаи никоҳро ҳуқуқи тағйир додан ё бекор кардан дорад? 50. Кадом масъалаҳо набояд дар аҳдномаи никоҳ зикр шаванд?

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

§ 1. Мафҳум, вазифаҳо ва принципҳои ҳуқуқи чиноятӣ

Маълум аст, ки ҳар гуна таҷовуз ба неъматҳои бо қонун ҳимояшавандаи иҷтимоӣ барои ҷамъият хавфнок аст. Аммо чизи дигар низ маълум аст, ки дараҷаи ин хавфнокӣ метавонад гуногун бошад ва тарзу усулҳои ҳимояи он низ гуногун шуда метавонад.

Муҳимтарин масъалае, ки ҳуқуқи чиноятӣ ба ҳалли он машғул аст, асосҳо ва ҳудуди ҷавобгарии чиноятист. Ҳамаи дигар масъалаҳо аз ҳамин масъала сарчашма мегиранд ва табиатан дуҷумдараҷа махсуб мешаванд. Табиист, ки масъала оид ба ҷавобгарии чиноятӣ бояд дар ҳолати мушаххас нисбат ба кирдори чинояткоронае, ки сазовори ҷазост, ҳал карда шавад. Мундариҷаи асосии ҳуқуқи чиноятӣ дар мафҳумҳои «чиноят», «ҷавобгарии чиноятӣ», «чинояткор» ва «ҷазо» ҳамчун категорияҳои чиноятиву ҳуқуқи универсалӣ ифода мегардад.

Ҳуқуқи чиноятӣ кирдори чиноятиро бо мақсадҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Кирдори чиноятиро ҳуқуқи чиноятӣ, пеш аз ҳама, аз ду ҷиҳат меомӯзад: ҳамчун муносибати чинояткор ба объекти чиноят, неъматҳои ҷамъиятӣ ё давлатӣ ва ҳамчун муносибати давлат ба чинояткор.

Ҳуқуқи чиноятӣ аз ду функсия – функсияи муҳофизатӣ ва функсияи танзимкунанда иборат аст. Ҳар дуи ин функсияҳои ҳуқуқи чиноятӣ ба якдигар алоқаманданд ва якҷоя моҳияти механизми чиноятро танзим мекунад. Ғайр аз ин, ҳуқуқи чиноятӣ функсияи тарбиявӣ низ дорад, ки тавассути мусодат кардан ба инкишофи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон амалӣ карда мешавад. Бо роҳи қабули қонунҳои чиноятӣ давлат ба шаҳрвандон мефаҳмонад, ки чӣ гуна кирдорҳо барои ҷамъият хавфнок мебошанд. Ғайр аз ин, татбиқи қонунҳои чиноятӣ на фақат ба шахсе, ки қонунро вайрон кардааст, балки ба дигарон низ таъсир мерасонад.

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъият дигаргуниҳои азим ба амал ома-

данд. Чунин ҳолат ба вазифаҳо ва таъиноти ҳуқуқи ҷиноятӣ низ таъсир расонид. Мисоли равшани ин, пеш аз ҳама, бо роҳу усулҳои ҷиноятию ҳуқуқӣ ба муҳофизат гирифтани ҷамъият, ҳуқуқ ва вазифаҳои он, инчунин муҳофизати баробари шаклҳои гуногуни моликият мебошанд.

Ба иборати дигар, вазифаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳифзи ҳуқуқ ва вазифаҳои инсон, ҳама шаклҳои моликият, амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, муҳити атроф, асосҳои сохти конституционии давлат аз кирдорҳои ҷинояткорона мебошад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи ҷиноятӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки дар онҳо ҷиноят будани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ва татбиқ кардани ҷазо нисбат ба шахсони ҷиноят содирнамуда, инчунин асос, шарт ва тартиби ҷавобгарӣ барои ҷинояти мушаххас, тартиби таъин намудани ҷазо ва озод кардан аз ҷазо, тартиби сафарбар намудани аҳли ҷамъият ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ислоҳ ва азнавтарбиякунии маҳкумшудагон нишон дода мешаванд.

Предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки онҳо бинобар содир шудани ҷиноят пайдо мешаванд. Содиршавии ҷиноят далели ҳуқуқӣ буда, муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ба вуҷуд меорад.

Вазифаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ, сохти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, моликият ва умуман тартиботи ҳуқуқиро аз таҷовузҳои ҷинояткорона муҳофизат намояд.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ сарчашмаи худро дорад. Сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо қонуни ҷиноятӣ буда, дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфтааст.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи илми ҳуқуқ принсипҳои муайяни худро дорад.

Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ғояҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода шуда, тавассути ин меъёрҳо инъикоси худро дар институтҳо ва муқаррароти алоҳидаи он меёбанд. Принсипҳои қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузирии ҷавобгарӣ, ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм аз ҷумлаи ин принсипҳо мебошанд.

Принсипи қонуният дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ аҳамияти аавалиндарача дорад. Дар моддаи 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки «то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд ҳеҷ кас гунаҳкор дониста намешавад».

Принсипи қонуният дар он ифода меёбад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд мувофиқ ба қонуни ҷиноятӣ мавриди ҷазо қарор дода шавад.

Принсипи баробарӣ дар назди қонун чунин мазмун дорад, ки шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, қатъи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, забон, муносибат ба дин, мансубият ба хизмҳои сиёсӣ, маҳалли истиқомат ва ғайра дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашада шаванд. Мувофиқи мазмуни принсипи ногузирии ҷавобгарӣ шахси ҷиноятқарда ҳатман бояд таҳти ҷазо қарор гирад.

Моҳияти принсипи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ дар он ифода меёбад, ки ҳар кас танҳо ва танҳо барои кирдори шахсан содирнамудаи худ таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор мегирад.

Шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият хавфнок ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашада мешавад, ки гунаҳкор дақиқ муайян шуда бошад. Барои зарари бегуноҳона расонидашуда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидани шахс мумкин нест.

Принсипи адолат дар моддаи 8 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зерин ифода ёфтааст: «Ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад».

Моҳияти принсипи адолат дар он зоҳир мешавад, ки ҳангоми таъини ҷазо суд бояд баъди таҳлили объективонаи ҷинояти содиршуда ва шахсияти гунаҳкор қарори дахлдор қабул намояд.

Принсипи инсондӯстӣ ба ҳамин мазмун аст, ки ҷазо ё ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноӣ, ки нисбат ба шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешаванд, мақсади озори ҷисмонӣ ва таҳқири шаъну эътибори инсонро надоранд.

Давра ба давра қабул гардидани қонунҳои авф, истифодаи институти маҳкумкунии шартӣ ва пеш аз муҳлат озод намудан аз адои ҷазо низ исботи татбиқи амалии ҳамин принсип мебошанд.

§ 2. Тавсифи қонунгузори чиноятӣ

Аз нигоҳи назарияи ҳукуки чиноятӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни чиноятӣ ягона сарчашмаи меъёрҳои чиноятиву ҳукукӣ ба шумор меравад. Қонунгузори чиноятӣ амалкунандаро дар айни замон Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки он аз тарафи Маҷлиси Олӣ 21 майи соли 1998 қабул шудааст.

Кодекси чиноятӣ санади бонизоми қонунгузорӣ буда, қабл аз ҳама, асосҳо ва принципҳои ҷавобгарии чиноятиро муқаррар мекунад, кирдорҳои ба шахсияту ҷамъият ва давлат хавфнок ва ҳамчун чиноят эътирофшавандаро муайян намуда, намудҳои ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳукуки чиноятидоштаро муқаррар мекунад.

Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қисмҳои умумӣ ва махсус иборат аст. Дар қисми умумӣ вазифа ва принципҳои қонуни чиноятӣ, асосҳои ҷавобгарии чиноятӣ (боби 1), амали қонуни чиноятӣ дар замонҳои макон (боби 2) инъикос шудаанд. Махсусан, дар фасли 2 мафҳум ва намудҳои чиноят, ақиқосе, ки бояд ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида шаванд, дар бораи гуноҳ, чиноятҳои нотамом ва хотимаёфта, ҳолатҳои, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунад, мушаххас шудаанд.

Дар фасли 3 бошад, мафҳум ва намудҳои ҷазо ва таъини ҷазо муқаррар гардидаанд. Дар фасли минбаъда ҳолатҳои озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, озод кардан аз ҷазо, масъалаҳои авф, бахшиши ҷазо, доғи судӣ ва сафедкунӣ, дар фасли 5 хусусиятҳои ҷавобгарии чиноятӣ ва ҷазодихии ноболиғон маънидод шудаанд. Дар фасли 6 сухан аз мақсад, асос, таъин кардан ва тартиби татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ меравад.

Ҳамин тавр, қисми умумии Кодекси чиноятӣ ба масъалаҳои умумии ҳукуки чиноятӣ дахл дорад. Қисми махсус бошад, чиноятҳоро ба таври мушаххас муайян намуда, барои содир намудани ҳар яке аз онҳо ҷазои муайянро муқаррар мекунад. Бояд зикр кард, ки меъёрҳои ҳар ду қисми Кодекси чиноятӣ якдигарро пурра мекунад. Меъёрҳои қисми умумӣ

асосҳои ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида шудани шахсро муайян мекунад ва дар қисми махсус бошад, таркибҳои чиноятӣ мушаххас нишон дода мешаванд.

Дар фасли 7 чиноятҳо ба муқобили шахсият инъикос мешаванд, ки ба ин гурӯҳ чиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии шаҳрванд, ба муқобили оила ва ноболиғон дохил карда шудаанд.

Дар фасли 8, ки «Чиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли» унвон дорад, чиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, беҳатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт гирд оварда шудаанд. Дар фасли 9 чиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист зикр шудаанд.

Фасли 10 чиноятҳоро ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ дарбар мегирад. Дар фасли 11 силсилаи чиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт, алаҳусус, чиноятҳо ба муқобили моликият ва чиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ мушаххас шудаанд.

Фасли 12 чиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотиро дарбар мегирад. Ниҳоят, дар фасли 13 чиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ зикр шудаанд, ки онҳо иборат аз чиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститутсионӣ ва амнияти давлатӣ, ба муқобили ҳокимияти давлатӣ, ба муқобили тартиботи идора ва ба муқобили адолати судиро фаро гирифтаанд. Фасли 14 чиноятҳоро ба муқобили хизмати ҳарбӣ дарбар мегирад. Дар фасли охирин, яъне фасли 15 чиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният зикр шудаанд.

§ 3. Мафҳум ва нишонаҳои чиноят

Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 17) чиноятро кирдори аз ҳаракат ё беҳаракатӣ содиршудаи гунаҳкоронаи барои ҷамъият хавфнок меҳисобад, ки ба шахсият, ҷамъият ва давлат зарар мерасонад ё бо расонидани зарар таҳдид ба амал меоварад. Чунин кирдор – ҳаракат ё беҳаракатиро

конуни чиноятӣ бо таҳдиди татбики чазо манъ кардааст. Дар таърифи додашудаи чиноят ҳам хусусияти расмӣ ва ҳам моддӣ зикр шудаанд, чунки дар он ҳам аломати расмӣ – кирдори бо конуни чиноятӣ манъкардашуда ва ҳам аломати моддӣ – барои чамъият хавфнок пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, чиноят дорои аломатҳои зерин мебошад:

- хавфнок будан барои чамъият;
- амали зиддиҳуқуқӣ будан;
- гунаҳкорӣ;
- сазовори чазо будан.

Аломатҳои чиноят мундариҷаи онро ошкор намуда, имконият медиҳанд, ки чиноят аз дигар навъи ҳуқуқвайронкуниҳо фарқ карда шавад. Чиноят, пеш аз ҳама, кирдорест, ки дар шакли ҳаракат ё беҳаракатӣ ифода меёбад. Шаҳс бояд имконияти дарк намудани мазмун ва аҳамияти кирдори худро дошта бошад. Кирдори шаҳс бояд бошуурона, иродавӣ, ихтиёрӣ ва мақсаднок содир шавад.

Танҳо кирдоре чиноят эътироф мешавад, ки барои чамъият хавфнок бошад. Ба чамъият хавфнок будан яке аз хусусиятҳои асосии иҷтимоии (моддӣ) чиноят ба ҳисоб меравад.

Моҳияти хавфнок будани кирдор дар он ифода меёбад, ки он ба муносибатҳои чамъиятӣ зарар мерасонад ё таҳдиди чунин зарарро ба вучуд меорад. Аз ҳамин сабаб барои чиноят ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Набудани хавфнокӣ барои чамъият имконияти чиноят эътироф гардидани кирдорро сарфи назар мекунад. Масалан, кирдорҳои камаҳамият, амалҳои, ки дар ҳолатҳои мудофияи зарурӣ ва зарурати ниҳой содир шудаанд, чиноят эътироф намешаванд. Ба чамъият хавфнок будани кирдор аз як қатор омилҳо вобастагӣ дорад: арзиши объекти хифзшаванда, характер ва ҳаҷми оқибати амали чиноятӣ, тарзу восита, вақт, ҷой ва ҳолатҳои дигари содир шудани чиноят.

Дарачаи хавфнокӣ чамъиятӣ тавсифи миқдории чиноят аст, ки хусусиятҳои зоҳирии онро, аз ҷумла арзиши объекти таҷовузшуда, дарачаи гуноҳ ва ҳаҷму андозаи зарарро муайян мекунад. Қонунгузор дарачаи хавфнокӣ чиноятҳои му-

шаҳасро ба эътибор гирифта, ҳолатҳои муқаррар намудааст, ки чазоро сабук ё баръақс вазнин мекунад. Ҳолатҳои сабуккунандаи чазо инҳо мебошанд:

- бори аввал содир намудани чиноят;
- ноболиғ будани гунаҳкор;
- ҳомиладор будан;
- кӯдакони хурдсол доштани гунаҳкор;
- бо сабаби вазнинии шароити зинагӣ ва ё аз рӯи дилсӯзӣ

содир намудани чиноят;

– содир намудани чиноят дар ҳолати ҳаяҷони рӯҳие, ки сабаби он зӯроварӣ, таҳқири саҳт ё амалҳои дигари ғайриқонунии ҷабрдида мебошад;

– содир намудани чиноят дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ гузаштан, дастгир кардани шаҳси чиноят содирнамуда, зарурати ниҳой, таваккали асоснок, иҷрои фармон ё амр;

– таҳти таъсири маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ё вобастагии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагиҳои дигар содир намудани чиноят;

– ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқро шудан, сидқан пушаймон шудан, фаъолона мусоидат кардан дар ошкор намудани чиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни чиноят ва дар кофтукови амволи дар натиҷаи чиноят бадастомада;

– бевосита пас аз содир намудани чиноят расонидани ёрии тиббӣ ё кӯмаки дигар ба ҷабрдида, ихтиёран талофӣ кардан ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи чиноят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ислоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда равона гардидаанд.

Ҳолатҳои вазнинкунандаи чазо аз инҳо иборат мебошанд:

– такроран содир намудани чиноят, ретсидив, ҳамчун қасб содир намудани чиноят;

– оқибати вазнин доштани чиноят;

– дар ҳайати гурӯҳи ашхос, гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди чиноятӣ (ташкilotи чиноятӣ) содир кардани чиноят;

– нақши махсусан фаъол доштан дар содир намудани чиноят;

– ба содир намудани чиноят дидаю дониста чалб кардани ашхосе, ки гирифтори бемории рӯҳӣ мебошанд, дар ҳолати мастӣ қарор доранд, инчунин ашхоси хурдсол ё ноболиг;

– содир намудани чиноят бо сабаби адовати маҳалгарой, миллӣ, нажодӣ ё динӣ, таассуби динӣ, қасосгирӣ барои амалҳои қонунии ашхоси дигар, инчунин бо мақсади рӯйпӯш намудани чинояти дигар ё сабук кардани содиршавии он;

– дидаю дониста аз тарафи гунаҳкор содир намудани чиноят нисбат ба зани хомиладор, инчунин нисбат ба кӯдаки хурдсол, ноболиг, шахси дигари бегуноҳ ё нотавон ё шахсе, ки дар тобеияти гунаҳкор мебошад.

Ба шумори ҳолатҳои дигар – содир намудани чиноят бо бераҳмии маҳсус, бо истифодаи яроқи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, техникаи ҳарбӣ, моддаҳои тарқанда ва захрнок радиоактивӣ, бо истифода аз вазъияти ҷавқулода, офатҳои табиӣ ва фалокатҳои дигари ҷамъиятӣ, бетартибҳои оммавӣ, дар ҳолати мастӣ, майзадагӣ, таҳти таъсири моддаҳои мадхушкунанда ва маводи нашъаовар будан, бо мақсади ғаразнок, содир намудани чиноят нисбат ба волидайн ва ғайра дохил мешаванд.

Аломати муҳими дигари чиноят амали зиддиҳуқуқӣ ё худ зиддиқонунӣ будани қирдори мушаххас аст. Қирдори ба ҷамъият хавфнок ҳамоно вақт чиноят маҳсуб мешавад, ки агар дар моддаҳои мушаххаси қисми маҳсуси Кодекси чиноятӣ инъикос шуда бошад. Ба ибораи дигар, зиддиҳуқуқӣ будани чиноят маънои аз ҷониби қонуни чиноятӣ маъъ шудани онро дорад.

Гунаҳкорӣ ё худ мавҷуд будани гуноҳ шартӣ дигари чиноят эътироф шудани қирдори ба ҷамъият хавфнок аст. Гуноҳ ин муносибати рӯҳии шахс нисбат ба қирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он буда, дар шакли қасд ё беэҳтиётӣ ифода меёбад. Бе мавҷудияти гуноҳ таркиби чиноят вучуд дошта наметавонад, яъне гуноҳ заминаи зарурии ҷавобгарии чиноятӣ ва ҷазо ба шумор меравад. Танҳо шахсе дар содир кардани чиноят гунаҳкор эътироф мешавад, ки ӯ ин қирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад. Қирдори танҳо аз беэҳтиётӣ содиршуда дар ҳолате чиноят эътироф мешавад, ки агар он дар моддаи дахлдори қисми маҳсуси Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шуда бошад.

Чинояти қасдан содиршуда қирдоре эътироф мешавад, ки бо қасди бевосита ё бавосита содир шудааст. Агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракат ё худ (беҳаракатии) худро дарк карда, имконият ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намояд ва хоҳони фаро расидани он бошад, чинояти ӯ бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад.

Чиноят ҳамоно вақт бо қасди бавосита содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракат ё худ беҳаракатии худро дарк карда, имконияти фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намояд ва фаро расидани оқибатро нахоста, вале дидаву дониста ба ин оқибатҳо роҳ дода бошад ё ба онҳо беэҳтиётӣ муносибат карда бошад.

Қирдори барои ҷамъият хавфноке чинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда эътироф мешавад, ки аз худбоварӣ ё бепарвоӣ содир шудааст. Чиноят ҳангоме аз худбоварӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки ҳаракат ё худ беҳаракатии худро пешбинӣ карда, вале бе асосҳои ба он кофӣ, худбоварона ҳисоб карда бошад, ки он оқибатҳоро баргараф мекунад.

Инчунин чиноят ҳангоме аз бепарвоӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки қирдори худро пешбинӣ накарда бошад, ҳол он ки агар бодикқатӣ ва дурандешӣ зоҳир мекард, метавонист он оқибатҳоро пешбинӣ кунад.

Нихоят, аломати охири чиноят ҳисобидани қирдор сазовори ҷазо будани он аст. Моҳияти сазовори ҷазо будани қирдор дар он аст, ки танҳо ҳамоно қирдори ба ҷамъият хавфнок, зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорона чиноят шуморида мешавад, ки агар барои содир намудани он қонуни чиноятӣ ҷазои чиноятиро муқаррар карда бошад.

Қирдорҳои чиноятӣ вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи барои ҷамъият дошташон ба чиноятҳои наҷандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва маҳсусан вазнин тақсим мешаванд. Қирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар Кодекси чиноятӣ пешбинӣ гардида аз ду соли

махрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо пешбини-гардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои наҷандон вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари онҳо аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд мебошад, ҷиноятҳои дараҷаи миёна эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо дар Кодекси ҷиноятӣ пешбини-гардида аз дувоздаҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо зиёда аз дувоздаҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ гардидааст, ҷиноятҳои махсусан вазнин эътироф мешаванд.

§ 4. Ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷиноят

Аз таҷрибаи зиндагӣ мо гоҳо хабар меёбем, ки ин ё он ҷиноятро гурӯҳи одамон содир кардаанд. Ин ҳолатро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ шарикӣ дар ҷиноят меноманд. Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ (моддаи 35 Кодекси ҷиноятӣ) «иштироки якҷояи ду ё зиёда ашхос дар содир намудани ҷинояти қасдона шарикӣ дар ҷиноят эътироф мешавад». Акнун биед ин таърифро каме шарҳ медиҳем.

Таърифи мазкур мавҷудияти ҳатмии якҷанд аломатро талаб мекунад. Аввалан, шумораи иштирокчиёни ҷиноят бояд аз як нафар зиёд бошад; дуюм, якҷоя содир шудани амалиёти шариконаи ҷиноят ва оқибати ягонаи кирдори ҷинояткорона барои ҳамаи иштирокчиён; сеюм, иштирокчиён дар бораи содир намудани ҷинояти мушаххас то воқеъ гардида ни он маслиҳат мекунанд ва онҳоро як умумияти рӯҳӣ ба ҳам муттаҳид месозад. Чаҳорум, сухан дар бораи иштироки қасдона дар содир намудани ҷиноят меравад. Ба ибораи дигар, ҳама иштирокчиён ба ҷомеа хавфнок будани кирдори худро дарк мекунанд, оқибатҳои зарарноки онро пешбинӣ менамоянд ва фаро расидани оқибатҳои онро мехоҳанд. Ало-

мати дигар ҳамин аст, ки шарикӣ дар ҷиноят танҳо ва танҳо қасдан шуда метавонад.

Вобаста ба таъсири ҳамдигарии иштирокчиён ва сатҳи муташаққилии онҳо илми ҳуқуқи ҷиноятӣ чор шакли шарикӣ дар ҷиноятро аз ҳам фарқ мекунад:

1. Шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ.
2. Шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ.
3. Гурӯҳи муташаққил.
4. Иттиҳоди ҷиноятӣ.

Шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ чунин маънӣ дорад, ки иштирокчиёни дигар ба иҷрокунандани бевоситаи амали ҷиноятӣ ҳамроҳ мешаванд. Ин шакли хавфноки шарикӣ дар содир намудани ҷиноят аст, ки дар натиҷаи он одамқушӣ, расонидани зарарҳои вазнин ба ҷисми инсон рӯй медиҳанд. Хусусияти хоси ин навъи ҷиноят дар он зоҳир мешавад, ки дар натиҷаи ғайриимкон будани маслиҳат то оғози ҷиноят мувофиққунонии амалиёти иштирокчиён дар ҳадди ақал аст.

Шакли нисбатан хавфноки шарикӣ дар ҷиноят – шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ мебошад. Ин гуна маслиҳат метавонад дар шакли ҳаттӣ, шифохӣ ва хомӯшона ризояти додани иштирокчиёни ҷиноят сурат гирад. Зери мафҳуми гурӯҳи муташаққил ҳамин ҷизро фаҳмидан лозим аст, ки ҷиноят аз ҷониби ду ва зиёда шахсон, ки пешакӣ бо ин мақсад гурӯҳи устуворро ташкил додаанд, содир карда мешавад. Таҷрибаи зиндагӣ исбот мекунад, ин гуна ҷиноятҳо бештар дар соҳаи иқтисодиёт содир мешаванд.

Нихоят, шакли аз ҳама хавфноки шарикӣ дар ҷиноят иттиҳоди ҷиноятӣ ба шумор меравад. Дар чунин иттиҳод гурӯҳи устувор ва муташаққили ҷинояткорон бо мақсади содир намудани ҷиноятҳои пайдарпаи вазнин ва махсусан вазнин муттаҳид мешаванд.

Вобаста ба ҷигунагии амалҳои ҷинояткорона қонуни ҷиноятӣ шарикони ҷиноятро ба чор навъ ҷудо мекунад: иҷрокунанда, ташкилкунанда, таҳриркунанда ва ёрдамчӣ.

Иҷрокунанда шахсе эътироф мешавад, ки бевосита ҷиноятро содир намудааст ё якҷоя бо шахсони дигар бевосита дар содир намудани он иштирок кардааст, инчунин шахсе, ки бо

Хукуқи ҷиноӣ

роҳи истифодаи ашхоси дигаре, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд, ҷиноят содир кардааст.

Ташкилкунанда шахсе эътироф мешавад, ки ҷиноятро ташкил ё ба иҷрои он роҳбарӣ карда бошад, инчунин шахсе, ки гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятиро таъсис додааст ё ба он роҳбарӣ кардааст.

Таҳриқкунанда шахсе эътироф мешавад, ки шахси дигарро бо роҳи багапдарорӣ, порадиҳӣ, таҳдид ё бо роҳҳои дигар ба содир кардани ҷиноят моил кардааст.

Ёрдамчӣ шахсе эътироф мешавад, ки бо маслиҳату дастурдиҳӣ, додани маълумот, восита ё олоти содир кардани ҷиноят ё рафъи монеаҳо ба содир кардани ҷиноят мусоидат кардааст, инчунин шахсе, ки пинҳон кардани ҷинояткор, восита ё олоти содир намудани ҷиноят, осори ҷиноят ё ашёи бо роҳи ҷиноят бадастомадаро пешакӣ ваъда додааст, ҳамчунин шахсе, ки соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани чунин ашёро пешакӣ ваъда кардааст.

Дар ёд доштан лозим аст, ки мувофиқи қонуни ҷиноятӣ суд ҳангоми таъин намудани ҷазо характер ва дараҷаи иштироки ҳар як шарикӣ ҷиноятро дар содир намудани ҷиноят алоҳида ба эътибор мегирад. Дар навбати худ, характери шарикӣ дар ҷиноят бо шакли мушаххаси зоҳиршавии он, дараҷаи иштирок дар ҷиноят бошад, бо нақшҳои муайян карда мешавад, ки ҳар як гунаҳкор иҷро кардааст.

§ 5. Ҳолатҳои, ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунад

Дар зиндагӣ бисёр ҳолатҳои дучор меоянд, ки ин ё он шахс бо мақсади ғимояи худ, амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои шахсӣ ё субъективии худ, иҷрои қарзи хизматӣ ва ӯҳдадории ҳуқуқии худ амалҳои содир мекунад, ки ҳарчанд ба муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар расонанд ҳам, аммо ҷиноят ҳисоб намешаванд. Дар қонуни ҷиноятӣ низ ҳамин гуна ҳолатҳо ба эътибор гирифта шуда, меъёрҳои оид ба муҳофизати зарурӣ, расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани ҷинояткор, зарурати ниҳой, маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, таваққули асоснок, иҷрои фармон ва амр муқаррар карда шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳаракате, ки дар ҳолати муҳофизати зарурӣ, яъне ҳангоми ғимояи шахсият ва ҳуқуқҳои муҳофизаткунанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузкунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти муҳофизаткунанда ё шахси дигар хавфнок бошад ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ алоқаманд бошанд, ҷиноят ҳисобида намешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки аз ҳадду андозаи муҳофизати зарурӣ баромадан мумкин нест. Албатта, ба ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дода шудааст, ки сарфи назар аз вазифа ва характери фаъолиятҳои худро аз ҳучуми бегона ғимоя кунад. Ҳар як шаҳрванд ба ғимояи худ ҳақ дорад, ҳарчанд имконияти кӯмак пурсидан аз мақомоти дахлдорро (масалан аз милиса) дошта бошад. Ҳамин нукта дар қисми 3 моддаи 40 Кодекси ҷиноятӣ низ зикр шудааст: «Ҳамзамон ҳаракатҳои шахси муҳо-

фиакунанда, ки дар натиҷаи таҷовузи нобаҳангом ба вучуд омадаанд, баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ ҳисоб намешаванд, агар шахс имконияти ба таври воқеӣ баҳо додани дараҷа ва хусусияти хавфнокӣ таҷовузро надошта бошад».

Инчунин дар қонуни ҷиноятӣ таъкид мешавад, ки шахс, сарфи назар аз имконияти ҳалос шудан аз таҷовуз, новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигар тайёрии махсус ва мақоми хизматиаш ба мудофияи зарурӣ ҳуқуқ дорад. Қасдан барангехтани игвои таҷовуз бо мақсади расонидани зарар мудофияи зарурӣ ҳисоб намешавад.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда низ ҷиноят ҳисобида намешавад, вале дар назар доштани якчанд шартҳо муҳим мебошад.

Масалан, ҳаракатҳое, ки ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда бо мақсади ба мақомоти ҳокимият супурдан ё пешгирии имконияти ҷиноятҳои навро содир кардан ба ӯ зарар расонидаанд, агар бо воситаҳои дигар дастгир намудани чунин шахс ғайриимкон бошад ва дар айни замон чораҳои зарурии ба ин мақсад андешидашуда аз ҳад набаромада бошад, ҷиноят ҳисоб намешаванд.

Ҳуқуқи дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамударо дар баробари шахсони ба ин қор махсус ваколатдор, инчунин ҷабрдидагон ва шаҳрвандони дигар низ доранд.

Ҳангоми арзёбии қонунӣ будани зарари дар вақти дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда расонидашуда, ҳаракати ӯ дар мавриди аз дастгиршавӣ ҳалос хӯрдан, қувваю имконияти дастгиршаванда, ҳолати руҳии ӯ ва ҳолатҳои дигари вобаста ба амали дастгир кардан ба назар гирифта мешаванд.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва шаҳрвандон дар ҳолати зарурати ниҳой низ ҷиноят эътироф намешавад, агар зарурати ниҳой барои бартараф кардани хавфу хатар ба ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ шаҳрванди алоҳида ё ҷомеа равона шуда бошад. Бояд дар назар дошт, ки агар расонидани зараре, ки ба хусусияту дараҷаи хавфи таҳдидкунанда ва ҳолатҳои бартараф намудани ин хавф мувофиқ набошад ва дар натиҷа ба манфиатҳои қонунан муҳофизатшаванда баробари зарари пешгиришуда ё аз он бештар зиён расонидашуда бошад, он гоҳ зарурати ниҳой азҳадгузашта ҳисобида мешавад.

Ҳолати расонидани зарар дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, ба шарте ки дар натиҷаи чунин маҷбуркуниҳо шахс ҳаракат ё беҳаракатии худро идора карда натавонад, вақте ба амал меояд, ки нисбат ба шахси ҷиноятсодирнамуда тарзу усулҳои ғайриқонунӣ таъсиррасонии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ (психикӣ) истифода шуда бошад. Ин ҳолатҳо метавонанд ғайриқонунӣ маҳрум намудан аз озодӣ, латукӯб, фишорҳои рӯҳӣ, таҳдидҳои тарсоваранда бошанд.

Бояд қайд кард, ки ҳар як шаҳрванд ба таваккали асоснок ҳуқуқ дорад. Ҳолатҳоеро номбар кардан мумкин аст, ки истифодаи таваккали асоснокро ҳақ мебароранд: масалан, агар барои пешгирии зараре, ки ба манфиатҳои ҷомеа расонида мешавад, воситаҳои муқаррарӣ кифоят нақунанд. Рух додани чунин ҳолатҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мумкин аст, масалан, дар соҳаи истеҳсолӣ, тиббӣ, дар ҳолатҳои фавқулодда, дар соҳаи маишӣ ва ғайра.

Ниҳоят, ҳолати дигаре, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, иҷрои фармон ё амр аст. Агар шахс бо мақсади иҷрои ҳатмии амру фармон кирдоре содир кунад, ки дар натиҷаи он ба манфиати шаҳрвандон, давлату ҷомеа зарар расад, пас ин гуна кирдор ҷиноят ҳисобида намешавад. Барои расонидани ин зарар шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашада мешавад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

§ 6. Ҷазо, мақсад ва намудҳои он

Ҳар як амали инсон сазовори подош аст: ба амали нек ташаккур мегуянд ва дар ҷавоби кирдори бад нафрат меҳонанд. Дар тасавури умумии мо неку бад ҳамин гуна фарқиат дорад. Аммо аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ кирдори баде, ки ба ҷомеа ва давлат хавфнок бошад ба манфиатҳои шахс ва давлат зарар расонад, хатман бояд сазовори ҷазо бошад. Номгуи ҷиноятҳо ва ҷазоҳои сазовор барои онҳо дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд.

Мувофиқи моддаи 46 Кодекси мазкур «ҷазо чораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят

гунаҳкор эътироф шудааст, татбиқ гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқи озодихоӣ шахс, ки дар ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидаанд, иборат мебошад».

Мақсади ҷазоро қонуни ҷиноятӣ дар барқарор кардани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси маҳкумшуда, инчунин пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав маънидод мекунад.

Аз ин ҷо якҷанд аломати муҳими ҳуқуқи ҷазоро дар тафовут аз ҷораҳои таъсиррасони маъмури, интизомӣ ва граждани ҳуқуқи ошкор намудан мумкин аст:

1. Ҷазо ҳатман дар қонуни ҷиноятӣ нишон дода шудааст.
2. Ҷазо характери умумӣ ё худ оммавӣ дорад, яъне аз номи давлат таъин карда мешавад.
3. Ҷазо баҳодихии манфии ахлоқию сиёсии давлатро нисбат ба шахсияти гунаҳкор дарбар мегирад.
4. Ҷазо бо ҳукми суд барои содир намудани ҳамон ҷинояте татбиқ мешавад, ки дар қисми маҳсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.
5. Ҷазо доғи судиро ба вучуд меорад.

Тибқи моддаи 47 Кодекси ҷиноятӣ чунин намудҳои ҷазо муқаррар карда шудаанд:

- 1) қорҳои ҳатмӣ;
- 2) ҷарима;
- 3) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян;
- 4) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои маҳсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон;
- 5) қорҳои ислоҳӣ;
- 6) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- 7) маҳдуд кардани озодӣ;
- 8) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- 9) мусодираи амвол;
- 10) маҳрум сохтан аз озодӣ;
- 11) маҳрум сохтани яқумра аз озодӣ.

Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ амалкунанда ҳама навъҳои ҷазоро ба ду гурӯҳ – ҷазоҳои асосӣ ва ҷазоҳои иловагӣ ҷудо мекунад.

Қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҳабси яқумри танҳо ҳамчун ҷазои асосӣ татбиқ мешаванд. Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд.

Маҳрум кардан аз рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои маҳсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, инчунин мусодираи амвол танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ истифода мешавад. Ҷазои иловагии таъиннамудаи суд аз ҷазои асосӣ саҳттар буда наметавонад.

Тибқи қонун барои як ҷиноят танҳо як ҷазои асосӣ таъин намудан мумкин аст. Дар ҳолатҳои мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс ба ҷазои асосӣ таъин кардани як ё якҷанд ҷазои иловагӣ имконпазир аст.

Ҷарима ва мусодираи амволро танҳо дар ҳолатҳои, ки бевосита дар қисми маҳсуси ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидаанд, ҳамчун ҷазои иловагӣ таъин намудан мумкин аст.

§ 7. Ҷавобгарии ҷиноятӣ ноқобилгон

Аксари аҳолии Тоҷикистонро қудакону наврасон ташкил медиҳанд ва гуфтан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик сарнавишти диёри азиз ва устувори хусусиятҳои демокративу ҳуқуқбунёдии он ба дӯши онҳое воғузур хоҳад шуд, ки имрӯз насли наврасро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, масъалаи пешгирии ҷиноятқорӣ дар байни ноқобилгон аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати мо ба шумор меравад. Мувофиқи меъёрҳои илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ноқобил шахсе эътироф мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят 14-солагиро пур карда, вале ба синни 18-солагӣ нарасидааст.

Ба ноқобилгоне, ки ҷиноят содир намудаанд, мумкин аст ҷазо ё ҷораҳои маҷбури дорон хусусияти тарбиявӣ таъин карда шавад. Қонуни ҷиноятӣ чунин навъҳои ҷазоро ба ноқобилгон таъин кардааст: қорҳои ҳатмӣ, ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти муайян, қорҳои ислоҳӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ.

Корҳои ҳатмӣ ба мӯҳлати аз 40 то 160 соат таъин карда мешавад, ки он аз иҷрои корҳои ба ноболигон мувофиқ ва берун аз вақти таҳсил аст. Давомнокии чунин намуди чазо нисбат ба ноболиғони то 16-сола аз 2 соат дар як рӯз ва нисбат ба ноболиғони аз 16 то 18-сола аз се соат дар як рӯз зиёд буда наметавонад.

Чарима ҳамон вақт таъин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё амвол дошта бошад ва он ба андозаи то 100 маоши ҳадди ақал таъин карда мешавад. Маҳрум сохтан аз машғул шудан ба фаъолияти муайян бошад, ба ноболиғон ба мӯҳлати аз 1 то 2 сол таъин карда мешавад.

Корҳои ислоҳӣ ба ноболиғон дар ҷои қорашон ба мӯҳлати аз ду моҳ то як сол таъин карда мешавад. Дар айни замон аз панҷ то понздаҳ фоизи музди меҳнати маҳкумшудагон ба ҳисоби даромади давлат нигоҳ дошта мешавад.

Ба ноболиғоне, ки бори аввал ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир намудаанд, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда намешавад ва агар санксияи моддаи қисми махсус ғайр аз ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дигар намуди ҷазоро пешбинӣ накарда бошад, он гоҳ суд ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудани дар қисми умумии ҳамин Кодекс пешбинишударо дар доираи ҳаҷм ва мӯҳлатҳои пешбиниамудаи қисми умумии ҳамин Кодекс таъин менамояд. Мувофиқи моддаи 87 Кодекси ҷиноятӣ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ноболиғоне таъин карда мешаванд, ки дар синни то 16-солагӣ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир намудаанд – ба мӯҳлати то ҳафт сол ва нисбат ба ноболиғоне, ки дар синни аз 16 то 18-солагӣ ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин содир намудаанд, ба мӯҳлати то даҳ сол таъин карда мешавад.

Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноболиғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ ва ноболиғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд, дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми пурзӯр адо мекунанд.

§ 8. Баъзе намудҳои ҷиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноятҳои содиршударо ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо менамояд:

- 1) ҷиноятҳо ба муқобили шахсият;
- 2) ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли;
- 3) ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист;
- 4) ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ;
- 5) ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт;
- 6) ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ;
- 7) ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ;
- 8) ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ;
- 9) ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният.

Ҳоло баъзеи ин ҷиноятҳои номбаршударо таҳлил карда, барои содир кардани онҳо ҷа гуна ҷавобгарӣ муқаррар кардани қонунро дида мебароем.

а) Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зерин дохил мешаванд: ҷиноятҳои ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ҷиноятҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд, ҷиноятҳо ба муқобили оила ва ноболиғон.

Одамкушӣ яке аз ҷиноятҳои вазнини муқобили ҳаёт ва тандурустии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. Мувофиқи моддаи 104 Кодекси ҷиноятӣ дар ҳолатҳои зерин қасдан одам куштан бо ҳолатҳои вазнинкунанда эътироф карда мешавад: ду шахс ё бештар аз он; шахс ё наздикони ӯ вобаста ба фаъолияти хизматӣ ва ё қарзи ҷамъиятиро иҷро кардани ӯ; баръило ноболиғ ё шахсе, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштани ӯ барои гунаҳгор аён аст; марбут ба одамрабӣ ё гаравгонгирӣ; зане, ки ҳомилагии ӯ барои гунаҳгор аён аст; одам бо бераҳмии махсус; одам бо тарзи ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок; одам аз ҷониби гурӯҳи ашхос ё гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаккил, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ); одам бо мақсади ғаразнок ё қирояи зарҳа-

ридон, инчунин марбут ба рохзанӣ, тамаъҷӯӣ ё бандитизм; одам аз ҳиссиёти авбошӣ; одам бо нияти рӯйпӯш намудани ҷинойти дигар ё осон кардани содир намудани он, инчунин марбут бо тачовуз ба номус ё кирдори зӯровари дорон хусусияти шахвонӣ; одам бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, нажодӣ, динӣ маҳалгарой ё интиқоми хунӣ; одам бо максоди истифодаи аъзои бадан ё бофтаҳои ҷабрдида; одам дар ҳолати пешбининамудаи қисми дуёми моддаи 403 ҳамин Кодекс; одам дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок ё такроран ба истиснои кирдорҳои пешбининамудаи моддаҳои 105, 106 ва 107 ҳамин Кодекс содир шудааст.

Мувофиқи моддаи 104 барои содир кардани ҷинойтҳои дар боло номбаршуда ба шахси гунаҳкор ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз 15 то 25 сол бо мусодираи амвол, ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъйин карда мешавад.

Барои фарзанди худро дар вақти таваллуд ё бевосита баъд аз таваллуди он қасдан куштани модар мувофиқи моддаи 105 гунаҳкор ба мӯҳлати то 5 соли маҳдуд кардани озодӣ ё 3 сол аз озодӣ маҳрум карда мешавад. Дар моддаи 106 ҷавобгарӣ барои одам куштан дар вазъияти ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ ва дар моддаи 107 ҷавобгарӣ барои одам куштан дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудофиан зарурӣ пешбинӣ шудааст.

Мувофиқи моддаи 168 барои духтари ноболигро ба шавҳар додани падару модар ё ашҳосе, ки духтар дар таҳти васоҷати онҳост ё ашҳосе, ки ӯ тобон онҳо мебошад, ҳамчунин далолат кардан ё мусоидат кардан барои ба шавҳар додан гунаҳкор ба мӯҳлати то ду сол бо қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Тибқи моддаи 170 барои дузанагӣ ё сезанагӣ, яъне бо ду зан ё якчанд зан бо пешбарии хоҷагии умумӣ зиндагонӣ кардан бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё бо маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

б) Ҷинойтҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли.

Ба ин гурӯҳ ҷинойтҳои зерин дохил мешаванд: авбошӣ, вандализм, ба фоҳишагӣ ҷалб намудан, ташкил ё ниғаҳдош-

ти фоҳишахонаҳо, даллагӣ ё занҷаллобӣ, ташкил ё ниғаҳдошти гайриқонунии киморхона, гайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ, несту нобуд ё вайрон кардани ёдгориҳои таърих ва фарҳанг, таҳқири ҷасади ғавтидагон ва гӯри онҳо.

Авбошӣ яке аз ҷинойтҳои хавфнок ва вазнине ба шумор меравад, ки зидди тартиботи ҷамъиятӣ рағбона карда шудааст. Авбошӣ ҳаракати бадқасдона буда, тартиботи ҷамъиятиро дағалона вайрон мекунад. Авбошӣ дар оқибати қор боиси рӯй додани дигар ҷинойтҳои вазнин, мисли одамкушӣ, расонидани зарари ҷисмонӣ ба шахс, нобуд кардани моликияти давлатӣ, ҷамъиятиву шахсӣ ва гайра мегардад. Авбошӣ одатан дар назди мардум рӯй медиҳад ва беҳурмати рӯи рост ва ошқоро нисбат ба ҷамъият мебошад. Афсӯс, ки амалиёти авбошӣ аз ҷониби ноболигон низ содир мешаванд. Бинобар ин давлат бо ҳар роҳ ба муқобили авбошӣ мубориза мебарад ва барои ин ҷинойт ҷазои саҳт татбиқ карда мешавад. Мувофиқи моддаи 237 Кодекси ҷинойтӣ (қисми якум) барои содир кардани ҷунин ҷинойт шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад. Барои авбошӣ бо ҳолатҳои вазнинкуанда (қисми дуём) шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад. Агар авбошӣ бо истифодаи ярок ё предмети ба сифати ярок истифодашаванда ва дар ҳолати ретсидиви хавфнок ё махсусан хавфнок содир шуда бошад (қисми сеюм) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳафт сол ҷазо дода мешавад.

Барои ба фоҳишагӣ ҷалб намудан мувофиқи моддаи 238 шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад (қисми якум). Дар ҳолати содир шудани ҷунин кирдор аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё такроран содир шудан (қисми дуём) бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Барои ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ мувофиқи моддаи 241 шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳаштсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

Ҳамин тавр, шахси гунаҳкор барои ҳар як кирдори ҷинояткорона ҷазо мегирад ва қонун нисбат ба ҷинояткорон муборизаи беамон мебарад.

в) Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зерин мансуб доништа мешаванд: ҷиноятҳо ба муқобили моликият, ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ.

Ба ҷиноятҳо ба муқобили моликият инҳо дохил мешаванд: дуздӣ, азониҳудкунӣ ё исрофкорӣ, тасарруфи пулу моли ба тариқи кредит додашуда, қаллобӣ, ғоратгарӣ, тамаъҷӯӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорони арзиши махсус ва ғайра.

Ба ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ инҳо дохил мешаванд: монеш шудан ба фаъолияти қонунии соҳибкорӣ, соҳибқориҳои ғайриқонунӣ, соҳибқориҳои сохта, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин, ба расмият даровардани (қонунӣ гардонидани) маблағҳои пулӣ ё амволи дигари ғайриқонунӣ ба даст овардашуда, фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ, ғайриқонунӣ гирифтани кредит, ғайриқонунӣ додани кредит ва ғайра.

Мувофиқи моддаи 244 барои дуздӣ, яъне тасарруфи ниҳоии амволи ғайр (қисми якум) шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат ҷазо дода мешавад. Дар ҳолати содир кардани дуздӣ бо ҳолатҳои дар қисми дуюми ҳамин модда пешбинигардида шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад. Тибқи қисми сеюми ҳамин модда барои содир намудани дуздӣ шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол ва дар сурати содир кардани дуздӣ дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад.

Қадам навъи дуздӣ ба миқдори қалон доништа мешавад? Мувофиқи банди 2 эзоҳи моддаи 244 таҳти мафҳуми ба миқдори қалон андозаи арзиши амволе дар назар дошта шудааст, ки аз андозаи маоши ҳадди ақал ҳазор маротиба зиёдтар мебошад. Ба миқдори махсусан қалон арзиши амволе фаҳмида мешавад, ки аз андозаи маоши ҳадди ақал ду ҳазор маротиба зиёдтар мебошад. Андозаи зарари ба моликияти шахси расонидашуда (чиддӣ, қалон ва махсусан қалон) аз рӯи аҳволи моддии ҷабрдида муайян карда мешавад. Барои содир кардани ҷунин ҷиноят шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол (қисми сеюм) ва аз ҳашт то дувоздаҳ сол (қисми чоруми моддаи 244) бо мусодираи молу мулк дар ҳар ду ҳолат ҷазо дода мешавад.

Барои қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк мувофиқи моддаи 255 шахси гунаҳкор бо қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат (қисми якум), дар ҳолати қасдан несту нобуд кардани молу мулк бо роҳи оташ задан ё бо дигар тарзҳои хатари умумидошта, ки аз безҳтиётӣ боиси марги инсон ё дигар оқибатҳои вазнин гардидааст, шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Дар ҷамъияти мо шахсоне ҳастанд, ки аз ҳисоби дигарон зиндагӣ карданро дӯст медоранд ва ҳудашон дар ҳеч ҷамоа меҳнат намекунанд, бинобар ин даст ба дуздӣ мезананд. Қонун ба ин гуна шахсон ҷазои саҳтро сазовор доништааст.

Барои ошқоро дуздидани амволи шахсии шахрвандон (ғоратгарӣ) гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз се то панҷ сол (қисми якум), барои ғорат дар ҳолатҳои пешбининамудаи қисми дуюм шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то даҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он, барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбининамудаи қисми сеюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз даҳ то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ва барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбининамудаи қисми чоруми моддаи 248 ҚҶ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад. Барои ҷинояти ҳучум кардан бо мақсади тасарруфи молу мулк

ки гайр бо истифодаи зӯроварии ба ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зуроварӣ (роҳзанӣ) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то даҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он (қисми якум), содир намудани роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми дуюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз даҳ то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он, роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми сеюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ва дар ҳолати роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми чоруми моддаи 249 бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз понздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк чазо дода мешавад.

Тайёр кардан бо мақсади ба муомилот баровардан ё ба муомилот баровардани билетҳои қалбакии Бонки миллии Тоҷикистон, танга ё қоғазҳои қиматноки қалбаки бо асъори Ҷумҳурии Тоҷикистон, асъори хориҷӣ ё қоғазҳои қиматноки қалбаки бо асъори хориҷӣ ҷинойти вазнин ба ҳисоб меравад. Мувофиқи қисми якуми моддаи 281 шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол бо мусодираи амвол, содир намудани ин кирдор бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми дуюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол бо мусодираи амвол ва дар ҳолати содир намудани кирдорҳои пешбининамудани қисми якум ва дуюми ҳамина модда (қисми сеюм) бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи амвол чазо дода мешавад.

г) Ҷинойтҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ.

Ба ин гурӯҳ ҷинойтҳо дохил мешаванд: ҷинойтҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат, ҷинойтҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ, ҷинойтҳо ба муқобили тартиботи идоракунӣ ва ҷинойтҳо ба муқобили адолати судӣ.

Аз ҳамаи ҷинойтҳо дар ҷамъият ҷинойтҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат вазнинтарин ба ҳисоб мераванд. Ба ин қабил ҷинойтҳо дохил мешаванд: хиёнат ба давлат, ҷосусӣ, таҳрибкорӣ (диверсия), даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохти

конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати оммавӣ барои ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой), ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгарой), ифшои сирри давлатӣ, исёни мусаллаҳона ва гайра.

Шахсоне, ки ҷинойтҳои номбаршударо содир менамоянд, ба сохти давлатӣ ва ҷамъиятии мамлакатамон, ба истиқлолият, дахлнопазирии ҳудуд ё беҳатарии давлат қасдан тачовуз менамоянд. Қонун барои ин гуна ҷинойткорон ҷазоҳои вазнинро муқаррар намудааст. Масалан, мувофиқи моддаи 305 барои хиёнат ба давлат ҷавобгарӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк муқаррар карда шудааст.

Барои тачовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади суст кардани асосҳои сохти конституционӣ ё амнияти давлат (моддаи 310) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол чазо дода мешавад.

Барои супоридани маълумоти дорой сирри давлатӣ ё ҳарбӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намоёндагони онҳо (ҷосусӣ) мувофиқи моддаи 308 ҷазои маҳрум кардан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк муқаррар карда шудааст.

Мувофиқи қонуни ҷинойтӣ барои бо роҳи зӯроварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо зӯроварӣ нигоҳ доштани ҳокимият бар хилофи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин бо мақсади бо зӯроварӣ тағйир додани сохти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи моддаи 306 ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол пешбинӣ шудааст.

Хизмат дар сафи кӯшунҳои давлатӣ вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Афсӯс, ки баъзе ҷавонон аз хизмат кардан қасдан саркашӣ мекунанд ва дар масъалаи ҳифзи манфиатҳои давлати худ безъатиной зоҳир мекунанд. Барои саркашӣ аз даъвати сафарбарӣ ба сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ мувофиқи моддаи 344 бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то то панҷ сол чазо дода мешавад. Ҳамина тавр, барои ҳар

як кирдори ҷинояткорона шахси гунаҳкор ҷазо мегирад ва конун бар зидди ҷинояткорон беамон мубориза мебарад.

Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои дигари ҷиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо пешбинӣ шудааст, ки хонанда метавонад бо истифода аз Кодекси ҷиноятӣ бо онҳо пурра шинос шавад.

§ 9. Иҷрои ҷазо (ҳукм)

Ҷазо барои ҷинояти содиршуда мувофиқи ҳукми суд бароварда мешавад. Таъин кардани ҷазо на фақат подоши ҷиноят ба маҳкумшудагон мебошад, балки мақсади он ислоҳ ва дар рӯҳияи муносибати бовиҷдонона ба меҳнат, риояи дурусти қоида, эҳтироми қоидаҳои ҷамъият ва пешгирии роҳи ҷиноятҳо низ мебошад. Воситаҳои асосии ислоҳ ва тарбияи маҳкумшудагон инҳоянд: режими аз сар гузаронидани ҷазо, меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, кори тарбиявӣ сиёсӣ, таълими умумӣ ва касбии техникӣ, ба колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ ҷойгир карда шудан.

Маҳкумшудагон дар чор низом: умумӣ, пурзӯр, саҳт ва маҳсус ҷазоро аз сар мегузаронанд. Ноболигон дар ду навъ колонияҳо – колонияҳои режимашон умумӣ ва пурзӯр мӯҳлати муайяншудаи ҷазоро мегузаронанд. Мардону занон алоҳида нигоҳ дошта мешаванд.

Дар колонияҳои тарбиявӣ меҳнати низомашон пурзӯр ва умумӣ ноболигонро дар истиқоматгоҳҳои муқаррарӣ нигоҳ медоранд. Ноболигон метавонанд бе ҳеч маҳдудият мактуб гиранду мактуб нависанд. Мактубҳои онҳо аз назорат гузаронида мешаванд, посилкаю бастаҳои ба онҳо фиристодашуда низ аз назар гузаронида мешаванд. Дар колонияҳо корҳои тарғиботию ташвиқотӣ, оммавӣ варзишӣ ва дигар ҷорабиниҳо гузаронида мешаванд.

Барои маҳкумшудагон ҷораҳои ҷазо ва ҳавасмандкунӣ низ муқаррар карда шудаанд. Дар колонияҳои тарбияи меҳнатӣ изолятор ҳаст. Гунаҳкорро дар он ҷо 10 рӯз нигоҳ медоранд. Ғайр аз ин, маҳз дар колонияҳои тарбияи меҳнатӣ ҷораҳои хос, мисли як маротиба маҳрум кардани шахси маҳ-

кумшуда аз тамоиҳои кино, концерт, манъ кардани иштироки онҳо дар корҳои варзишӣ татбиқ мешаванд.

Пеш аз озод кардани тарбиятгирандагон аз колония мураббияву муаллимони ва устоҳо ба нақшаю ниҳатиҳои онҳо баҳо медиҳанд, бо падару модарони онҳо дар масъалаи минбаъд дар кучо меҳнат карданашон маслиҳат менамоянд. Комиссияи ҷои истиқомат барои ба кор таъмин намудан ё хонданро давом додани ноболиғ тadbирҳо меандешад ва рафтори ӯро назорат мекунад.

Маҳкумшудагоне, ки дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ софдилони меҳнат мекунанд ва ба вайронкорихои қоидаҳои муқарраршуда роҳ наметананд, ба режими сабуқтар гузаронда мешаванд. Бо тавсияи маъмурияти колонияҳо онҳо шартан ё пеш аз мӯҳлат ба озодӣ ҷавоб дода мешаванд. Маҳз дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ аксари маҳкумшудагон гуноҳи худро дарк менамоянд ва барои ислоҳ ва тарбия ёфтаи тамоми кӯшиши худро истифода мебаранд. Бесабоб нест, ки баъди ба озодӣ баромадан бархе аз онҳо бо меҳнати ғоиданоки худ дар ҷамъият обрӯю эътибори хоса пайдо мекунанд ва соҳиби иззату эҳтироми умум мегарданд.

САВОЛҲО :

1. Масъалаи муҳимтаринеро номбар кунед, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳалли он машғул аст.
2. Вазифаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҳалли кадом масъала иборат аст?
3. Предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятиро кадом муносибатҳо ташкил медиҳанд?
4. Сарчашмаи қонуни ҷиноятӣ кадом санади меъриву ҳуқуқист?
5. Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятиро шарҳ диҳед.
6. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ амалкунандаро кадом санади меъриву ҳуқуқи ташкил медиҳад?
7. Қисмҳои умумӣ ва маҳсуси Кодекси ҷиноятӣ аз ҳамадигар чӣ тафовут доранд?
8. Номгуи ҷиноятҳоеро номбар кунед, ки дар қисми маҳсуси Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд.
9. Таърифи ҷиноятро мувофиқи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон гӯед.
10. Аломатҳои ҳуқуқи ҷиноятро шарҳ диҳед.
11. Моҳияти хавфнок будани кирдор дар чӣ ифода меёбад?
12. Ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо кадомҳоянд?
13. Гуноҳ чӣ гуна кирдор аст ва оқибатҳои он дар кадом шаклҳо ифода меёбад?

14. Фарқи қасди бевоситаро аз қасди бавосита фаҳмонед. 15. Категорияҳои ҷиноятро номбар кунед. 16. Таърифи шарикӣ дар ҷиноятро мувофиқи моддаи дахлдори Кодекси ҷиноятӣ бигӯед. 17. Аломатҳои ҳатмии шарикӣ дар ҷиноят кадомҳоянд ва онҳоро шарҳ диҳед. 18. Навъи шаклҳои шарикӣ дар ҷиноятро номбар кунед. 19. Бигӯед, ки нақши иҷрокунанда аз ташкилкунанда чӣ фарқ дорад? 20. Вазифаи ёрдамчӣ дар содир намудани ҷиноят аз чӣ иборат аст? 21. Ҳолатҳоро гӯед, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд. 22. Дар кадом ҳолатҳо мудофиаи зарурӣ ҷиноят ҳисобида на мешавад? 23. Шартҳоро номбар кунед, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда ҷиноят ҳисобида на мешавад. 24. Таҳти мафҳуми зарурати ниҳой қонуни ҷиноятӣ чиро дар назар дорад? 25. Оид ба таваккали асоснок аз зиндагӣ ягон мисол биёред. 26. Таърифи ҷазоро гӯед ва мувофиқи фаҳмиши худ шарҳ диҳед, ки он бо кадом мақсад пешбинӣ шудааст? 27. Аломатҳои муҳими ҳуқуқи ҷазо кадомҳоянд? 28. Намудҳои ҷазоҳои ҷиноятиро номбар кунед. 29. Ҷазо ҷазоҳои ҷиноятиро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо мекунанд? 30. Синну соли ноблигро аз нуқтаи назари илми ҳуқуқи ҷиноятӣ гӯед. 31. Навъҳои ҷазоро барои ноблигон номбар кунед. 32. Корҳои ҳатмӣ ба кадом муҳлат таъин карда мешаванд? 33. Ба ноблигон, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир намудаанд, чӣ гуна ҷазо таъин карда мешавад? 34. Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноблигон дар кучо адо мекунанд? 35. Намудҳои асосии ҷиноятҳоро номбар кунед. 36. Дар бораи ҷиноятҳои муқобили шахсият маълумот диҳед. 37. Кадом ҷиноятҳо ба гу-рӯҳи ҷиноятҳои муқобили амниятӣ ҷамъиятӣ ва саломатии аҳолӣ дохил мешаванд? 38. Оид ба ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт маълумот диҳед. 39. Ҷиноятҳои муқобили ҳокимияти давлатӣ кадомҳоянд? 40. Барои ҷиноятҳои алоҳида чӣ гуна ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст? 41. Иҷрои ҷазо чӣ тавр амалӣ гардонда мешавад?

БОБИ V. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

§ 1. Мафҳум, сарчашмаҳо ва принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ

Инкишофи ин ё он сохти ҷамъиятӣ бе такмили муносибатҳои иқтисодӣ ва танзими ҳуқуқи онҳо ғайриимкон аст. Бозор ва муносибатҳои бозаргонӣ қисми ҷудонашавандаи ҳамон сохти ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он озодии ҳақиқии иқтисодӣ вучуд дорад. Пешрафти ояндаи ҷумҳурии моро низ бе иқтисоди бозорӣ тасаввур кардан душвор аст. Асоси иқтисоди бозориро соҳибкорӣ озод ва рақобат ташкил медиҳад. Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ бе фаъолияти иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад. Фаъолияти иқтисодӣ моҳият ва таъиноти дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ ва тиҷоратиро муайян менамояд. Соҳибкорӣ дар ҳаёти имрӯзаи иқтисодиву иҷтимоӣ зухуроти дар ҳақиқат беназир, мустақил ва бисёрҷабха мебошад. Асоси онро фаъолияти эҷодкорӣ инсон дар соҳаи иқтисод оид ба кашфи имкониятҳои нави ба даст даровардани фоида ташкил медиҳад ва моҳияти он аз дарки махсуси ҷунин имкониятҳо, пешбинӣ карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он иборат аст.

Ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он алоқаманд, инчунин муносибатҳо вобаста ба танзими давлатии муносибатҳои хоҷагидориро бо мақсади таъмини манфиатҳои давлат ва ҷамъият ба танзим медарорад.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳоро меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим медароранд, предмети соҳаи мазкур мебошанд. Асоси онҳоро муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд

меоянд. Мафхуми қонунии фаъолияти соҳибкорӣ дар банди 3 моддаи 1 Кодекси граждани оварда шудааст. Мувофиқи он соҳибкорӣ фаъолияти мустақил ва бо таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун ба қайд гирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат равона карда шудааст.

Аз таърифи мазкур маълум мегардад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дорони аломатҳои зерин мебошад:

1. Мустақилияти соҳибкор.
2. Таваккали соҳибкор.
3. Мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат.
4. Фаъолият кардани шахсоне, ки ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудаанд.

Аломати аввалини фаъолияти соҳибкорӣ мустақилияти соҳибкор мебошад, ки хусусияти иродавӣ доштани фаъолияти соҳибкориро ифода менамояд. Зеро шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои худро бо салоҳиди худ амалӣ ва ихтиёрдорӣ менамоянд (банди 1, моддаи 9 Кодекси граждани). Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихо, инчунин ҳама гуна шартҳои шартнома, ки ба қонунгузори зид намебошанд, озод ва мустақиланд. Ҳамин тавр, мустақилияти фаъолияти соҳибкорӣ – озодии интихоби равиш ва тарзи қор, мустақилони қабул намудани қарор, роҳ надодан ба даҳлати худсарона ба фаъолияти хусуси, зарурати бемамонии амалӣ намудани ҳуқуқ, таъмини ҳуқуқҳои вайронкардашуда ва ҳифзи судии онҳоро ифода менамояд.

Таваккал аломати дуоми чудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Он мантиқан давоми мустақилияти соҳибкор буда, омилҳои муҳими барори қор мебошад. Таваккал яке аз воситаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳони фаъолияти соҳибкорӣ аст. Таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ эҳтимолияти ба даст овардани фоидаи ба нақша гирифташуда ё натиҷаи мусбати дар назар дошташуда ва ҳамзамон бо ин, имқонияти дидани оқибати манфии ин ё он амал мебошад. Мувофиқи моддаи 1015 Кодекси граждани таваккали ба даст

наовардани даромади дар назар дошташуда аз фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба вайрон кардани ўҳдадорихо аз қониби рақибони соҳибкор ё тағйир додани шартҳои ин фаъолият вобаста ба ҳолатҳои, ки бо соҳибкорӣ алоқаманд намебошанд, таваккали соҳибкорӣ эътироф карда мешавад.

Аломати сеюми фаъолияти соҳибкорӣ мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат мебошад. Маҳз ба даст овардани фоида вачҳи асосии барангезандаи соҳибкорӣ буда, дар акси ҳол ҳама гуна соҳибкорӣ аз ибтидо моҳияти худро гум мекунад. Дар баробари ба фоида ноил шудани соҳибкор мақсад ба натиҷа тақдир меёбад. Вале дар хотир бояд дошт, ки «мақсад» ва «натиҷа»-и фаъолияти соҳибкорӣ бо вучуди бо ҳамдигар алоқаманд буданашон ҳаммаъно нестанд. Мақсади асосии соҳибкор танҳо бо ноил шудан ба натиҷа амалӣ мегардад. Соҳибкор ғайр аз мақсади асосии ба даст даровардани фоида мақсадҳои дигар низ дорад.

Вале барои соҳибкор муайян намудани мақсади асосӣ муҳим буда, барои ноил шудан ба он ўро лозим меояд, ки ба мақсади дигари мобайни, аз ҷумла соҳиб шудан ба молу мулки алоҳида, андўхтани сармоёи иловагӣ бо мақсади васеъ намудани доираи фаъолияти ташкилот ва ғайра низ саъй намояд. Мақсадҳои мобайни ҳамчун зинаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳони фаъолияти соҳибкорӣ хизмат намуда, барои расидан ба он мусоидат мекунанд ва баръакс, яъне мақсадҳои мобайни ба шарофати фоида амалӣ мегарданд.

Аломати чоруми фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудани шахсонест, ки азми бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуданро доранд. Ин гуна шахсони ҳуқуқӣ бояд дар мақомоти адлия ба қайд гирифта шаванд (моддаи 51 Кодекси граждани). Соҳибкорони инфиродӣ бошанд, дар мақомоти вақолатдори андоз ба қайд гирифта мешаванд. Бақайдгирии давлатӣ аломати ифодакунандаи фаъолияти соҳибкорӣ набуда, балки шартҳои қонунан эътироф намудани он мебошад.

Дар баробари ҳамин, ҳуқуқи соҳибкорӣ муносибатҳои ро ба танзим медарорад, ки бо муносибатҳои соҳибкорӣ зич алоқаманд мебошанд. Ин муносибатҳо оид ба ташкил ва қатъ

кардани фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, гирифтани иҷозатнома (литсензия), сертификатҳо, гузаронидани экспертизаи экологӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Чунин навъҳои фаъолият хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар оянда мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, онҳо ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешаванд. Фаъолияти иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои дигари ғайритиҷоратӣ низ барои фароҳам овардани шароити мусоид ба фаъолияти соҳибкорӣ кӯмак карда метавонад. Инчунин фаъолияти биржаҳо, ки мақсади асосии онҳо ташаккули бозори дахлдор мебошад ва муносибатҳое, ки дар ҷараёни фаъолияти онҳо ба вучуд меоянд, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим дароварда мешаванд ва аз ин лиҳоз предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд. Муносибатҳое, ки хангоми фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешаванд, байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба миён омада, фаъолияти соҳибкориро барои амалӣ намудани мақсади асосии он раҳнамоӣ мекунад. Онҳоро одатан муносибатҳои уфуқӣ меноманд ва бо ҳамин мустақилияти иштирокчиёни он нисбат ба якдигар зикр карда мешавад. Ин гурӯҳи муносибатҳои соҳибкорӣ аз тарафи меъёрҳои қонунгузори граждани ба танзим дароварда мешавад. Муносибатҳои онд ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ чунин муносибатҳое мебошанд, ки дар байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоте, ки барои чунин танзим вақолатдор карда шудаанд, ба миён меоянд. Яке аз тарафҳои чунин муносибатҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ буда, мақомоти зиддиинҳисорӣ ё мақомоти давлатӣ, ҷамъияти хоҷагиҳои асосие, ки фаъолияти ташкилотҳои фаръиро ба танзим мебарорад ва ғайра тарафи дигар шуда метавонанд.

Ба сифати принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ асосҳои аввалини ҳуқуқи батанзимдарории фаъолияти соҳибкорӣ баромад менамоянд, ки тамоми қонунгузори соҳибкориро фаро гирифтаанд.

Принсипҳои асосии ҳуқуқи соҳибкорӣ чунинанд:

1. Озодии фаъолияти соҳибкорӣ.

2. Баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликияти, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд.

3. Озодии рақобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ.

4. Ба даст овардани фоида ҳамчун мақсади фаъолияти соҳибкорӣ.

5. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ.

6. Мувофиқати манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.

7. Қонуният дар фаъолияти соҳибкорӣ.

Дар зери озодии фаъолияти соҳибкорӣ ҳуқуқи оғоз кардан ва амалӣ намудани чунин фаъолият аз тарафи шахрванд ва ташкилот дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Ин принцип дар моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки «давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкориро қафолат медиҳад». Ҳамзамон бо ин, мувофиқи банди 1 моддаи 49 Кодекси граждани ташкилотҳои тиҷоратӣ, ба истиснои корхонаҳои воҳид ва намудҳои дигари ташкилотҳои дар қонун пешбинигардида метавонанд ба ҳама гуна фаъолияти машғул шаванд, ки қонун манъ накардааст. Вале бояд қайд намоем, ки озодии фаъолияти соҳибкорӣ мутлақ набуда, мумкин аст аз тарафи қонунгузор ба манфиати ҷамъият маҳдуд карда шавад. Чунин қоида ҳамчун шакли назорати пешакӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, бехтар ва маҳдуд намудани низоми иҷозатдиҳӣ метавонад ба ривочи соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Принсипи дигари ҳуқуқи соҳибкорӣ баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият мебошад, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд.

Фаъолияти соҳибкорӣ мумкин аст дар асоси ҳама гуна шакли моликият амалӣ гардонида шавад. Дар моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «давлат баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз он ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад». Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳам моликияти давлатӣ ва ҳам моликияти хусусӣ аз тарафи давлат қафолат дода мешаванд ва дар зери ҳимояи баробар мебошанд. Принсипи баробарии ҳамаи шаклҳои моликият инчунин муқаррар намудани речаи ягонаи ҳуқуқи

Мувофиқи қисми 4 Кодекси граждани конунгузори граждани нисбат ба муносибатҳои молумулки, ки ба тобеияти маъмури як тараф ба тарафи дигар асос меёбад, татбиқ намешавад. Шумораи меъёрҳои дорони хусусияти ҷамъиятиву ҳуқуқӣ, ки барои танзими фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд, ҳеле зиёд мебошад ва он доим меафзояд. Ин боиси торафт душвор гардидани танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ гардида, зарурати онро пеш меорад, ки конунгузори соҳибкорӣ марҳала ба марҳала беҳтар карда шавад.

Амали намудани фаъолияти соҳибкорӣ бо принсипи конуният зич алоқаманд мебошад.

Аз тарафи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ бечунучаро ва қатъиян риоя шудани талаботи меъёрҳои ҳуқуқие, ки фаъолияти соҳибкориро ба танзим мебароранд, мафҳуми конуниятро ифода менамояд. Конуният устуворӣ ва мустаҳкамии муносибатҳои хоҷагидориро, ки барои соҳибкорон ниҳоят муҳим мебошад, таъмин менамояд. Риояи принсипи мазкур натавонанд барои соҳибкорон, балки барои мақомоти давлатие, ки фаъолияти соҳибкориро ба танзим мебароранд, ҳатмӣ мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи санадҳои меъёрӣ ба танзим дароварда мешавад, ки ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкориро ташкил менамоянд. Муҳимтарини онҳо Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати судии иқтисодӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ дар бозори мол», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» ва монанди инҳо мебошанд.

Ҳамзамон бояд зикр кард, ки муносибатҳои дар ҷараёни фаъолияти соҳибкорӣ бавучудоянда гайр аз санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ба воситаи анъанаҳои муомилоти қарӣ ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намунадааст, ба танзим дароварда мешаванд.

§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ

Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ дар амали гардонидани танзими фаъолияти соҳибкорӣ дорони ҳуқуқи ӯҳдадорихо мебошанд. Онҳо дар муносибатҳои соҳибкорӣ мустақилона аз номи худ фаъолият менамоянд. Машғул шудани ба фаъолияти соҳибкорӣ барои эътироф намудани шахси воқеӣ ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин барои нисбат ба ӯ ва фаъолияти талаботи махсус пешниҳод кардани мақомоти конунгузор асос мебошад. Дар конунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои ташкил ва фаъолияти шахсон оид ба машғул шудани ба фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шудаанд. Асосан дар Кодекси граждани оид ба фаъолияти соҳибкории шахрвандон (моддаи 24), муфлисшавии соҳибкори инфиродӣ (моддаи 26), ташкилотҳои тижоратӣ (моддаи 50), ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ (моддаҳои 69-117) ва гайра меъёрҳои махсус вучуд доранд. Барои шахсро ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ эътироф намудани шарту шароити зерин ниҳоят муҳим мебошанд: аввалан аҳдҳое, ки соҳибкорон мебаранд, бо фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд буда, ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ, тижоратӣ доништа мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо ба речаи махсуси танзими ҳуқуқӣ итоат менамоянд. Ин ба он асос меёбад, ки муносибати байни соҳибкорон ё бо иштироки онҳо мувофиқи банди 3 моддаи 1 Кодекси граждани муносибатҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда мешавад. Аз тарафи дигар, шахрвандоне, ки фаъолияти соҳибкориро бидуни бақайдгирӣ амалӣ менамоянд, ҳуқуқ надоранд, ки аҳдҳои бастаи худро ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ нашуморанд. Зеро фаъолияти чунин шахрвандон дар ҳолатҳои муайянкардаи қонун фаъолияти соҳибкорӣ буда, суд метавонад нисбат ба онҳо талаботи моддаи 24 Кодекси гражданиро оид ба муфлисшавӣ татбиқ намояд; сониян қайд намудани зарур аст, ки эътирофи ҳолати ҳуқуқии шахс ҳамчун соҳибкор боиси он мегардад, ки ӯ дорони ӯҳдадорихо махсус гардида, ба ӯ ҳуқуқҳои иловагӣ дода мешаванд. Дорони ӯҳдадорихо махсус будани соҳибкор маънои тобеъ будани фаъолияти ӯ ба речаи то дараҷае қатъии хоҷагидориро

дорад. Мақсади он таъмини манфиати дигар шахсонест, ки бо соҳибкорон ҳамкорӣ менамоянд. Ба чунин ўҳдадориҳо нашр намудани маълумот, бақайдгирии давлатии соҳибкорон, барои шиносии умум дастрас намудан, ба фехристи ягонаи давлатии шахси ҳуқуқӣ дохил кардан (моддаи 52 Кодекси граждани), аз тарафи соҳибкор бо тартиби муқарраршуда пешниҳод намудани маълумот дар бораи фаъолияти худ, аз ҷумла қарор дар бораи барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ (моддаи 63 Кодекси граждани), пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ оид ба андозситонӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Бояд қайд кард, ки на ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд соҳибкор бошанд. Дар баробари ин банди 2 моддаи 23 Кодекси граждани ҳама гуна маҳдудкунии ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро аз тарафи санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти дигар боиси безъитбор донис-тани чунин санад менамояд. Ҳамзамон қонун ҳуқуқи ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани баъзе шахрвандонро маҳдуд менамояд. Чунин маҳдудият, пеш аз ҳама, ба он шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад, ки хизмати давлатиро бо тартиби муқарраркардаи қонун аз рӯи вазифаи давлатии худ ҳамчун ўҳдадорӣ бо музд ва аз ҳисоби буҷети давлатӣ иҷро менамоянд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» хизматчиёни давлатӣ шахсан ё ба воситаи шахсони ваколатдор ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро надоранд. Тартиби мазкур нисбат ба хизматчиёни биржаҳо низ татбиқ карда мешавад. Чунин маҳдуднамоӣ бо он маънидод карда мешавад, ки ба сабаби мавқеи хизмати (вазифавии) муайянро доро будани шахсони мазкур мумкин аст манфиати шахсии онҳо бо манфиати соҳибкории шахсони дигар, ки онҳо ўҳдадоранд аз рӯи вазифаи ишғолкардаашон мусоидат наоянд, бо ҳамдигар муҳолифат наоянд.

Илова бар ин, бояд гуфт, ки на ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ метавонанд соҳибкор бошанд. Кодекси граждани шахсони ҳуқуқиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ. Нишонаи чунин фарқият хусусияти асосии мақсади фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ мебошад.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида мебошад, ҳамчун ташкилоти тижоратӣ эътироф карда мешавад. Онҳо дар шакли ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ, кооперативҳои истехсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва махсус ташкил карда мешаванд.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида намебошад, ҳамчун ташкилоти ғайритижоратӣ эътироф карда мешавад. Ин гуна ташкилот фоидаи бадастомадаро дар байни аъзои худ тақсим намекунад. Вай ба фаъолияти соҳибкорӣ фақат ба мақсади иҷрои вазифаи асосиаш, ки барои он ташкил шуда, бо мақсади оиномавиаш мувофиқ аст, машғул мешавад. Аз ин рӯ, он субъекти фаъолияти соҳибкории ғайримуқаррарӣ мебошад. Ташкилотҳои ғайритижоратӣ дар шакли кооперативҳои матлубот, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ, ки дар шаклҳои дигари пешбининамудаи қонун таъсис шудаанд, амал менамоянд.

Ба гурӯҳи дигари субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ субъектҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, ба монанди муассисаҳои давлатӣ, мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, ширкатҳои марказии гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, мақомоти идоракунии иттиҳодияҳои ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ба ғайр аз шартҳои умумӣ боз шартҳои махсуси иловагӣ зарур мебошанд. Кодекси граждани ба чунин шартҳои махсуси баамалбарории ҳуқуқи субъективӣ намудҳои гуногуни иҷозатдиҳиро барои машғул шудан ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд, ба монанди иҷозатнома, аттестатсияи таҳассуси квалификатсионӣ, квота ва ғайра. Мувофиқи талаботи моддаи 49 Кодекси граждани ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ танҳо дар асоси иҷозатномаи махсус (литсензия) машғул шудан мумкин аст. Шахси ҳуқуқӣ аз рӯзи гирифтани иҷозатнома ё дар муҳлати дар он зикршуда бо ин ё он шугъл машғул шуда метавонад.

Дар баробари шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳо) соҳибкорони инфиродӣ метавонанд дар фаъолияти соҳибкорӣ ишти-

рок намоянд. Соҳибкори инфироӣ фаъолияти мустакилнои шахси воқеие мебошад, ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз номи худ, тахти таваккал ва бо масъулияти молумулкии худ бо макседи гирифтани фоида (даромад) равона карда шудааст (моддаи 6 Қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»). Ба ҷумлаи шахсонӣ воқеие, ки ба фаъолияти соҳибкори инфироӣ машғул шуда метавонанд, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд мансубанд. Онҳо танҳо дар сурати дорои қобилияти амал будан метавонанд ба чунин фаъолият машғул шаванд. Шаҳрвандон аз рӯзи бақайдгирии давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд. Онҳо мувофиқи моддаи 19 Кодекси граждани ҳуқуқдоранд ба ҳама гуна намуди фаъолият, ки қонун манъ накардааст, машғул шаванд. Аз ин бармеояд, ки шаҳрвандон ба монанди ташкилотҳои тижоратӣ дорои қобилияти ҳуқуқдори умумӣ мебошанд, яъне метавонанд ба ҳама гуна фаъолият, ки қонун манъ накардааст, аз ҷумла ба соҳибкорӣ машғул шаванд. Вазъи ҳуқуқии соҳибкории инфироӣ мувофиқи банди 3 моддаи 24 Кодекси граждани ба вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои тижоратӣ баробар мебошад.

Ҳамзамон бояд дар назар дошт, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» хоҷагии деҳқониро ҳамчун намуди алоҳидаи шакли ташкили ҳуқуқии фаъолияти инфироӣ соҳибкорӣ эътироф менамояд.

Ба шаклҳои хоҷагии деҳқонӣ мутобиқи моддаи 6 Қонуни мазкур инҳо дохил мешаванд:

- а) хоҷагии деҳқоние, ки фаъолияти он ба соҳибкори инфироӣ асос меёбад;
- б) хоҷагии деҳқоние, ки дар он фаъолияти соҳибкорӣ дар шакли соҳибкори оилавӣ ташкил карда мешавад;
- в) хоҷагии деҳқоние, ки дар шакли ширкати оддӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамин тавр, таҳлили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки соҳибкори инфироӣ шахсӣ ва якҷоя мешавад. Соҳибкори шахсӣ аз тарафи як шаҳрванд мустакилан амалӣ карда мешавад. Соҳибкори якҷоя бошад, аз

тарафи гурӯҳи шаҳрвандон бе ташкили шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад. Дар навбати худ соҳибкори якҷоя ба шаклҳои зерин ҷудо мешавад:

- соҳибкори оилавӣ.
- шарикӣ оддӣ.

Шаҳрванд ба соҳибкори инфироӣ аз синну соли ба балоғат расидан, аз ҷумла агар тибқи қонун издивоҷ то ба синни ҳаҷдаҳсола расидан иҷозат дода бошад, вақте ки ӯ дорои қобилияти амалқунӣ пурра мегардад, машғул шуда метавонад.

Вале тибқи моддаи 28 Кодекси граждани шаҳрванде, ки ба синни 16-солагӣ расидааст, метавонад дар асоси қарори мақомоти васоят ва парасторӣ, бо ризоияти падару модар ё фарзандхонон ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад.

Дар мавриди мавҷуд набудани чунин ризоият масъала ба тариқи судӣ ҳал карда мешавад. Ҳангоми аз тарафи суд мусбат ҳал шудани масъала ноболиғ дорои қобилияти пурра амалқунӣ эътироф карда мешавад. Ин ҳолатҳои истисноиро дар ҳуқуқ эмансипатсия меноманд. Бояд қайд намоем, ки падару модарон, фарзандхонон ё парасторон аз рӯи ӯҳдадори чунин соҳибкори қобили амал эътироф кардашуда ҷавобгар намебошанд. Дар чунин ҳолат мувофиқи банди 1 моддаи 25 Кодекси граждани шаҳрванд аз рӯи ӯҳдадориҳои худ ба тамоми молу мулкӣ ба ӯ тааллуқдошта, ба истиснои молу мулке, ки мутобиқи асноди қонунгузори аз он маблағ ситонидан манъ аст, масъулият дорад.

Шаҳрвандоне, ки бе иҷозатнома ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд. Патент ҳуҷҷатест, ки ба сифати соҳибкор ба қайди давлатӣ гирифта шудани шаҳрвандро муайян карда, барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкори дар он пешбинишуда ҳуқуқ медиҳад. Шаҳодатнома ҳуҷҷатест, ки шакли содакардашудаи низоми андоз аз даромад ва пардохтҳои иҷтимоӣ ба шумор рафта, ҳамзамон бақайдгирии давлатии шаҳрвандро ба сифати соҳибкори инфироӣ тасдиқ мекунад ва ба соҳибкор ба ивази патент дода мешавад. Иҷозатнома ҳуҷҷатест ки ба соҳибкори инфироӣ барои амалӣ кардани намуди муайяни фаъолият ба мӯҳлати дар он зикргардида аз

тарафи мақомоти ваколатдор дода мешавад. (моддаи 4 Қонун «Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»).

Соҳибкори инфиродӣ ҳақ дорад аз меҳнати кироя истифода барад ва кормандро аз кор озод намояд, баъди додани андоз аз фоидаи ба дастовардааш онро мустақилона истифода барад. Ҳамзамон бо ин, барои соҳибкориҳои инфиродӣ низоми соддакардашудаи андозбандӣ истифода бурда мешавад, ки он дар шакли ҳар семоҳа супоридани андоз ифода меёбад. Шахсоне, ки ба фаъолияти соҳибкориҳои инфиродӣ машғуланд, метавонанд иштирокчиҳои ширкатҳои комил бошанд, инчунин барои амалӣ намудани мақсадҳои худ шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) банданд (моддаи 1058 Кодекси граждани).

Дар моддаи 26 Кодекси граждани қоидаҳо оид ба муфлисшавии соҳибкориҳои инфиродӣ пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи он соҳибкориҳои инфиродие, ки барои қонеъ гардонидани талаботи кредиторон қодир нест, бо қарори суд мумкин аст муфлис эътироф карда шавад. Аз рӯзи қабули чунин қарор қайди ӯ ба сифати соҳибкори инфиродӣ безътибор мегардад.

§ 3. Мафҳум ва намудҳои биржа

Дар адабиёт якҷанд фарзияи бавучудоии калимаи «биржа» вучуд дорад. Мувофиқи фарзияи бештар паҳншуда шаҳри Брюггеи Белгия, ки дар гузаргоҳи роҳи савдои бисёр давлатҳои Аврупо ҷойгир буд, майдони махсусе дошт, ки дар он барои савдо тоҷирон ҷамъ меомаданд. Майдон «де бурсе» (de bourse) номида мешуд. Вай ба номи идораи маклери Ван де Бурсе – дорандаи бинои қалон гузошта шуда буд. Нишони фирма бо тасвири се ҳамени чармӣ, ки бо лаҳҷаи маҳаллӣ «the bourse» номида мешуд, дар пештоқи бино оварта шуда буд. Молики идораи бинои худро барои ҷамъ омадани тоҷирон меод ва мумкин ба ҳамин хотир чунин шакли савдо ба ин ном маълум гашта бошад.

Минбаъд калимаи «биржа» ба тамоми Аврупои континенталӣ паҳн гардид. Танҳо дар Англия ва минбаъд кишварҳои дигари англисзабон институти савдои бавучудомадаро «Stock Exchang» номгузорӣ намуданд.

Мафҳуми биржаро ҳам аз нигоҳи ташкилӣ ва ҳам аз лиҳози иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ биржа бозорест, ки дар он савдои яклухти мол аз рӯи намунаю стандартҳо ё шартнома оид ба минбаъд фиристодани мол, инчунин қоғазҳои қиматнок, асъор ва фулузоти нодир бо нархҳои, ки дар асоси талабот ва таклифот муқаррар карда шудааст, анҷом дода мешавад.

Биржа ҳамчун воситаи иқтисодӣ бозори яклухти дар ҷои муайян ташкилшудае мебошад, ки аз рӯи қоидаҳои муқарраршуда мунтазам амал менамояд. Тавре ки маълум аст, шакли савдои яклухти аввалини таърихӣ савдои қорвонӣ буд, ки ин моҳиятан дар таклифот ҷустуҷӯ кардани талаботро ифода мекард. Бо гузашти айём савдои қорвонӣ ба ярмарка иваз шуд, ки акнун баръакс, талабот таклифоти дар ярмарка марказонидашударо меҷуст. Дар замони ҳозира савдои ярмаркавӣ пурра аз тарафи савдои биржавӣ танг карда бароварда шуд. Дар шакли савдои биржавӣ талабот ва таклифот ба мол дар як ҷой ва дар як вақт ҷамъ оварда мешавад. Ба таври дигар ифода намоем, ҷиҳати асосӣ ва фарқкунандаи ин шаклҳои савдо дар он аст, ки онҳо ғайримунтазам, вале шакли биржавии савдо мунтазам дар ҷои муайян ва дар як вақт гузаронида мешаванд. Умуман биржа тадриҷан танзимгари бозор гашта, бо ҳамин сифат ба ҷузъи таркибии иқтисоди бозорӣ табдил ёфт.

Ҳамзамон биржа як қатор хусусиятҳои ба худ хос дорад. Пеш аз ҳама биржаҳо, ҳамчун қоида, дар марказҳои саноатӣ ва савдои қалон ташкил карда шуда, дорои объекти махсуси хариду фурӯш – «моли биржавӣ» ва ҳайати субъектҳо мебошанд. Сониян, дар онҳо савдо сарфи назар аз будани молу қоғаз қиматнок ва асъор мунтазам ва ошкоро ба роҳ монда шудааст. Дигар ин, ки нархгузори дар биржаҳо озод буда, савдо аз рӯи қоидаи ягона ташкил карда мешавад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқ биржа шахси ҳуқуқиест, ки мақсади фаъолияти он бо моли муайяни биржавӣ дар шакли савдои оммавии ошкоро дар ҷой ва вақти пешакӣ муайяншуда аз рӯи қоидаҳои муқарраршудаи биржавӣ ташкил намудани савдои биржавӣ мебошад.

Биржаҳо маҳсули таҳаввулоти дурудароз буда, дар инкишофи худ як қатор зинаҳоро гузаштаанд ва ба тадриҷ шаклҳои гуногунро қабул намудаанд. Ин дар тавсифи намудҳои онҳо зоҳир мегардад. Биржаҳо вобаста ба мақсади ташкил карда шуданашон тичоратӣ ва ғайритичоратӣ мешаванд. Мақсади асосии фаъолияти биржаҳои тичоратӣ гирифтани фоида ва тақсими он дар байни муассисон мебошад. Вале муассисони биржа одатан дар он савдо намекунанд. Биржа ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ на бо мақсади гирифтани фоида фаъолият мекунанд. Биржаҳои имрӯзаи Ғарб ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ ташкил карда мешаванд.

Биржаҳоро вобаста ба хусусияти танзими ҳуқуқи барпо намудан ва фаъолияти онҳо ба ду гурӯҳ – умумии (оммавии) ҳуқуқӣ ва хусусии ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст. Чунин ҷудокунӣ бештар дар адабиёти Ғарб паҳн гаштааст. Биржаҳои умумии ҳуқуқӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи умумӣ ташкил карда мешаванд. Узви чунин биржа ҳама гуна соҳибкоре шуда метавонад, ки ба фехристи савдои биржавӣ дохил карда шудааст ва андозаи муайяни муомилотро дорад. Шахсе, ки узви биржа намебошад, мувофиқи билетҳои якдафъаинаи худ ба содир намудани амалиёт роҳ дода мешавад. Чунин биржаҳо дар давлатҳои Аврупо васеъ паҳн гаштаанд.

Биржаҳои хусусии ҳуқуқӣ дар Англия ва Амрико маъмуланд. Бояд қайд намоем, ки чунин номгузорӣ характери шартӣ дорад, зеро дар ин мамлакатҳо ҳуқуқро ба хусусӣ ва умумӣ ҷудо намекунанд. Барои узви ин биржаҳо шудан дар сармояи оинномавӣ ҳиссаи муайян доштан ё шумораи муайяни саҳмиро гирифтани зарур аст.

Аз рӯи хусусияти савдои биржавӣ биржаҳо мумкин аст кушода ва пӯшида шаванд. Биржаҳои кушода барои ҳама дастрас буда, фурӯшанда ва харидор бе миёнравон ҳамдигарро ёфта, бо ҳам аҳду паймон мебанданд. Таърихан нахуст ҳамин гуна биржаҳо пайдо шудаанд.

Дар савдои биржаҳои пӯшида танҳо миёнрави (брокер, дилер) биржа, ки дар он аккредитатсия шудааст, иштирок менамояд. Шахсони дигар дар биржа метавонанд ба воситаи миёнравони биржа дар асоси шартнома молро харидорӣ ку-

нанд ё фурӯшанд. Дар бисёр кишварҳои хориҷӣ биржаҳои ҳозиразамон пӯшида мебошанд.

Биржаҳо вобаста ба моли биржавӣ молӣ, фондӣ ва асъорӣ мешаванд. Биржаҳои молӣ савдои захираҳои моддии гурӯҳи муайянеро (фулузот, ҷубу тахта, гандум ва ғайра) ташкил менамоянд. Онҳо универсалӣ (молҳои гуногунро савдо менамоянд), махсусгардонидашуда ва оид ба намудҳои алоҳидаи мол мешаванд.

Биржаҳои фондӣ коғазҳои қиматнок, ба монанди саҳмия, вомбарг ва баъзе дигар коғазҳои қиматнокро савдо мекунанд.

Дар биржаи асъор хариду фурӯши асъори хориҷӣ ва муайян намудани қурби он ба роҳ монда мешавад.

Биржаҳо мумкин аст омехта (мисол, молию фондӣ) шаванд. Дар онҳо савдои биржавии захираҳои моддӣ, коғазҳои қиматнок ва асъори хориҷӣ ба роҳ монда мешавад. Вале савдои биржавии ҳар як намуди моли биржавӣ ҷудо аз якдигар дар тоҷорҳои гуногун ё дар вақтҳои гуногун гузаронида мешавад.

Ва ниҳоят, биржаҳоро вобаста ба хусусияти амалиёти биржавӣ ба нақдӣ (реалӣ) ва фючерсӣ ҷудо менамоянд.

Дар биржаҳои нақдӣ савдои молро ташкил менамоянд. Дар баробари дар биржа бастанӣ аҳд, минбаъд фиристонидани мол хатман ба роҳ монда мешавад. Чунин биржаҳо таърихан нахуст пайдо шудаанд.

Биржаҳои ҳозиразамон одатан фючерсӣ мебошанд. Савдои мол дар онҳо бе минбаъд фиристодани мол ба роҳ монда мешавад. Мақсади асосии чунин савдои биржавӣ баъди қатъ гаштани аҳд гирифтани фарқи имконпазири тағйири нарх нисбат ба предмети шартнома, инчунин сугурта намудани аҳди бо моли нақд аз тағйири номусоиди нарх нисбат ба шартнома мебошад.

Ба монанди ҳама гуна фаъолияти дигар фаъолияти биржавӣ ҳам аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад.

Дар давраи ҳозира фаъолияти биржаҳо дар асоси қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23 декабри соли 1991, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ» аз 10 марти

соли 1992 ба танзим дароварда мешавад. Ҳамзамон бо ин, оиннома, қоидаҳои савдои биржавӣ, шартномаҳои намунавӣ, низомнома оид ба қисмҳои таркибии биржаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои биржавӣ ба сифати сарчашмаи батанзимдарорӣ баромад менамоянд.

§ 4. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ

Муҳайё кардани шароити зарурӣ барои мунтазам инкишоф ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ ва муайян намудани қоидаҳои умумии фаъолияти иштирокчиёни он, яке аз вазифаҳои асосии давлат ба шумор меравад. Барои амалӣ шудани он дар шароити иқтисоди бозорӣ танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти калон дорад. Вай самтҳои гуногунро фаро мегирад. Зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар он ифода меёбад, ки дар ҷараёни он манфиатҳои хусусии соҳибкорон ва манфиатҳои умумичамъиятӣ ба ҳам бармеҳӯранд. Ин манфиатҳо бояд баробар карда шаванд ва набояд бо ҳам дар ихтилоф бошанд. Ноил шудан ба тавозуни манфиатҳо ба воситаи усул ва тарзҳои гуногун мумкин аст. Барои ноил шудан ба он кӯшиши зиёде ба харҷ дода, таҳия кардани механизми зарурии такмилёфтаи ҳуқуқии ба ҳам алоқаманди манфиати соҳибкорон ва ҷамъият зарур аст.

Зарурати объективии танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ ба маҳдудияти имконоти бозор оид ба истехсоли молҳои ҷамъиятӣ асос ёфта, сабабгори асосии барангезандаи фаъолияти давлат дар соҳаи иқтисодиёт мебошад. Ба молҳои ҷамъиятӣ одатан низоми маълумоти миллӣ, тандурустӣ, мудофияи давлат, низоми ҳифзи муҳити атроф, бунёд ва дастгирии тартибот дар ҷамъият ва иқтисодиёт ва ғайра дохил мешаванд. Оқибати манфии фаъолияти бозор дар соҳаҳои тақсими неъматҳои моддӣ, ташкили муҳити рақобат, таъмини бозор бо иттилооти зарурӣ, кам кардани оқибатҳои манфии фаъолияти соҳибкорони алоҳида ба воситаи давлат баробар карда мешавад.

Аз ин рӯ иқтисоди бозорӣ натавонанд иқтисоди худтанзимшаванда мебошад, балки танзими ҳуқуқии он бояд аз тарафи давлат низ сурат гирад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бе

давлат, бе таъсири танзимгардонии он ба иқтисодиёт инкишофи мӯътадили муносибатҳои бозорӣ ғайриимкон мебошад. Аз тарафи дигар, истифодаи муносибатҳои молиқӣ пулӣ дар бунёди иқтисоди бозорӣ маънои дур шудани давлат аз идоракунии иқтисодиётро надорад. Ҳоло давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ вазифаи тамоми дигарро ба ҷо меорад. Давлат иқтисодиётро то дараҷае ба асосҳои худидоракунии гузаронида, бо ҳамин ба субъектҳои хоҷагӣ мустақилият, озодӣ ва имконияти васеи ташаббус намуданро муҳайё менамояд. Онҳо дар ин ҷода фаъолона амал намуда, ҳуқуқи ба онҳо додасҳударо ҳамчун воситаи қонеъ гардонидани манфиатҳои моддӣ ва маънавии худ бояд истифода баранд. Аҳамияти бузурги иқтисоди бозорӣ нисбат ба низоми фармонфармоӣ маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Асосҳои худидоракунии давлат амалӣ намуда, мумкин аст, ки мақоми худро дар идораи иқтисодиёт суғурта намояд. Вале давлат набояд худро аз идоракунии иқтисодиёт дар қанор гирад. Худро ба қанор гирифтани давлат мумкин аст боиси оқибати номусоиди инкишофи иқтисодиёт гардад.

Бояд қайд намуд, ки давлат ба иқтисодиёт ва иқтисодиёт ба давлат таъсири мутақобила доранд. Ҳаҷми даҳлати давлат ба иқтисодиёт ва муносибатҳои бозорӣ ба бисёр омилҳо вобаста мебошад. Вале дар давраи гузашта ба иқтисоди бозорӣ мақоми давлат дар танзими иқтисод кам нашуда, баръакс, бо дарназардошти зарурати қоидаҳои асосии бозор, тағйирёбии асосҳои ҳуқуқии фаъолияти субъектҳои бозор, муқаррар намудани назорат ба риояи на танҳо манфиатҳои шахсӣ, балки манфиатҳои ҷамъиятии иштирокчиёни он то дараҷае меафзояд.

Ҳамин тавр, дараҷаи танзими давлатии иқтисодиёт аз ҳолати мушаххаси ҳуқуқӣ дар бозор ва талаботи давлат дар марҳалаи маъзури инкишофи муносибатҳои бозорӣ вобаста мебошад.

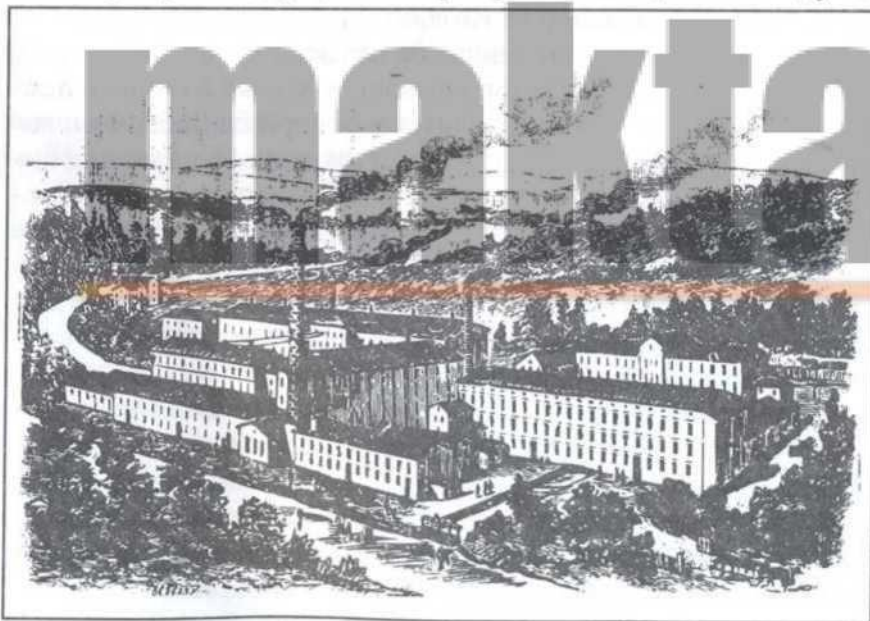
Танзими давлатӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ амалӣ гардонида мешавад. Илова бар ин, танзими давлатӣ бо мақсадҳои зерин гузаронида мешавад:

а) таъмини эҳтиёҷи давлат ва ҷамъият, баргариши инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоии он;

- б) ташкили бучети давлатӣ;
- в) ҳифзи муҳити атроф ва истифодаи захираҳои табиӣ;
- г) таъмини шугли аҳоли;
- д) таъмини бехатарӣ ва мудофияи кишвар;
- е) амалӣ намудани озодии фаъолияти соҳибкорӣ ва рақобат, инчунин химоя аз инҳисор;
- ж) риояи тартибот дар фаъолияти иқтисодии хориҷии соҳибкорон ва сармоягузори хориҷӣ.

Дида мешавад, ки асоси танзими давлатӣ манфиати умумичамъиятӣ мебошад. Манфиати хусусӣ бошад, дар шароити бозор аз тарафи суд химоя карда шуда, давлат ба он вақте даҳлат менамояд, ки агар он бо манфиати чамъиятӣ мувофиқат надошта бошад.

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ мустақим ва ғайримустақим шуда метавонад. Танзими мустақими фаъолияти соҳибкорӣ дар мавриди бақайдгирии давлатӣ, гирифтани иҷозатнома оид ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ, гирифтани сертификат дар ҳолати сертификатсияи ҳатмии маҳсулот

Ҳуқуқи соҳибкорӣ

(мол, хизмат) ва ғайра истифода бурда мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар шароити нави хоҷагидорӣ усули ғайримустақими танзимнамоӣ бо истифодаи фишангҳо ва омилҳои иқтисодӣ бартарӣ дорад, ки ба онҳо қарздиҳии имтиёзнок, дотатсия ва ёрдампулиҳо, имтиёзҳо доир ба андозситонӣ дохил мешаванд.

§ 5. Қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ

Барҳамдиҳӣ қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ буда, дар ин маврид ҳуқуқи ӯҳдадорҳои онҳо ба дигар субъектҳо намегузаранд. Асосҳои ҳуқуқии барҳам додани ташкилотҳои тичоратӣ ва фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ дар Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавии корхонаҳо» зикр карда шудаанд. Барҳамдиҳӣ ихтиёрӣ ва маҷбури мешавад.

Субъект бо қарори соҳибкори инфиродӣ, муассисон (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳуқуқие, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ вақолатдор карда шудааст, ихтиёран барҳам дода мешавад. Қарори барҳам додани корхонаи воҳиди давлатӣ аз тарафи мақомоти босалоҳияти давлатӣ қабул карда мешавад. Корхонаи давлатии дорои ҳуқуқи идораи оперативӣ бо қарори Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон барҳам дода мешавад.

Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолатҳои зерин ихтиёран барҳам дода мешавад:

- а) бо қарори муассисон (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳуқуқие, ки мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ чунин вақолатро дорад.
- б) дар ҳолати гузаштани мӯҳлате, ки шахси ҳуқуқӣ ба ҳамин мӯҳлат таъсис дода шуда буд;
- в) баъди ноил шудан ба мақсадҳои, ки шахси ҳуқуқӣ таъсис дода шуда буд (зербанди в, қисми 2 моддаи 62 Кодекси граждани)

Мувофиқи моддаи 62 Кодекси граждани суд метавонад субъектҳои фаъолияти соҳибкориро дар мавридҳои зерин барҳам диҳад:

- а) хангоми таъсиси субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ роҳ додан ба вайронкунии дағалонаи қонун, агар чунин вайронкунӣ хусусияти ислохнопазир дошта бошад;

б) бе ичозатномаи дахлдор машгул шудан ба фаъолият ё машгул шудан ба фаъолияти манъ кардани қонун;

в) амалӣ намудани фаъолияти вайронкунии чандинкарата ва дағалонаи қонунгузорӣ;

г) аз тарафи иттиҳодияҳои (ташкілотҳои) ҷамъиятӣ, динӣ ва фондҳои ҷамъиятӣ мунтазам амалӣ намудани фаъолияте, ки бо мақсадҳои оинномавии онҳо муҳолиф мебошад;

д) хангоми бозхости ичозатнома, ки амалӣ намудани амалиёти дар ичозатнома пешбинишуда намуди яғонаи фаъолияти ичозатдодашуда мебошад;

е) дар ҳолати муфлисшавӣ;

Талаби барҳам додани шахси ҳуқуқиро мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти маҳаллие, ки мувофиқи қонун ба ин ҳуқуқ доранд, ба суд пешниҳод карда метавонад. Бо қарори суд дар бораи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ мумкин аст вазифаи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ ба зиммаи муассисони (иштирокчиёни) он ё мақомоте гузошта шавад, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба барҳамдихии он ваколат доранд.

Муфлисшавӣ яке аз асосҳои барҳам додани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Ба он на танҳо расмиёти барҳамдихӣ, балки азнавташкилкунӣ ва роҳҳои ғайри-судии барҳамдихӣ алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки расмиёти муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат аз расмиёти муқаррарии барҳамдихии ташкилот фарқ мекунад. Барҳамдихии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси санадҳои меъёрии маҳсус, аз ҷумла Кодекси граждани, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», Кодекси ҚТ «Дар бораи мурофиаи судии иқтисодӣ», Низомнома дар бораи корхонаҳое, ки таҳти нишонаи муфлисшавӣ қарор доранд, солимгардонӣ ва тартиби барҳамдихии онҳо ва ғайра ба танзим дароварда мешавад. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ натавонанд ба корхонаҳои давлатӣ, инчунин нисбат ба ташкилотҳои хусусӣ ва соҳибкорони инфиродӣ низ татбиқ карда мешаванд.

Муфлисшавӣ ин аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон оид ба ўҳдадорихои пулӣ ва иҷро карда натавонистани ўҳдадорихои ворид намудани пардохти ҳатмӣ мебошад, ки онро суд эътироф карда-

аст ё қарздор қодир набуданаширо эълон намудааст (моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ»).

Қарздор соҳибкори инфиродӣ ва шахси ҳуқуқие мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаби кредиторон оид ба ўҳдадорихои пулӣ ва (ё) ба иҷрои ўҳдадорихои пардохтҳои ҳатмӣ қодир намебошад. Соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ барои қонеъ намудани талабҳои кредиторон аз рӯи ўҳдадорихои пулӣ ва ҳамчунин иҷрои пардохтҳои ҳатмие, ки ба бучет аз ҳисоби амволи онҳо ворид намешаванд, дар сурате қодирнабуда ҳисобида мешаванд, ки агар чунин ўҳдадорихо аз тарафи онҳо дар давоми се моҳи эътибор пайдо карданашон иҷро карда нашаванд ва агар маблағи умумии ўҳдадорихояшон аз арзиши амволи ба онҳо тааллуқдошта зиёд бошад.

Аломати аввалини муфлисшавӣ қонеъ карда натавонистани талабҳои кредиторон аз рӯи ўҳдадорихои пулӣ мебошад. Аломати дуюм – иҷро карда натавонистани пардохтҳои ҳатмӣ дар назди бучет аст. Пардохтҳои ҳатмӣ аз бочу андоз ва дигар маблағҳои ҳатмие иборат мебошанд, ки ба бучети сатҳи дахлдор бо тартиб ва шартҳои мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяншаванда ворид мегарданд.

Аломати сеюми муфлисшавӣ расман аз тарафи суди иқтисодӣ муфлис эътироф намудани субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Мутобиқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» ба ҷумлаи субъектҳои ҳуқуқӣ, ки мумкин аст муфлис эътироф карда шаванд, инҳо дохил мешаванд.

1. Шахсони ҳуқуқӣ – ташкилотҳои тижоратӣ, ғайр аз корхонаҳои давлатие, ки амвол ба онҳо дар асоси ҳуқуқи идораи оперативӣ тааллуқдоранд.

2. Шахсони ҳуқуқии хориҷӣ.

3. Соҳибкорони инфиродӣ.

§ 6. Ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои амалӣ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд мебошад. Бинобар ин, вазифаи асосии давлат аз ҳама тарафа ҳавасманд ва

таъмин кардани кафолати инкишофи соҳибкорӣ, хифзи ҳукуки соҳибкорон иборат мебошад.

Категорияи хифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон дорои табиати духела мебошад. Аз як тараф, хифзи ҳуқуқ яке аз ҳуқуқҳои субъективии шахсони дахлдор буда, аз тарафи дигар, амалӣ намудани ин ҳуқуқ хусусияти ғайримустақим ё тобеиятӣ дорад. Хусусияти ғайримустақим доштан, пеш аз ҳама, дар далели вайрон намудани ҳуқуқҳои дигарон ё таҳдиди вайрон намудани онҳо ифода меёбад. Ҳуқуқ ба хифзро дар шакли умумӣ ҳамчун ба шахси ваколатдор додани имконияти татбиқи чораҳои хусусияти химояи ҳуқукидошта барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талош кардан ба он маънидод кардан мукин аст.

Мазмуни ҳуқуқ ба хифзро чораҳои зерин ташкил медиҳанд: аввалан, маҷмӯи чораҳои химояи ҳуқуқие, ки субъекти ваколатдор метавонад аз онҳо оид ба хифзи ҳуқуқҳои худ истифода барад; сониян, намудҳои гуногуни таъсиррасонии бевосита ба ҳуқуқвайронкунанда; сеюм, маҷмӯи чораҳои маҷбуркунии давлатие, ки шахси ваколатдор метавонад онҳоро дар сурати натиҷаи ҷалби надодани амалҳои мустақилона татбиқ намояд.

Аз нуқтаи назари мазмуни моддӣ ҳуқуқ ба хифз ба шахси ваколатдор се гурӯҳи имкониятҳо медиҳад:

- ҳуқуқ ба хифзи худ;
- ҳуқуқ ба истифодаи чораҳои таъсиррасонии оперативӣ;
- ҳуқуқи мурочиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ

бо талаби татбиқи чораҳои дорои хусусияти маҷбуркунии давлатӣ.

Аз нуқтаи назари мазмуни мурофиавӣ ҳуқуқ ба хифзро, ки ба шахси ваколатдор дода шудааст, ба навъҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

– ҳуқуқи бо тартиби шартномавӣ муқаррар намудани мақомоти ваколатдор оид ба баҳсҳо ва низоъҳо;

– амалӣ намудани имконияти моддиву ҳуқуқии мурочиат ба мақомоти ваколатдор оид ба хифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои вайронкардашуда.

Хифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон ба кафолатҳои конституционии зиёде така менамояд, ки қисми

зиёде онҳо характери умумӣ дошта, ҳам ба соҳибкорон ва ҳам ба дигар шахрвандон тааллуқ доранд. Чунончи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, хифз мегарданд (моддаи 14 Конститутсия), ҳар як шахс кафолати хифзи судӣ дорад (моддаи 19 Конститутсия), товони зарари моддӣ ва маънавӣ, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо руёнида мешавад (қисми 3 моддаи 32 Конститутсия) ва ғайра ба ҳама тааллуқ доранд. Ғайр аз ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳибкорон дигар кафолатҳо низ медиҳад. Аз ҷумла, кафолати доштани моликияти хусусӣ (қисми 2 моддаи 12 Конститутсия), ҳуқуқи соҳиби моликият ва мерос будани ҳар кас (қисми 1 моддаи 32 Конститутсия). Ин чунин маъно дорад, ки ҳеч касро аз молу мулк ба қарори суд маҳрум кардан мумкин нест ва ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро бекор ва маҳдуд кунад, инчунин молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ фақат дар асоси қонун ва ризоияти соҳиби он бо пардохти арзиши пурраи он аз тарафи давлат гирифтани мумкин аст.

Хифзи ҳуқуқи соҳибкорон ва муҳофизати манфиатҳои қонунии онҳо бо тартиби пешбининамудаи қонун амалӣ карда мешавад. Қонунгузори амалкунанда шакл, восита ва тарзҳои қонинӣ хифзи ҳуқуқи соҳибкоронро пешбинӣ менамояд. Дар зери мафҳуми тарзи хифзи ҳуқуқ чораҳои моддӣ ва мурофиавӣ ҳуқуқи дорои хусусияти маҷбуркунанда фаҳмида мешаванд, ки ба воситаи онҳо барқароркунии ҳуқуқҳои вайронкардашуда ва анҷомдодашуда ва таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкунанда амалӣ карда мешавад. Дар қонунгузорӣ номгуӣ мушаххаси тарзҳои хифзи ҳуқуқ оварда шудааст. Дар моддаи 12 Кодекси граҷданӣ тарзҳои хифзи ҳуқуқҳои граҷданӣ номбар карда шудаанд, ки ҳамаи онҳо соҳаи фаъолияти соҳибкориро фаро мегиранд.

Вобаста ба мазмуни амали ҳуқуқ тарзи хифзи ҳуқуқи соҳибкориро ба моддӣ, ҳуқуқӣ ва мурофиавӣ ҷудо кардан мумкин аст. Тарзи моддӣ ҳуқуқии хифзи ҳуқуқи соҳибкорон

ин тарзи амал оид ба хифзи ҳуқуқ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ мебошад. Тарзҳои моддӣ ҳуқуқи хифзи ҳуқуқ вобаста ба шароит, хусусият, мансубияти соҳавӣ, намуди ҳуқуқҳои хифзшаванда, таркиби субъектҳо ва ғайра аз якдигар фарқ мекунанд. Чунинчӣ вобаста ба мақсади тарзҳои амал хифзи ҳуқуқи моддӣ ба пешгирикунанда, барқароркунанда ва ҷаримавӣ чудо мешавад. Ба тарзи амали пешгирикунанда тарзҳои ба таври маҷбурӣ қатъ намудани амалҳои зиддиҳуқуқие, ки зарар ё дигар оқибати нохуш мерасонанд ва таҳдиди чунин оқибатҳоро ба миён меоранд, дохил мешаванд.

Аз рӯи табиати худ ба тарзи амали пешгирикунанда инҳо дохил мешаванд:

а) безътибор эътироф намудани санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ;

б) аз тарафи суд татбиқ накардани санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ, ки ба қонун зид аст ва ғайра.

Ба тарзи амали барқароркунанда тарзҳои дохил мешаванд, ки барои эътироф намудани ҳуқуқҳои муайяни субъект, инчунин барои барқарор намудани ҳолати то вайронкунӣ ҷойдошта равона карда шудаанд.

Амалҳои зерин ҳамчун тарзи амали барқароркунанда эътироф карда мешаванд:

1. Эътирофи ҳуқуқ;

2. Безътибор дониетани аҳди баҳсшаванда ва татбиқи оқибати безътибор дониетани он, татбиқи оқибати аҳдҳои аз мавриди бастанашон безътибор эътирофшуда;

3. Рӯенидани зарар ва ҷабронии зарари маънавӣ;

4. Водор намудан ба иҷрои ӯҳдадорихо дар шакли асл ва ҳоказо.

Тарзи амали ҷаримавӣ – ба муқобили ҳуқуқвайронкунанда татбиқ намудани ҷораҳои ҷавобгарӣ барои рафтори зиддиҳуқуқӣ мебошад. Ба тарзи ҷаримавии хифз инҳо дохил мешаванд:

1. Рӯенидани ноустуворона;

2. Мусодира;

3. Ба даромади давлат рӯенидани он чӣ, ки аз рӯи аҳд ғайриқонунӣ ба даст дароварда шудааст ва ғайра.

Тарзи муурофиавии хифз дар амалӣ намудани ваколатҳои қонунан муқарраргардидаи мақомоти хифзи ҳуқуқ дар намуди наشري санаде ифода меёбад, ки мақсади он муқаррар, эътироф ё тасдиқ кардани ҳуқуқ ва далелҳои аҳамияти ҳуқуқӣ, инчунин барқарор намудани манфиатҳои қонунии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дошта мебошад.

Кодекси граждани ба сифати тарзи хифзи ҳуқуқи мустақил ҳуқуқи худмуҳофизатӣ (моддаи 12 Кодекси граждани) баромад менамояд. Вале роҳҳои худмуҳофизатӣ бояд ба ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқ буда, аз ҳадди амалҳои, ки барои пешгирии онҳо заруранд, нагузаранд (моддаи 14 Кодекси граждани). Нишондодҳои моддаи мазкур барои худмуҳофизати соҳибкор дар ҳамаи ҳолатҳои ҷараёни амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ асоси меъёри ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Он на танҳо вақте, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон вайрон карда шудаанд ё ба онҳо зарар расонида шудааст, балки дар дигар ҳолатҳо низ бояд татбиқ карда шавад. Бинобар ин, соҳибкор ҳақ дорад дар ҳама ҳолатҳо худмуҳофизатӣ ибтидоиро, ки хифзи манфиатҳои ӯро аз сӯиқасди имқонпазир таъмин менамояд, истифода барад.

Шакли хифз гуфта маҷмӯи ҷорабиниҳои ташкилии мувофиқшудаи дохилиро оид ба хифзи ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои муҳофизатшаванда меноманд. Агар тарзи хифзи ҳуқуқ категорияи ҳуқуқи моддӣ бошад, пас шакли хифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдор оид ба хифзи ҳуқуқ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таснифи гуногуни шаклҳои хифзи ҳуқуқ вучуд дорад. Вале мо онҳоро мавриди баррасии муфассал қарор надода, танҳо қайд карданӣ ҳастем, ки вобаста ба хусусияти ҳуқуқи соҳибкорон ва хусусияти фаъолияти ташкилии онҳо шаклҳои хифзи ҳуқуқро ба судӣ ва ғайрисудӣ чудо кардан қобили қабул мебошад.

Дар зери мафҳуми шакли судии хифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба хифзи ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талошшаванда фаҳмида мешавад. Моҳияти

ин мафхум дар он ифода меёбад, ки агар соҳибкор ва манфиатҳои қонунии ӯ дар натиҷаи амали ғайриқонунии вайрон карда шуда бошад, ӯ метавонад барои ҳифзи ҳуқуқи худ ба мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоти ваколатдор, ки вазифадоранд барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда ё пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ чораҳои зарурӣ андешанд, мурочиат намояд.

Мақомоте, ки барқарор намудани ҳуқуқи вайронкардашуда ё талошшавандаро дар доираи ҳифзи судӣ таъмин менамоянд, инҳоянд:

- Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Суди иқтисодӣ;
- Суди умумӣ.

Ба шакли ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон инҳо дохил мешаванд:

- ҳифзи нотариалӣ;
- муҳофизати ҳаққӣ;
- ҳалли баҳсҳо то суд.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи соҳибкорӣ чиро меомӯзад? 2. Фаъолияти соҳибкорӣ чист? 3. Аломатҳои соҳибкориро номбар кунед ва фаҳмонда диҳед. 4. Кадом сарчашмаҳои ҳуқуқӣ соҳибкориро медонед? 5. Принципҳои ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед ва шарҳ диҳед. 6. Дар бораи субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ маълумот диҳед. 7. Шахс кадом вақт соҳибдор эътироф карда мешавад? 8. Соҳибкории инфиродӣ чист? 9. Биржа чист? 10. Кадом намудҳои биржаро медонед? 11. Дар бораи танзими давлатии соҳибкорӣ маълумот диҳед. 12. Фаъолияти соҳибкорӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад? 13. Муфлисшавӣ ва нишонаҳои онро фаҳмонда диҳед. 14. Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон ва тарзҳои он маълумот диҳед. 15. Шаклҳои судии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед. 16. Шаклҳои ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар намоед.

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

§ 1. Мафхум, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ

Тибқи моддаи 35 Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнатӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад.

Ҳуқуқ ба меҳнат яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ шартҳои муҳими амалӣ намудани ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд ба меҳнат мебошад. Амалӣ шудани чунин ҳуқуқ дар шароити иқтисоди бозорӣ, аз як тараф, ба савбҳои кӯшиши ҳар як шаҳрванд, аз тарафи дигар, ба фаъолияти давлат доир ба фароҳам овардани шароит барои ҳар як шахс дар хусуси аз меҳнати худ истифода бурда тавоништан вобаста мебошад. Давлат барои таъмин додани ихтисоси кормандон, баланд бардоштани савбҳои дониши онҳо ва зиёд намудани ҷойҳои корӣ ғамхорӣ менамояд.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ боиси дигаргуниҳои қиддӣ дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ ба предметҳои ҳуқуқи меҳнатӣ тааллуқдошта ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, сарчашмаҳои ба танзимдорӣ ва принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ гардид. Дар ин давра моҳият ва мазмуни муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд ба таври қуллӣ дигаргун гашта, механизми ҳуқуқӣ ва принципҳои ба танзимдории онҳо ба он мутобиқ гардонидани шуданд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар шароити бозори меҳнат ба миён омада, тарзи ташкил ва татбиқи меҳнати қироҷро муайян менамоянд, ба танзим мебарорад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи меҳнатӣ муносибатҳои меҳнатиро ба танзим мебарорад, ки дорои аломатҳои зерин мебошанд:

1. Онҳо ба созиши байни корманд ва корфармо асос меёбанд;
2. Мазмуни чунин созишро шахсан ва дар асоси музди иҷро

намудани функсияи меҳнатӣ, яъне кор дар асоси касб, ихтисос ва вазифа ташкил медиҳад;

3. Корманд ӯҳдадор аст қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатро риоя наояд ва корфармо дар навбати худ ӯҳдадор мешавад, ки шароити дахлдори меҳнатиро тибқи қонунгузори меҳнатӣ, шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаи меҳнатӣ таъмин наояд.

Предмети батанзимдарории ҳуқуқи меҳнатӣ муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба он алоқаманд мебошанд. Муносибатҳои меҳнатӣ аз муносибатҳои оид ба бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ оид ба вақти кор ва вақти истироҳат, музди меҳнат, интизоми меҳнат, ҷавобгарии мутақобилаи моддии иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ иборат мебошанд. Ба муносибатҳое, ки бо муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманданд, муносибатҳои оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат, оид ба таъмин кардан бо кор, оид ба шарикӣ иҷтимоӣ, баргузори ва пешбурди музокироти коллективӣ, бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо, оид ба назорати риояи қонунгузори меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат, оид ба баррасии бахшҳои меҳнатӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Иштирокчиёни (субъектҳои) муносибатҳои меҳнатӣ корфармо ва корманд мебошанд, ки онҳо муносибатҳои худро бештар дар асоси шартномаи меҳнатӣ амалӣ менамоянд. Ба сифати корманд танҳо шахси воқеӣ ва ба сифати корфармо бошад шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ (ташкилот) баромад менамояд. Қобилияти умумии меҳнатӣ бо расидани шахси воқеӣ ба синни понздаҳсолагӣ ба вучуд меояд. Дар ҳолатҳои истисноӣ бо дарназардошти масъалаҳои ҳифзи саломатӣ, камолоти ҷисмонӣ ва рӯҳии талабагонӣ макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, омӯзишгоҳҳои касбии техникаӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсусро, ки ба синни чаҳордаҳсолагӣ расидаанд, ба кор қабул кардан мумкин аст.

Мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ, шахси ҳуқуқӣ (ташкилот), инчунин намоёнда ва филиалҳои онҳо, шахси воқеӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифташуда ба сифати корфармо эътироф карда мешаванд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ба принципҳои муайяни ҳуқуқӣ асос меёбад. Онҳо гоյаҳои асосие мебошанд, ки мохияти ҳуқуқи меҳнатӣ, равиши асосии сиёсати давлатро дар соҳаи фаъолияти бозори меҳнат, татбиқ ва ташкили меҳнати кироя ифода менамоянд. Ба принципи асосии ҳуқуқи меҳнатӣ, пеш аз ҳама, принципи озодии меҳнат дохил мешавад. Мазмуни онро аз ҷониби ҳар як шахс озодона интихоб шудани касб ва нави фаъолият, ихтиёрдории қобилияти худ ба меҳнат, озодона ризо шудан ба ин ё он шароити меҳнат ташкил медиҳад.

Принципи дигаре, ки ҳамчунин муҳим аст, принципи манъи ҳама гуна маҳдудият дар бахши меҳнат мебошад. Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳама гуна фарқгузори, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, наҷодӣ, ранги пӯст, ҷинсият, синну сол, дин, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд, баромади хориҷӣ ё иҷтимоӣ, ки баробарии имкониятро дар соҳаи меҳнат барҳам медиҳад, манъ аст.

Принципи манъи меҳнати маҷбурӣ принципи дигари асосии ҳуқуқи меҳнатӣ мебошад. Дар зери меҳнати маҷбурӣ иҷро намудани кор дар зери таҳдиди таъсири зӯрӣ, ба монанди барои иштирок дар корпартоӣ ё ин ки ба сифати ҷораи ҷазо барои ифодаи ақидаи сиёсӣ ё эътиқоди гоյавии ҳилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, ба сифати ҷораи маҳдуднамоӣ ва ғайра фаҳмида мешавад. Тибқи моддаи 8 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин корҳо ба монанди хизмати ҳарбӣ, коре, ки дар шароити ҳолати фавқулодда (обҳезӣ, заминчунбӣ ва ғайра) ё ҳолати ҳарбӣ иҷро карда мешавад, инчунин корҳое, ки ҳангоми иҷрои ҳукми суд анҷом дода мешаванд, меҳнати маҷбурӣ шуморида намешаванд. Илова бар ин, принципи баробарии ҳуқуқи имкониятҳои кормандон; принципи ҳимоя аз бекорӣ ва мусоидат ба шугълмандӣ; принципи таъмини ҳуқуқи кормандон ҷихати иштирок дар идоракунии ташкилот; принципи таъмини ҳуқуқи кормандон ба пардохти саривақтӣ ва одилонаи музди меҳнат; принципи шарикӣ иҷтимоӣ ва ғайра ба сифати принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ эътироф шуданашон мумкин аст.

Сарчашмаҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд Конституцияи (Сарқонуни) Ҷум-

хурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 15 майи соли 1997 бо тағйири иловаҳои минбаъда қабул карда шудааст, қонунҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонун «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» аз 16 июли соли 2003, Қонун «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ» аз 28 июли соли 2006, Қонун «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз соли 2007 ва ғайра мебошанд.

Инчунин фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба сифати сарчашмаҳои ҳукуки меҳнатӣ эътироф карда мешаванд. Санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон низ сарчашмаҳои ҳукуки меҳнатӣ мебошанд.

§ 2. Мафҳум ва намудҳои шартномаи меҳнатӣ

Муносибатҳои меҳнатии корманд бо корфармо дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба тартиб дароварда мешавад. Он шакли асосии ҳукуки бавучудӣ ва мавҷудияти муносибатҳои меҳнатӣ буда, дар баробари ин дар масъалаи бо кадрҳо таъмин намудани истеҳсолот нақши муҳим мебозад.

Корманд ҳукуки ба меҳнат доштани худро бо роҳи озодона баستاني шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ оид ба фаъолият вазидан бо ташкилот ба амал мебарорад.

Шартномаи меҳнатӣ – созишномаи байни корфармо ва корманд мебошад, ки мувофиқи он корманд ӯҳдадор мешавад қорро аз рӯи як касб, якчанд касби муайян, ихтисос ё вазифаи ба таври дахлдор, бо роҳи намудани тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро намояд ва корфармо дар навбати худ ӯҳдадор мешавад, ки ба корманд музди қор дода, шароити меҳнатро, ки санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ оид ба меҳнат ва созишномаҳои тарафҳо муайян намудаанд, таъмин кунад.

Барои баستاني шартномаи меҳнатӣ ризоияти (созиши) тарафҳо зарур аст. Шартномаи меҳнатӣ шартномаи дутарафа мебошад, ки дар он яке аз тарафҳо корманд ва тарафи дигар корфармо мебошад.

Маҷмӯи шартҳои, ки бо шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ шудаанд, мазмуни онро ташкил менамоянд ва дар шакли ҳукуки ӯҳдадорихои тарафҳои шартнома баромад мекунад. Ин шартҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо қардан мумкин аст. Якум, шартҳои дар қонун муқарраршуда ва дар асоси талаботи қонун ба шартнома (қарордод) воридшаванда; дуюм, шартҳои бо созиши тарафҳо қабулшуда ва дар шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ифодакардашуда. Гурӯҳи дуюми шартҳои шартномаи меҳнатӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо қарда мешаванд: 1) зарурӣ; 2) иловагӣ;

Ба шартҳои зарурӣ инҳо дохил мешаванд: ҷои қор, функцияи меҳнатӣ ва музди меҳнат.

Ҷои қорӣ қитъаи бо асбобу олати қорӣ ҷиҳозонидашуда мебошад, ки дар он қорманд ӯҳдадорихои меҳнатии худро иҷро мекунад.

Созиши тарафҳо оид ба функцияи меҳнатии қормандон масъалаи бо қор таъмин намудани қормандонро мувофиқи қасбу ихтисос ва малакаи онҳо дарбар мегирад.

Қасб – ба қадом соҳа тааллуқ доштани ихтисосро инъикос мекунад, масалан, духтур, муаллим, муҳандис. Қасб фаъолияти васеъ доштани қормандро ифода менамояд. Вай қобилияти меҳнатиро, ки ба худ донишу маҳорат ва малакаи меҳнатии қосро дарбар мегирад, нишон медиҳад. Барои муайян намудани функцияи меҳнатии қорманд қасб қанӯз қифоя нест. Дар ин ҳолат ихтисос ва дарҷаи қаланди қасбӣ зарур аст.

Ихтисос доираи маҳдудтари фаъолият дар ҳудуди қасби муайян мебошад. Масалан, муаллими музикӣ, қабон ва адабиёт, муҳандиси ихтисод. Дар вақти баستاني шартномаи меҳнатӣ бо хоҳиши тарафҳо мумкин аст шартҳои иловагӣ пешбинӣ қарда шаванд. Қунончи шартҳо оид ба мӯҳлати санҷиш, вақти қопурраи қорӣ, додани қой қарои қӯдақ дар боғҷаи қӯдақон, ҷудо намудани автомобил ва ғайра. Шартҳои иловагӣ бояд ба қонунгузори меҳнат мувофиқ бошанд ва дар сурати бо шартнома пешбинӣ қардидан иҷрои онҳо қарои тарафҳо ҳатмӣ мебошад.

Дар моддаи 31 Кодекси меҳнат мӯҳлатҳои амали шартномаи меҳнатӣ нишон дода шудаанд. Мувофиқи он шартномаи меҳнатӣ ба мӯҳлатҳои: 1. Қонмуайян; 2. Қонмуайни на беш-

тар аз 5 сол; 3. Барои иҷрои вазифаҳои корманди ҳозирнабуда, ки мутобики Кодекси мазкур ҷои қораш нигоҳ дошта мешавад; 4. Ба мӯҳлати иҷрои кори муайян; 5. Барои иҷрои корҳои мавсимӣ баста мешаванд.

Қисми зиёди шартномаҳо ба мӯҳлати номуайян баста мешаванд. Амали чунин шартномаҳо бемӯҳлат буда, яке аз кафолатҳои муттасилии муносибатҳои меҳнатино таҷассум мекунад. Дар шартномаи ба мӯҳлати муайян басташуда вақти амали он ба тарзи мушаххас нишон дода шудааст. Дар шартномаи барои вақти иҷрои кори муайян басташуда, вақти иҷрои кори мазкур нишон дода мешавад, масалан, дар вақти гузаронидани барӯйхатгирӣ (инвентаризатсия).

Шартномаи меҳнати ба мӯҳлати муайян ва ё барои вақти иҷрои кори муайян басташударо одатан шартномаи фаврӣ меноманд. Корманди чунин шартномаро баста ӯҳдадор аст, ки дар муддати вақти муайян дар ташкилот машғули қор бошад. Дар қонунгузорӣ мӯҳлати баландтарини шартнома ба мӯҳлати то 5 сол муқаррар қарда шудааст. Чунин шартномаҳо пас аз гузаштани мӯҳлати амали онҳо бо хоҳиши тарафҳо ба мӯҳлати нав баста мешаванд. Вале агар мӯҳлати онҳо гузараву муносибатҳои меҳнати идома пайдо қунад ва тарафҳо хоҳиши қатъ қардани онҳоро талаб нақунанд, он гоҳ шартнома ба мӯҳлати номуайян дароз қардашуда ҳисоб мешавад. Шартномаи меҳнати, ки барои вақти иҷрои кори муайян баста шудааст, баъди ба охир расидани он қатъ меқардад.

§ 3. Тартиби бастан ва шаклҳои шартномаи меҳнатӣ

Ба қор қабул намудани қормандон дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми ба қор дохил шудан онҳо вазифадоранд, ки шиноснома, (барои шахсоне, ки ба синни шондахсолгӣ нарасидаанд, шаҳодатномаи таваллуд), дафтарчаи меҳнатӣ (агар пеш дар дигар ҷой қор қарда бошад), ҳуҷҷатҳо дар бораи маълумот (дар ҳолати пешбиниамудани санади меъёрӣ), билети ӯҳдадорини ҳарбӣ – билети ҳарбӣ ё шаҳодатномаи бақайдгирӣ, инчунин ба-

рои қорҳое, ки дониши махсусро талаб менамоянд, ҳуҷҷат дар бораи маълумоти махсусро пешниҳод намоқанд. Дар вақти ба қор қабул намудан аз қормандон гайр аз ҳуҷҷатҳои пешбиниқардаи қонун дигар ҳел ҳуҷҷатҳоро талаб қардан манъ аст (моддаи 32 Кодекси меҳнат).

Қонунгузорини меҳнат нисбат ба баъзе категорияҳои қормандон пеш аз бастани шартномаи меҳнатӣ аз муоинаи тиббӣ гузаштанро талаб менамоқд. Чунин тартибот бо мақсади саломатини онҳо ё ҳифзи саломатини аъзои қамбият ба роҳ монда мешавад. Ин шарт нисбат ба шахсони зерин татбиқ қарда мешавад: а) ба ноқолиғони то 18-сола; б) шахсоне, ки ба қори шароиташ вазнин ва зарарнок роҳ дода мешаванд; в) шахсоне, ки ба қорҳои вобаста ба хизматрасонӣ ба қӯдақон, беморон, соҳаҳои савдо ва ҳӯроқи умумӣ ва амсоли инҳо ба қор қабул қарда мешаванд.

Шартномаи меҳнатӣ дар шакли шифоҳӣ ва қатъӣ баста шуда, қарордод бошад танҳо дар шакли қатъӣ баста мешавад ва бо фармони (амри) роҳбари ташкилот ё шахси вақолатдор ба расмият дароварда мешавад. Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар шакли қатъӣ баста мешавад. Он дар ду нусқа тартиб дода шуда, ба он тарафҳо имзо мегузоранд. Як нусқа ба қорманд дода шуда, дигарашро қорфармо нигоҳ меқорд. Дар вақти бастани шартномаи меҳнатӣ мумкин аст дар байни тарафҳо дар ҳусуси аз санҷиш гузаштани қорманд ризоият ба миён оқд. Мақсад аз санҷиш ба қор лоик будан ё набудани қормандро муайян қардан аст. Мӯҳлати санҷиш гайр аз мавридҳои муқаррарнамудани қонун аз се моҳ зиёд буда наметавонад, санҷиш барои ноқолиғони то синни 18-сола, мутахассисони қавон қангоми гузаронидани онҳо ба қор ба мақалли дигар, гузаронидан ба қор ба ташкилоти дигар, инчунин қангоми тибқи озмун ба қор қабул намудан муқаррар қарда намешавад.

Ба қорманде, ки аввалин маротиба ба қор қабул қарда мешавад, баъди панҷ рӯзи қор дар қорҳона дафтарчаи меҳнатӣ қушода мешавад. Дафтарчаи меҳнатӣ ҳуҷҷати асосӣ доир ба фаъолияти меҳнати қорманд мебошад. Ба маълумоти дар дафтарчаи меҳнатӣ сабтшуда маълумот доир ба

коре, ки аз тарафи корманд иҷро карда мешавад, маълумот оид ба хавасмандгардонӣ ва мукофотҳо барои муваффақи- ятҳои кор дохил карда мешавад. Дар дафтарчаи меҳнатӣ сабаби аз кор рафтани корманд низ қайд карда мешавад. Дар рӯзи аз кор рафтани корманд дафтарчаи меҳнатӣ ба ӯ бояд супорида шавад.

§ 4. Ба кори дигар гузаронидан ва намудҳои он

Қонунгузориҳои меҳнатӣ ҳуқуқи кормандонро ба меҳнат ҳаматарафа Ҳимоя карда, амалӣ гардонидани ҳуқуқи онҳоро оид ба шароити меҳнатие, ки дар вақти ба кор қабул намудан пешбинӣ шудаанд, кафолат медиҳад. Маъмурият ҳуқуқ надорад аз корманд иҷрои кореро, ки дар шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, талаб намояд. Агар дар рафти иҷрои ӯҳдадо- рии меҳнатӣ зарурати ба кори дигар гузаронидани корманд ба миён ояд, дар ин сурат ризоияти ӯ ба таври хаттӣ гирифта ме- шавад. Гузаронидан ба кори дигар доимӣ ва муваққатӣ меша- вад. Ба кори дигари доимӣ гузаронидан аз се намуд иборат аст:

1. Ба кори дигар гузаронидан дар ҳуди ҳамон ташкилот.
2. Гузаронидан ба кор ба ташкилоти дигар.
3. Гузаронидан ба ҷои дигар яқоя бо ташкилот.

Корманд ҳамон вақт ба кори дигар гузаронидашуда ҳисоб карда мешавад, ки шартҳои зарурии шартномаи меҳнатӣ, ба монанди ҷои кор, функцияи меҳнатӣ (касб, ихтисос) ва музди меҳнат тағйир ёбад. Дар сурати тағйир наёфтани шартҳои зарурии номбаршуда на аз як кор ба кори дигар гузарони- дан, балки ҷойивазкунӣ ҳисоб карда мешавад ва дар чунин ҳолат гирифтани ризоияти корманд шарт нест.

Чун қоида ба кори дигар гузаронидан фақат бо ризоияти корманд мумкин аст. Вале дар мавридҳои истисноӣ бо та- шаббуси корфармо ва бо ризоияти корманд ӯро муваққатан ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Ба чунин мавридҳо дохил мешаванд: а) зарурати истехсолӣ; б) бекормонӣ; в) ҳам- чун ҷораи татбиқи мучозоти интизомӣ.

Ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истех- солӣ барои пешгирӣ ё бартараф намудани ҳодисаҳои офати

табӣӣ, фалокатҳои истехсолӣ ё февран бартараф намудани оқибатҳои онҳо, барои пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нохуш, нобуд ё вайроншавии молу мулки давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчу- нин барои иваз кардани корманди ғоиб мумкин аст. Мудда- ти ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истех- солӣ то як моҳ мебошад.

Дар вақти бекормонӣ бошад, бо дарназардошти ихтисо- су касб кормандонро дар ҳамон ташкилот ба тамоми вақти бекормонӣ ё ба дигар ташкилот, вале дар ҳуди ҳамон маҳал ба мӯҳлати то як моҳ ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Дар вақти бекормонӣ агар кормандон ба кори каммузд гуза- ронида шаванд, он гоҳ музди миёнаи қорашон аз рӯи кори пештараи онҳо дода мешавад. Муваққатан ба кори дигар гу- заронидани корманд ҳамчун ҷораи ҷазои интизомӣ мумкин аст. Мувофиқи он маъмурияти ташкилот барои вайрон на- мудани интизому меҳнатӣ метавонад кормандро ба кори каммузд ё ба вазифаи пасттар гузаронад.

§ 5. Асосҳои қатъ гардидани шартнома (қарордод)-и меҳнатӣ

Истехсолот барои устувории муносибатҳои ҳуқуқи меҳ- натӣ ва бо кадрҳо таъмин будани соҳаҳои гуногун хавас- манд мебошад. Зеро ҷой иваз намудани кадрҳо ба иқтисоди миллӣ зарари қалон мерасонад. Аз ин рӯ, қонунгузориҳои меҳнатӣ ба ҳамаи кормандоне, ки фаъолияти худро дар асо- си шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, ка- фолати ҳуқуқии аз кор озод карданро муқаррар намоанд. Шартномаи (қарордоди) меҳнатиро танҳо бо асосҳо ва тар- тиби дар қонун пешбинишуда бекор кардан мумкин аст. Асосҳо мувофиқи қонунгузориҳои меҳнатӣ чунинанд: 1) бо со- зиши тарафҳо; 2) бо ташаббуси корманд; 3) бо ташаббуси корфармо; 4) бо гузаштани мӯҳлат; 5) ҳолатҳои, ки ба иро- даи тарафҳо вобаста намебошанд.

Бо ташаббуси корманд шартномаи (қарордоди) меҳна- тии ба мӯҳлати номуайян басташударо бекор кардан мум- кин аст. Кормандон ҳақ доранд ду ҳафта пештар корфармо-

ро дар ин бора ба тариқи хаттӣ огоҳ намоянд. Вале баъди гузаштани мӯҳлати номбаршуда корманд ҳақ дорад, ки корро қатъ намояд. Корфармо ӯҳдадор аст, ки дафтарчаи меҳнати кормандро дода, бо ӯ ҳисобро баробар намояд. Бо хоҳиш ва ризоияти корфармо шартнома (қарордоди) меҳнатӣ то ба итмом расидани мӯҳлати огоҳӣ метавонад бекор карда шавад. Дар сурате, ки аризаи корманд дар бораи бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ҳолати ғайриимкон будани идомаи кор вобаста мебошад, корфармо бояд шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар мӯҳлати хоҳишкардаи корманд бекор кунад. Дар баробари ҳамин корманд ҳуқуқ дорад, ки пеш аз гузаштани мӯҳлати духафтаина аризаи худро бозпас гирад, агар ба ҷои кори ӯ ба таври гузаронидан корманди дигар даъват нашуда бошад.

Бидуни огоҳии пешакӣ корманд метавонад шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар ҳолатҳои зерин бекор намояд:

1. Вақте, ки корфармо хангоми ба кор қабул кардан ба корманд оид ба шароити меҳнатӣ дар ҷои кор маълумоти нодуруст дода бошад;

2. Агар корфармо бар хилофи ӯҳдадорӣ худ шароити солим ва беҳатари меҳнатро барои корманд дар ҷои кораш таъмин накунад.

Тавре ки мебинем, хоҳиши корманд дар бораи аз кор рафтани асоси бекор намудани шартномаи меҳнатӣ мегардад. Вале ин қоида ба коргарон ва мутахассисони ҷавон дахл надорад. Зеро онҳо баъди хатми донишкадаҳои олий ва миёнаи махсус дар асоси роҳхат ӯҳдадоранд дар корхона мӯҳлати муайян кор кунанд. Чунин талабот ба шахсоне низ дахл дорад, ки шартномаи меҳнатиро ба мӯҳлати муайян бастаанд. Барои ҳамин шартномаи меҳнати ба мӯҳлати муайян ё барои иҷрои кори муайян басташударо бо ташаббуси коргар ё хизматчи то тамомшавии шартнома фақат дар мавриди мавҷуд будани асосҳои муайян бекор кардан мумкин аст. Аз ҷумла: а) бемор ё маъҷуб шудани корманд, ки барои аз рӯи шартнома иҷро кардани кор мамониат мекунад;

б) дар сурати қонунгузори меҳнат, шартномаи коллективӣ ё меҳнатиро вайрон кардани маъмурият;

в) бо дигар сабабҳои узрнок.

Асосҳои номбаршуда нисбат ба мутахассисони ҷавоне низ, ки баъди хатми донишкадаҳои олий ва миёнаи махсус ба кор мераванд, татбиқ карда мешаванд.

Аз кор озод кардани корманд бо ташаббуси корфармо дар мавридҳои зерин мумкин аст:

1) барҳам хӯрдани ташкилот; қатъ ёфтани фаъолияти соҳибкор; ихтисор шудани шумора ё штати кормандон;

2) ошкор гардидани номувофиқии корманд ба вазифаи ишғолкардаш ё коре, ки иҷро мекунад – бо сабаби пурра мутобиқ набудани ихтисос ё вазъи саломати ӯ, ки барои давом додани ҳамон кор ҳалал мерасонад;

3) бидуни сабабҳои узрнок вазифаҳои меҳнатиро, ки бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ё қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ ба зиммаи ӯ гузошта шудаанд, мунтазам иҷро накардани корманд, агар ба корманд пештар ҷораҳои ҷазои интизомӣ дида шуда бошанд;

4) ғайриҳозир будан (аз ҷумла дар давоми рӯзи кори зиёда аз се соат набудан дар кор) бидуни сабабҳои узрнок;

5) ҳозир нашудан ба кор дар давоми бештар аз чор моҳи бифосила дар натиҷаи корношоямии муваққатӣ бидуни ҳисоб кардани руҳсатии давраи ҳомила ва таваллуд, агар қонунгузори мӯҳлати аз ин зиёдтари нигоҳ доштани ҷои корро (вазифаро) хангоми бемории муайян муқаррар накарда бошад. Барои кормандоне, ки бо сабаби осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ қобилияти меҳнатиро аз даст додаанд, то муқаррар гардидани маъҷубӣ ҷои кор (вазифа) нигоҳ дошта мешавад;

б) дар ҳолати мастӣ аз шароб, маводи нашъаовар ва токсикӣ ҳозир шудан ба кор;

7) дуздидани молу мулки корфармо дар ҷои кор, ки онро ҳуқуқи қувваи қонуни пайдокардан суд ё қарори мақома, ки додани ҷазои маъмури ба салоҳияти он дохил мешавад, муқаррар намудааст;

8) қатъ кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо шахсоне дар чанд ҷой коркунанда бинобар қабули корманди дигаре, ки дар чанд ҷой кор намекунад, инчунин вобаста ба маҳлуд гардонидани кор дар чанд ҷой;

9) қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо роҳбари ташкилот бинобар иваз шудани молик;

10) вайронкунии дағалонаи яккаратаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат аз ҷониби роҳбарони ташкилот (воҳидҳои алоҳидаи он) ва муовинони онҳо;

11) аз ҷониби корманде, ки бевосита бо арзишҳои пулию молӣ саруқор дорад, содир гардидани амали гунаҳкоронае, ки барои нисбат ба ӯ гум шудани боварии корфармо асос медиҳад;

12) аз ҷониби корманде, ки вазифаҳои тарбиявиро иҷро менамояд, содир шудани рафтори бадахлокона, ки барои давом додани он қор сазовор намебошад;

13) вайрон намудани тартиб ва қоидаҳои муқаррарнамудаи қонун ҳангоми қабул ба қор.

Қонунҳо, оинномаҳо ва низомномаҳои оид ба интизом метавонанд дигар асосҳои иловагии бекор қардани шартномаи (қарордоди) меҳнатиро низ бо ташаббуси қорфармо пешбинӣ намоянд.

Бекор қардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ташаббуси қорфармо дар қорношоямии меҳнатӣ ва дар давраи дар рухсатӣ будани қорманд мумкин нест.

Аз қор ҳолӣ қардани қорманд дар асоси фармони (амри) қорфармо ба расмият дароварда мешавад. Дар баробари ҳамин, қорфармо ӯҳдадор аст, ки ба қорманд дар рӯзи охирини қор дафтариҷаи меҳнатиро супорад ва бо ӯ ҳисобро баробар намояд.

Дар мавриди бо ташаббуси қорфармо ғайриқонунӣ бекор қардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ қорманд метавонад дар муддати як моҳ аз рӯзи баромадани фармон ё гирифтани дафтариҷаи меҳнатӣ барои барқарор намудани ҳуқуқҳои худ ба суд муроҷиат кунад.

Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ инчунин дар ҳолатҳое, ки ба иродаи тарафҳо вобаста нестанд, қатъ қарда мешавад. Ба чунин ҳолатҳо дохил мешаванд: 1) ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани қорманд; 2) ҳангоми ба қор барқарор намудани қорманде, ки пештар ин қорро иҷро мекард; 3) ҳангоми қувваи қонунӣ пайдо на-

мудани ҳуқмнома, ки дар асоси он қорманд ба чазо маҳкум шудааст ва ин ҳолат давом додани қори пештараашро истисно менамояд; 4) бинобар вафот қардани қорманд; 5) дар сурати вайрон қардани қоидаҳои муқарраршудаи қабул ба қор.

Агар дар шартномаи қоллективӣ пешакӣ гирифтани рисоияти мақоми дахлдори иттифоқи қасаба, дигар мақоми намояндагии қормандон ҳангоми аз қор озод намудани қормандон бо ташаббуси қорфармо пешбинӣ шуда бошад, он гоҳ суд дар қатори дигар далелҳо рисоияти мақомоти мазкурро ба ҳисоб мегирад.

§ 6. Вақти қорӣ ва намудҳои он

Фаъолияти меҳнати инсон ба монанди тамоми ҳаёти ӯ дар доираи вақт мегузарад. Ченаки асосии сарфи меҳнати қормандон маҳз вақти қорӣ мебошад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқ вақти қорӣ доираи вақти бо қонун муқарраршудаи вақте ба ҳисоб меравад, ки дар давоми он қорманд тибқи тартибот ё нақшаи қор ё шартҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бояд вазифаҳои меҳнати худро иҷро намояд. Вақти қорӣ мӯътадил, қӯтоҳ ва нопурра мешавад. Вақти қори мӯътадил мувофиқи қонун дар Қумҳурии Тоҷикистон дар як ҳафта 40 соат мебошад. Вай ба тамоми қормандон, ғайр аз қорқонуне, ки мувофиқи қонун барои онҳо вақти қори қӯтоҳ муқаррар қарда шудааст, татбиқ қарда мешавад.

Вақти қори қӯтоҳ бо дарназардошти шароит ва ҳислати фаъолияти меҳнати қормандон ва ҳусусиятҳои физиологии организми баъзе қормандон муқаррар қарда мешавад. Вақти қори қӯтоҳ дар мавридҳои зерин муқаррар қарда мешавад:

1) барои қормандони аз 15 то 18-сола – 35 соат дар як ҳафта, барои шахсони аз 14 то 15-сола – 24 соат дар як ҳафта;

2) ба қормандони маъюб – 30 соат дар як ҳафта;

3) ба қормандоне, ки ба қорҳои шароити мӯҳлаташ номусоид машғуланд ё ҳусусияти маҳсуси қордоранд, аз қумла қормандоне, ки дар шароити зарарнок хизмат мекунанд, ба

духтур, педагогҳо ва шахсони дигаре, ки кори онҳо бо шиддати баланди эҳсосотӣ, зехнӣ ва асабӣ алоқаманд аст – 35 соат дар як ҳафта.

Барои шахсоне, ки дар басти шабона кор мекунанд, вақти кори як соат кӯтоҳ муқаррар карда мешавад. Ба кори шабона ҷалб намудани ноболиғони то 18-сола, занони ҳомила ва заноне, ки тифли то сесола доранд, манъ карда шудааст.

Барои баъзе категорияҳои кормандон вақти нопурраи кор муқаррар карда шуданаш мумкин аст. Чунин вақти корӣ дар асоси созиши корманд ва корфармо муқаррар карда мешавад ва дар вақти қабул ба кор ё дар вақти иҷрои кор муайян карда мешавад. Вақти кори нопурра барои манфиати шахсоне муқаррар карда мешавад, ки бо ягон сабаб ба вақти пурраи корӣ машғул шуда наметавонанд. Мувофиқи қонунгузори меҳнат ба занони ҳомила, заноне, ки фарзанди то чордаҳсола ё маъюби то шонздаҳсола доранд ё мувофиқи ҳулосаи тиббӣ ба аъзои бемори оила нигоҳубин мекунанд, корфармо вазифадор аст, ки рӯзи нопурраи кор ё ҳафтаи нопурраи корӣ муқаррар намояд. Ҳангоми чорӣ намудани низоми вақти нопурраи корӣ давомнокии вақти корӣ наметавонад аз нисфи меъёри моҳонаи вақти кор камтар бошад. Агар меъёри мӯътадили вақти кор 40, 36, 35, 24 соат бошад, пас меъёри вақти нопурраи кор набояд аз нисфи меъёри мӯътадили вақти кор кам бошад. Дар ҳама ҳолат андозаи музди он давра аз андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат кам буда наметавонад. Дар баробари ҳамин, кор дар шароити вақти нопурраи корӣ барои кормандон боиси ягон хел маҳдудияти муддати рухсатии ҳарсола, собиқаи меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои меҳнатӣ намегардад.

Одатан кормандро ба изофакорӣ сафарбар кардан мумкин нест. Изофакорӣ чунин коре мебошад, ки бо ризоияти корманд дар асос ва бо тартиби бо мувофиқаи мақомоти дахлдори намоёндагии кормандон муқарраркардаи корфармо амалӣ карда мешавад. Коркунонро ба изофакорӣ танҳо дар мавридҳои нишондодан қонун ҷалб кардан мумкин аст, ба монанди корхое, ки барои пешгирӣ кардан ва барҳам додани офатҳои табиӣ ва мудофиаи кишвар заруранд; барои

иҷрои корҳои муваққатӣ онд ба таъмир ва барқарорсозии таҷҳизоту иншоот, ки вайронии онҳо боиси қатъ шудани кори бисёр коркунон мегардад; барои бартараф кардани ҳолатҳои тасодуфӣ ё ногаҳонӣ, ки кори мӯътадили истеҳсолотро вайрон мекунанд ва амсоли онҳо. Ба изофакорӣ ноболиғони то синни 18-сола, занони ҳомила ва занонро, ки кӯдакони то сесола доранд, ҷалб кардан мумкин нест. Баъзе категорияҳои кормандон, ба монанди маъюбон ва заноне, ки кӯдакони аз сесола то 14-сола доранд, бо ризоияти ҳуди онҳо ба изофакорӣ ҷалб карда шуданашон мумкин аст. Изофакорӣ дар давоми ду рӯзи пайдарпай ба ҳар як корманде, ки дар корҳои шароити зараровар ё вазнин кор мекунанд, 2 соат ва дар дигар корҳо 4 соат ва дар як сол набояд аз 120 соат зиёд бошад.

§ 7. Вақти дамгирӣ ва намудҳои он

Мувофиқи моддаи 24 Эъломияи умумӣ онд ба ҳуқуқи башар ҳар як инсон ба истироҳат ва дамгирӣ, инчунин ба рӯзи кори маҳдуд ва рухсатии музднокӣ даврӣ ҳуқуқ дорад. Чунин ҳуқуқ мувофиқи қонунгузори амалкунонда ба ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Чунин вақтеро вақти дамгирӣ меноманд, ки дар давоми он корманд аз иҷрои вазифаи меҳнатӣ озод мебошад ва онро мувофиқи салоҳиди худ барои қонеъ намудани манфиатҳои худ ва барқарор намудани қобилияти меҳнатиаш истифода мебарад. Аҳамияти вақти дамгирӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки бо мақсади рафъи ҳастагӣ ва барқарор намудани қувваи корӣ истифода бурда мешавад. Вақти дамгирӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: а) танаффус дар давоми рӯзи корӣ; б) танаффус дар байни рӯзҳои корӣ; в) рӯзҳои истироҳат; г) рӯзҳои ид; д) рухсатии ҳарсола; е) рухсатии иҷтимоӣ.

Рухсатӣ муддати вақти нисбатан тӯлонист, ки дар давоми он корманд тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бо шартҳои нигоҳ дошта шудани ҷойи қору мансаб аз иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ озод буда, аз он барои фароғат ва барқарор намудани қобилияти меҳнатӣ, ҳамчунин қонеъ гардонидани дигар ниёзмандиҳои худ истифода мебарад.

Хукуқи меҳнатӣ

Ба кормандон намудҳои зерини рухсатӣ дода мешаванд:

1. Рухсатии меҳнатии ҳарсолаи пардохтшаванда:

- а) рухсатии асосии ҳарсолаи камтарин;
- б) рухсатии асосии ҳарсолаи дарозкардашуда;
- в) рухсатии иловагии ҳарсола;

2. Рухсатиҳои иҷтимоӣ:

- а) рухсатии давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд;
- б) рухсатӣ барои нигоҳубини тифл;
- в) рухсатии таълимӣ;
- г) рухсатии эҷодӣ;

3. Рухсатӣ бе ҳифзи музди меҳнат.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 37) ба ҳар шахрванд ҳуқуқ ба истироҳатро пешбинӣ намудааст. Ҳуқуқ ба рухсатии меҳнатии ҳарсолаи пардохтшаванда танҳо ба кормандоне, ки дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ кор мекунанд, кафолат дода мешавад. Рухсатии асосии ҳарсолаи камтарин ба корманд бо давомнокии на камтар аз 24 рӯзи

тақвими дода мешавад. Ҳамзамон бо ин, корфармо ҳуқуқ дорад, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ мӯҳлати давомнокии рухсатии асосии ҳарсолаи камтаринро аз 24 рӯзи тақвими бо тартиб ва шартҳои дар шартномаҳои (созишномаҳои) коллективӣ ё шартномаҳои (қарордоди) меҳнатӣ зикршуда зиёд наояд.

Рӯзҳои ғайрикорӣ, давраи корношоямии муваққатӣ, инчунин рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд ба рухсатии асосии ҳарсола дохил намешаванд.

Ба гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон бо дарназардошти ҳислат ва хусусияти функсияҳои меҳнатӣ, синну сол, собиқаи корӣ, вазъи саломатӣ ва дигар ҳолатҳо мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон рухсатии асосии дарозкардашуда муқаррар шуда метавонад. Рухсатии ҳарсолаи дарозкардашуда ба ҳодимони ташкилотҳои илмӣ, кормандони китобхонаҳои ташкилотҳои илмӣ, муассисаҳои таълимӣ ва китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, омӯзгорони муассисаҳои олии шакли таълимашон рӯзона ғоибона, аз ҷумла доир ба тайёрӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои муассисаҳои таълимӣ миёнаи махсус ва касбию техникаӣ ва ба кормандони мактаб ва муассисаҳои кӯдакони то мактабӣ бо бериномактабӣ – аз 28 то 56 рӯзи тақвими муқаррар карда шудааст.

Рухсатӣ барои кормандони муассисаҳои фарҳангӣ – аз 28 то 42 рӯзи тақвими ва ба ҳамшираҳои тиббӣ, ки бо тарбияи кӯдакони синни то сесола машғуланд, мураббияҳои гурӯҳҳои ширхораи муассисаҳои кӯдакони синни то мактабӣ ва хонаи кӯдакон – 42 рӯзи тақвими, инчунин ба кормандони доимии хоҷагии чангал ба муддати 28 рӯзи тақвими муқаррар карда шудааст.

Ба кормандони синни то ҳаҷдахсола, аз ҷумла онҳое, ки барои гузаронидани таҷрибаи истехсолӣ (таълими истехсолӣ) қабул шудаанд – 30 рӯзи тақвими ва ба кормандони маъюби гурӯҳҳои яқум ва дуҷум – 42, гурӯҳи сеҷум – 35 рӯзи тақвими, инчунин ба заноне, ки дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунанд, на камтар аз 28 рӯзи тақвими рухсатӣ дода мешавад.

Корфармо вазифадор аст ба кормандоне, ки дар корҳои шароити номусоиди зарарнок ва вазнин кор мекунанд, корашон ҳислати махсус дорад ё ин ки дар шароити номусоиди

табию иқлимӣ кор мекунад, инчунин ба кормандоне, ки рӯзи кориашон ба меъёр гирифта нашудааст, рухсатии иловагии ҳарсола диҳад. Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити зарарнок ва вазнини меҳнатӣ бо давомнокии на камтар аз 7 рӯзи тақвимӣ дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои кори дорои хислати махсус бо давомнокии на камтар аз се рӯзи тақвимӣ ба ғурӯҳҳои алоҳидаи кормандон, ки меҳнати онҳо бо шиддати зиёди асаб ва эҳсосот вобаста мебошад ё дорои хислати махсуси иҷроӣ кор аст, дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити махсуси табию иқлимӣ бо давомнокии на камтар аз 8 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои соли авали корӣ на барвақттар аз гузаштани ёздаҳ моҳи корӣ дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои солҳои дуюм ва солҳои минбаъдаи корӣ ҳар вақти соли корӣ, сарфи назар аз додани рухсатиҳои меҳнатӣ, дода мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ ба кормандон барои фаъолияти эҷодӣ, давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд, нигоҳубини кӯдак ва таҳсил ба ҷудошавӣ аз истеҳсолот дода мешавад.

Ҳуқуқи кормандон ба рухсатии иҷтимоӣ аз давомнокии, ҷой ва намуди кор, номгӯй ва шакли ташкилӣ ҳуқуқи ташкилот вобаста нест. Дар вақти рухсатии иҷтимоӣ ҷои кор нигоҳ дошта мешавад ва дар ҳолатҳои дар Кодекси меҳнат ё шартномаи коллективӣ (созишнома) пешбинишуда музди меҳнат низ нигоҳ дошта мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ илова ба рухсатии меҳнатӣ ва барои ҳамон соли тақвими дода мешавад, ки корманд ба он ҳуқуқ дорад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ ба корманд бинобар вазъи оилавӣ ва дигар сабабҳои узрнок мутобиқи аризааш дода мешавад, ки давомнокии он бо мувофиқаи байни корманд ва корфармо муайян карда мешавад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ дар асоси аризаи корманд ба таври ҳатмӣ ба инҳо дода мешавад:

1. Ба иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ, шахсони ба онҳо баробаркардашуда, инчунин ба нафақахӯрони коркунанда – ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

2. Ба падару модарон ва ҳамсарони хизматчиёни ҳарбие, ки

дар натиҷаи захм, контузия ё осебе, ки хангоми химояи кишвар ба онҳо расидааст ё дар натиҷаи бемории вобаста бо иштирокшон дар ҷабҳа ғавтидаанд – ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

3. Ба маъюбоне, ки кор мекунад – то 2 моҳ дар як сол;

4. Ба кормандон дар мавриди таваллуд шудани кӯдак, маросими бастанӣ аҳди никоҳ, вафоти ҳешовандон – то 7 рӯзи тақвимӣ;

5. Ба кормандоне, ки шахси бемори аъзои оиларо нигоҳубин мекунад (бе додани варақаи корношоями меҳнатӣ ё ҳуҷҷати ивазкунандаи он), – то 14 рӯзи тақвимӣ;

6. Ба кормандоне, ки барои супоридани имтиҳоноти дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олий ва миёнаи махсус иҷозат дода шудаанд, мутобиқан 15 ва 10 рӯзи тақвимӣ, ғайр аз вақти рафту омад ба маҳалли ҷойгиршавии муассисаи таълимӣ ва дигар ҳолатҳое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои коллективӣ пешбинӣ намудаанд;

7. Ба шахсони ба аспирантура дохилшаванда ва дар вақти рафтуомад ба маҳалли ҷойгиршавии муассисаи илмӣ дар давраи супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ, номзадӣ ва химояи рисолаи илмӣ.

§ 8. Имтиёзҳо барои ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунад

Ба ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунад, имтиёзҳои гуногун дода мешаванд. Онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ бо болигон баробаранд. Вале ноболигон дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори меҳнатӣ дорои имтиёзҳои муайян низ мебошанд. Дар соҳаи ҳифзи меҳнат, вақти кор, рухсатиҳо ва ғайра ноболигон аз имтиёзҳои дар ин соҳаҳо мавҷудбуда истифода мебаранд. Ба ноболигон иҷроӣ корҳои вазнин, корҳои шароиташон зарарноку хатарнок, корҳои зеризаминӣ ва корҳое, ки ба саломатӣ ва рушди маънавии онҳо зиён мерасонанд, манъ аст. Давомнокии вақти кори кормандони синни аз понздаҳ то ҳаждаҳсола ҳафтае на зиёдтар аз сию панҷ соат ва шахсони аз чордаҳ то понздаҳсола ҳафтае на зиёдтар аз бисту чор соат мебошад. Давомнокии вақти кори талабагон, ки дар давоми соли таҳсил дар вақти ҳолӣ аз таҳсил кор мекунад, аз нисфи давом-

нокии ниҳоии вақти кори ноболиғони номбаршуда зиёд буда наметавонад. Музди кори кормандони аз ҳаждаҳсола хурде, ки муддати кори ҳаррӯзаашон кӯтоҳ аст, ба андозаи музди меҳнати кормандони категорияҳои дахлдори муддати кори ҳаррӯзаашон пурра дода мешавад ва ҳамзамон бо ин, музди меҳнати талабагон, ки дар вақти фориг аз таҳсил дар ташкилотҳо кор мекунанд, аз ҳисоби муддати кор ё вобаста ба маҳсули меҳнат дода мешавад.

Ба кормандони аз ҳаждаҳсола хурд ҳар сол на камтар аз сӣ рӯзи тақвимӣ рухсатии пардохтшавандаи меҳнатӣ дар фасли тобистон ё ҳар вақти дигари барои онҳо мувофиқ дода мешавад. Агар соли корие, ки барои он рухсатӣ дода мешавад, давраи то ба ҳаждаҳсолагӣ расидани корманд ва баъди онро дарбар гирад, давомнокии рухсатии барои собиқаи кори то расидан ба ҳаждаҳсолагӣ аз ҳисоби сӣ рӯзи тақвимӣ ва барои собиқаи кори баъди расидан ба ҳаждаҳсолагӣ дар асосҳои умумӣ ҳисоб карда мешавад. Кормандони аз ҳаждаҳсола хурдро ба корҳои шабона ва изофакориҳо, кори рӯзҳои истироҳат ва ид чалб кардан, ҳамчунин ба сафари хизматӣ фиристодан манъ аст. Шартномаи (қарордоди) меҳнатиро бо корманди аз ҳаждаҳсола хурд бо ташаббуси корфармо ғайр аз риояи тартиби умумӣ танҳо бо мувофиқаи макоми маҳаллии меҳнат (комиссияи ноҳиявӣ, шаҳрии кор) ва шугли аҳоли ва комиссияи оид ба корҳои ноболиғон қатъ кардан мумкин аст.

Кормандоне, ки дар баробари кор дар муассисаҳои таълимӣ меҳнанд ва нақшаҳои таълимиро иҷро мекунанд, ба рухсатии иловагии пардохтшаванда аз ҷои кор, ба ҳафтаи кӯтоҳи корӣ ва дигар имтиёзҳо ҳақ доранд. Барои кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо нашуда, дар муассисаҳои таълими ҳамагонӣ таҳсил менамоянд, дар давраи соли таҳсил ҳафтаи кори як соат камкардашуда муқаррар карда шудааст. Хонандагони муассисаҳои мазкур дар давраи соли таҳсил на камтар аз чилу ду рӯзи тақвимӣ (дар мавриди ҳафтаи кори шашрӯза) аз кор озод карда мешаванд. Дар муддати аз кор озод будани талаба ба ӯ аз ҷои кори асосӣ на камтар аз панҷоҳ фоизи музди меҳнат, вале на камтар аз андозаи муқарраршудаи ҳадди ақалли музди меҳнат маош дода мешавад. (моддаи 187 Кодек-

си меҳнат). Ба кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо шуда, дар муассисаҳои таълими ҳамагонӣ таҳсил мекунанд, дар давраи супоридани имтиҳоноти хатмкунӣ рухсатӣ дода мешавад, ки давомнокии он то 20 рӯзи кориро ташкил медиҳад.

Кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо нашуда, дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва техникаӣ ва дигар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ таълим мегиранд, бо мақсади омодагӣ ва супоридани имтиҳонҳо аз кор ба мӯҳлати 30 рӯзи корӣ дар давоми соли таҳсил озод карда шуда, музди миёнаи меҳнати онҳо ба андозаи на камтар аз ҳадди ақалли муқарраршудаи музди меҳнат пардохта мешавад.

Барои кормандони ба имтиҳони қабул ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии касбӣ роҳдодашуда барои супоридани имтиҳонҳо рухсатии бемузד мутобиқан ба муддати 10 ва 15 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Кормандоне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии маълумоти касбӣ мегиранд, дар ҳар ҳафтаи рӯзҳои кориаш иборат аз шаш рӯз барои тайёри ба машғулият дар давоми даҳ моҳи таълимӣ пеш аз навиштани рисолаи дипломӣ ё супоридани имтиҳоноти хатмкунӣ камаш якрӯзи аз кор озод карда мешаванд ва ба онҳо музди миёнаи меҳнат пардохта мешавад.

§ 9. Интизоми меҳнат

Интизоми меҳнат дар ташкилотҳо бо роҳи фароҳам овардани шароити зарурии ташкилию иқтисодӣ барои кори сермаҳсули мӯътадил, бо муносибати бошӯрона ба кор, бо усули боварикунонӣ, тарбия, ҳамчунин ҳавасмангардонӣ барои меҳнати софдилона таъмин карда мешавад. Кормандон вазифадоранд, ки софдилона ва бовиҷдонона кор кунанд, талаботро оид ба муҳофизати меҳнат, бехатарии техникаӣ риоя намуда, фармонҳои корфарморо саривақт ва аниқ ба ҷо оранд, ҳосилнокии меҳнатро баланд ва сифати маҳсулотро беҳтар намоянд. Риояи интизоми меҳнат муттасилии раванди меҳнатиро таъмин менамояд. Ба кор дер мондан ё ба кор наомадани як фард метавонад кори мунтазами як коллективи томо вайрон намояд. Интизоми меҳнат барои ҳама – чи

корманди оддӣ ва чи роҳбар ҳатмист. Интизоми хуби меҳнат ба ташкилот имконият медиҳад, ки бештар маҳсулот истеҳсол кунад ва ба ин восита даромади кормандон афзояд. Дар мустаҳкам намудани интизоми меҳнат ҳуди кормандон ва масъулияти баланди онҳо нақши калон мебозад. Қонунгузориҳои меҳнатӣ барои вайрон намудани интизоми меҳнат муҷозоти зеринро муқаррар кардааст:

1) сарзаниш; 2) танбех; 3) аз вазифа озод намудан.

Муҷозоти интизомиро корфармо бевосита ба корманд баъди ошкор шудани кирдораш медиҳад. Пас аз он, ки вайронкунандаи интизоми меҳнат муҷозот дода шавад, аз ӯ бояд баёнот гирифта шавад. Муҷозот на дертар аз як моҳи содиршавии вайронкунии интизоми меҳнат дода мешавад. Ба ин мӯҳлат вақти касалии корманд ё дар руҳсатии меҳнатӣ будани ӯ дохил намешавад. Пас аз шаш моҳи рӯзи содир кардани кирдор ва аз рӯи натиҷаҳои тафтиш ё санҷиши фаъолияти молиявӣ хоҷагии на дертар аз ду солаи баъди содиршавии ҷунин кирдор муҷозот додан мумкин нест. Барои ҳар як вайронкунии интизоми меҳнат танҳо муҷозоти интизомӣ додан мумкин аст. Татбиқи муҷозоти интизомӣ тибқи фармон (амр) ё қарор ба расмият дароварда шуда, ба корманд эълон карда мешавад. Ғайр аз ин корманд пас аз шинос шудан бо фармон (амр) ё қарор дар зерин он бояд имзо гузорад. Дар вақти додани муҷозоти интизомӣ бояд вазнинии кирдори содиршуда, ҳолатҳое, ки дар онҳо ҷунин кирдор содир карда шудааст, инчунин муносибати пештараи корманд нисбат ба коре, ки иҷро мекард, ба назар гирифта шаванд.

Мӯҳлати амали муҷозоти интизомӣ аз рӯи татбиқи он аз як сол зиёд буда наметавонад. Агар корманд дар ин муддат ба муҷозоти нави интизомӣ гирифта нашавад, дар ин сурат ӯ муҷозотнагирифта эътироф карда мешавад. Корфармо метавонад пас аз мӯҳлати яксола муҷозоти интизомиро беътибор эътироф наояд.

§ 10. Муҳофизати меҳнат, муҳофизати меҳнати занон ва ҷавонон

Қонунгузориҳои меҳнатӣ низоми васеи ҷорабинихоро барои муҳофизати ҳамаҷонибаи меҳнати кормандон пешбинӣ карда, як қатор қоидаҳоро дар хусуси фароҳам овардани шароити беҳавфу безарари меҳнат ҷорӣ намудааст, ки онҳо ба қоидаҳои беҳатарӣ, инчунин меъёрҳои махсус оид ба муҳофизати меҳнати баъзе гурӯҳҳои кормандон дахл доранд. Қонун «Дар бораи муҳофизати меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 24 декабри соли 1991 қабул карда шудааст. Мувофиқи он муҳофизати меҳнат аз низоми тадбирҳо ва воситаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ташкилӣ, техникӣ, гигиенӣ ва таботатию пешгирикунандае иборат аст, ки дар асоси санадҳои дахлдори қонунӣ ё дигар санадҳои меъёрӣ амал карда, беҳатарӣ, ҳифзи саломатӣ ва қобилияти кори инсонро дар ҷараёни меҳнат таъмин мекунад. Ҳамаи шахрвандон, ки фаъолияти меҳнатии худро дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, ба муҳофизати меҳнат ҳуқуқ доранд. Муҳофизати меҳнат дар ташкилотҳо қисми ҷудонашавандаи раванди истеҳсолот мебошад. Корфармо ӯҳдадор аст, ки муҳофизати меҳнатро дар ташкилот таъмин наояд. Барои ин ӯ бояд шароити солимӯ беҳатари меҳнатро муҳайё намуда, истифодаи воситаҳои пешқадами истеҳсолот ва равандҳои технологияи мутобиқро таъмин наояд; истифодаи васеъ ва такмили доимии усулҳои техникӣ, ҷавобгарии иқтисодии ташкилот ва ҳавасмандии моддии кормандонро дар масъалаи ба садама дучор нашудан ба роҳ монанд. Дар истеҳсолоти шароити меҳнаташ зарарнок ва хатарнок, инчунин дар корхое, ки дар шароити махсуси ҳароратӣ гузаронида мешаванд ё ба ифлоскорӣ вообастаанд, ба кормандон аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда ё бо қарори коллективҳои меҳнатӣ бепул либосу пойафзоли махсус ва дигар воситаҳои муҳофизати инфиродӣ, шир ё дигар маҳсулоти ба он баробар, ғизоҳои таботатию профилактикӣ дода мешавад. Дар баробари хамин, кормандон ӯҳдадоранд, ки қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраршудаи техникаи беҳатарӣ ва санитарии истеҳсолӣ, дастуруламали муҳофизати меҳнат-

ро риоя намоянд, инчунин воситаҳои муҳофизати даста-чамъӣ ва инфиродиро дуруст истифода баранд.

Қонунгузор ба муҳофизати меҳнати занон ва ҷавонон диққати махсус медиҳад. Зеро аз солиму бардам будани онҳо ояндаи миллату давлат вобастагии калон дорад. Барои ҳамин қонун истифодаи меҳнати занон ва ноболигонро дар корҳои зеризаминӣ ва вазнин, дар корҳои шароити меҳнати зараровар, инчунин дар корҳои борбардорию боркашонии дастӣ аз меъёри барои онҳо қабулшуда зиёд манъ кардааст.

Ба корҳои шабона ҷалб кардани занон, ба истиснои он соҳаҳое, ки ин хеле зарур аст, манъ мебошад. Ҳангоми ташкили корҳои наздикиҳтисос ба занон, ки кӯдакони то 14-сола (кӯдаки маъюби то 16-сола) доранд, бо дарназардошти имконияти истеҳсолот имтиёз дода мешавад, ки онҳо рӯзона кор кунанд.

Ба корҳои шабона, изофакориҳо ва ба кори рӯзҳои истироҳату ид ҷалб кардан, ба сафари хизматӣ фиристодани занони ҳомила ва заноне, ки тифли то сесола доранд, иҷозат дода намешавад. Заноне, ки фарзандони аз се то чордаҳсола (фарзандони маъюби то 16-сола) доранд, танҳо бо ризоияти худашон ба изофакорӣ ҷалб кардан ё ба сафари хизматӣ фиристодан мумкин аст.

Ҳамаи занон ва ноболигон фақат баъди муоинаи тиббӣ ба кор қабул карда мешаванд. Ноболигон ба кор дар мошин-ҳо, механизмҳо ва таҷҳизоте, ки сертификати бехатарӣ надоранд, роҳ дода намешаванд. Истифодаи меҳнати шахсони то 15-сола, ба истиснои ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунҳои кишвар, манъ аст.

§ 11. Музди кор

Мувофиқи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меҳнати якхелаи кормандон музди баробар дода мешавад. Вобаста ба чинс, синну сол, наҷод ва миллат камҷунии андозаи музди меҳнат манъ аст. Ҳар як корманд аз ҷамъият ба андозаи кор ва сифати меҳнаташ (қобилияти шахсӣ, кувва, дониш), ки барои ба вучуд овардани боигарӣ сарф намудааст, неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мегирад. Музди кор бояд дар ҳақиқат таҷассуми меҳнати корманд бошад. Ба меҳнати баландиҳтисос, меҳнати аз ҷиҳати ҷисмонӣ вазнин ва

сабук, кори мураккаб ё содда ҳар хел музд дода мешавад. Дар айни ҳол, музди кори якмоҳа набояд аз андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, ки давлат муқаррар намудааст, кам бошад.

Ду низоми асосии музди кор – вақтбайъ ва корбайъ, инчунин музди иловагӣ вучуд дорад. Музди меҳнат барои натиҷаи кори алоҳида ва коллективӣ дода шуданаш мумкин аст. Мувофиқи муздиҳии вақтбайъ музди кор вобаста ба ихтисоси корманд ва миқдори кораш (соат, рӯз, моҳ) муайян карда мешавад. Музди корбайъ ба корманд мувофиқи андоза ва сифати маҳсулоти истеҳсолкардааш дода мешавад. Музди кор ба кормандони то 18-сола дар сурати кӯтоҳ будани давомнокии кори ҳаррӯзаи онҳо ба ҳамон андозае дода мешавад, ки он ба кормандони категорияҳои дахлдор дар сурати пурра будани давомнокии кори ҳаррӯзаашон дода мешавад. Музди меҳнати кормандони аз 18-сола хурд, ки ба корҳои муздашон корбайъ роҳ дода шудаанд, аз рӯи нархҳои корбайъ, ки барои кормандони калонсол муқаррар карда шудаанд, дода мешавад.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи меҳнатро шарҳ диҳед?
2. Шартномаи меҳнатӣ чист?
3. Шартномаи меҳнатӣ аз кадом шартҳо иборат аст?
4. Кадом намудҳои шартномаи меҳнатиро медонед?
5. Шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр баъта мешавад?
6. Ба кори дигар гузаронидан аз ҷойивазкунӣ чӣ фарқ дорад?
7. Кадом намудҳои ба кори дигар гузарониданро медонед?
8. Асосҳои қатъгардии шартномаи меҳнатиро номбар кунед.
9. Бо ташаббуси корманд шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр қатъ гардонида мешавад?
10. Дар кадом мавридҳо корфармо шартномаи меҳнатиро бо корманд бекор карда метавонад?
11. Дар бораи мӯҳлати санҷиш маълумот диҳед.
12. Вақти корӣ чист?
13. Намудҳои вақти кориро номбар кунед?
14. Изофакорӣ чист ва дар кадом мавридҳо мумкин аст?
15. Вақти дамگیرӣ ва намудҳои онро шарҳ диҳед.
16. Рухсатии меҳнатӣ ва намудҳои онро номбар кунед.
17. Ба ноболигон чӣ гуна имтиёзҳо дода мешавад?
18. Интизоми меҳнат ва моҳияти онро шарҳ диҳед.
19. Барои вайрон кардани интизоми меҳнат кадом намудҳои муҷозот муқаррар карда шудаанд?
20. Муҳофизати меҳнат чист?
21. Музди кор ва низоми онро шарҳ диҳед.

БОБИ VII. ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ

§ 1. Предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ

Молия ҳамчун қисми таркибии ҳама гуна низоми иҷтимоиву иқтисодӣ аз ҷониби ҳамаи давлатҳо, сарфи назар аз сохти иқтисодӣ ва иҷтимоиву сиёсии онҳо ба таври мушаххас ҳамчун предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ қарор дода шудааст. Калимаи «молия» хеле барвақт пайдо шуда ва бо вучуди доштани тобишҳои гуногуни маъноӣ дар давраҳои гуногун маънои пардохти пулӣ, маблағҳои пулиро ифода менамуд. Дар ҳаёт бештар дар бораи молияи корхонаҳои саноатӣ, кооперативӣ ва хусусӣ, инчунин оид ба молияи маҳаллӣ (вилоят, шаҳр, ноҳия) сухан меравад. Калимаи «молия» асосан хангоме, ки сухан дар бораи даромад, хароҷот ва қарзи давлат меравад, истифода бурда мешавад.

Дар зери мафҳуми «молияи мамлакат» маблағҳои пулӣ (захираҳои молиявӣ) ва дар асоси он ба воситаи муомилоти пулӣ амалӣ намудани муносибатҳои молиявиро мефаҳманд, ки дар натиҷаи он фондҳои гуногуни маблағҳои пулӣ ҳам давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ ва хусусӣ ташкил карда мешаванд. Ҳамин тавр, молияи мамлакат маблағҳои пулӣ мамлакат мебошанд, ки зоҳиран арзиши молҳои дар мамлакат мавҷудбуда ва дар муомилот дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ иштироккунандаро ифода менамояд.

Ба ҳайати молияи мамлакат маблағҳои пулӣ бучети ҳамаи сатҳҳо (маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ, давлатӣ), маблағҳои пулӣ корхонаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои тичоратӣ, ҳамаи даромадҳои бучети давлатӣ – ҳам дар шакли пардохтҳои давлатӣ ва ҳам дар шакли қарзи давлатӣ дохил мешаванд. Молияи мамлакат ба молияи давлатӣ (оммавӣ) ва молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) ҷудо мешавад.

Молияи давлатӣ (оммавӣ) маблағҳои пулӣ дар ихтиёри мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ қарордошта мебо-

шанд. Ба онҳо маблағҳои пулӣ бучетҳои ҳамаи сатҳҳо, фондҳои ғайрибучетии давлатӣ ва маҳаллӣ, маблағҳои пулӣ корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва коммуналӣ дохил мешаванд.

Ба молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) маблағҳои пулӣ ба ташкилотҳои хусусӣ, кооперативӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ба шахсони алоҳида тааллуқдошта дохил мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки тақдирҳои молияи хусусӣ ба молияи давлатӣ хангоми ситонидани андоз аз субъектҳои хусусӣ (ғайридавлатӣ) ба вучуд меояд.

Фарқи молияи давлатӣ аз ғайридавлатӣ дар он аст, ки молияи давлатӣ талаботи ҷомеа (маориф, фарҳанг, таъминоти иҷтимоӣ, идоракунии, мудоғиба) ва ғайраро қонеъ мегардонад, аммо мақсади соҳибмулкони (соҳибкори инфиродӣ ва ташкилоти тичоратии хусусӣ) молияи хусусӣ ба даст овардани фоида мебошад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаи давлатӣ ва коммуналӣ низоми субъектҳои хоҷагири ташкил медиҳанд, ки давлат бо онҳо дар муносибатҳои молиявӣ (андозӣ) қарор мегирад. Маҳз ҳамин муносибатҳо асоси фаъолияти молиявии давлатро ташкил медиҳад. Ба тӯфайли чунин фаъолият маблағҳои пулӣ дар дасти давлат ҷамъ оварда шуда ва давлат функцияҳои худро ба воситаи онҳо ба таври самаранок амалӣ менамояд. Фаъолияти молиявии давлат ҷараёни аз рӯи нақша сафарбар намудани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, ҷамъ намудани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, сарф кардани маблағҳои пулӣ бо мақсади иҷрои самараноки вазифа ва функцияҳои худ мебошад.

Фаъолияти молиявии давлат аз тарафи Президент, парламент, Ҳукумат, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дар ҷараёни фаъолияти молиявии давлат дар байни субъектҳои ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои гуногуни амудию уфуқӣ ба вучуд меоянд, ки аз онҳо танҳо муносибатҳои амудӣ предмети батанзимдарории ҳуқуқи молиявӣ мегарданд. Ба таври дигар ғӯем, ҳуқуқи молиявӣ танҳо он муносибатҳои молиявиро ба танзим мебарорад, ки ба тобеияти маъмурии як тараф бо тарафи дигар асос ёфтааст.

Хусусияти хоси муносибатҳои молиявӣ аз он иборат мебошад, ки онҳо дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд омада, хислати оммавию ҳуқуқӣ ва ҳокимияти давлатӣ доранд. Бинобар он, ки фаъолияти молиявии давлат яке аз шаклҳои ифодаёбии соҳибхитиёрии он мебошад, ҳама вақт давлат дар шахсияти мақомоти ваколатдори он ба сифати яке аз тарафҳои муносибатҳои молиявӣ баромад менамояд. Ба сифати чунин субъектҳо Маҷлиси намояндагон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ баромад мекунанд. Тарафи дигар бошад, ҳама гуна субъектҳо, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, корхонаҳои давлатӣ ва коммуналӣ, ташкилотҳои тичоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандон шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятии дар чараёни ҷамъ овардан, тақсим кардан ва истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетии давлатӣ бавучудомадаро бо мақсади амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат ба танзим мебарорад.

Ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аломатҳои умумӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ буда, дар айни замон бо як қатор хусусиятҳои худ аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ фарқ менамояд. Соҳаи ҳуқуқи мазкур дорои предмет, метод ва низоми танҳо ба он хос мебошад.

Предмети ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки дар чараёни аз ҷониби давлат амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ ба вучуд меоянд, яъне фаъолият оид ба муомилоти пул дар мамлакат, ҷалб намудани маблағҳои пулӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷамъият ва давлат мебошад. Дар чараёни фаъолияти молиявии давлат муносибатҳои дигари молиявӣ, ба монанди муносибатҳои асъорӣ, кредити давлатӣ, назорати молиявӣ, муносибатҳои сугуртавӣ ва ғайра ба вучуд меоянд, ки ба танзими ҳуқуқиву молиявӣ зарурат доранд. Ҳамзамон бо ин, муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд, муносибатҳои молумулки

махсус мебошанд, яъне бо воситаҳои пулӣ алоқаманданд. Бинобар ин, муносибатҳои ҷамъиятии мазкур дар адабиёт ҳамчун муносибатҳои молиявӣ ё ин ки муносибатҳои пулӣ эътироф карда шудаанд. Вале бояд қайд намоем, ки на ҳамаи муносибатҳои пулӣ предмети ҳуқуқи молиявӣ шуда метавонанд. Гурӯҳи калони муносибатҳои пулие вучуд доранд, ки онҳоро дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим мебароранд. Аз ҷумла, муносибатҳои пулӣ оид ба хариду фурӯши молу мулк аз ҷониби ҳуқуқи граждани, ситонидани ҷаримаи маъмурӣ аз ҷониби ҳуқуқи маъмурӣ ва музди меҳнати кормандон аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ба танзим дароварда мешаванд. Яъне танҳо ҳамон муносибатҳои молиявие предмети батанзимдарории ҳуқуқи молиявӣ шуда метавонанд, ки дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд.

Ҳуқуқи молиявӣ на танҳо предмет, балки методи батанзимдарории ҳуқуқии худро дорад. Агар предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқа-

Ҳуқуқи молиявӣ

мандӣ дошта бошад, пас методи батанзимдарории ҳуқуқӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқамандӣ дорад. Ҳамин тавр, методи батанзимдарории ҳуқуқӣ маҷмӯи тарзу усулҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқиро ба рафтори одамон дар ин ё он соҳаи воқеан иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи фаъолияти молиявии давлат ифода менамояд.

Бояд дар назар дошт, ки методи батанзимдарориро танҳо бо як тарз ё усули батанзимдарорӣ маҳдуд кардан номумкин аст, зеро метод маҷмӯи восита, тарз ва усулҳои таъсиррасонӣ ба рафтори субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Вале методи асосии ҳуқуқи молиявӣ ин методи навиштаҷоти ҳатмӣ мебошад, ки тибқи он як тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ ба тарафи дигар супоришҳои ҳатмиро новобаста ба иҷрои он ҳавасманд будан ё набуданаш медиҳад. Масалан, тибқи моддаи 28 Кодекси андоз агенти андоз вазифадор аст ба мақомоти андоз барои назорати дурусти ҳисоб кардан, нигоҳ доштан ва пардохтани андозҳо ҳуҷжатҳои заруриро пешниҳод намояд. Меъёри мазкур навиштаҷоти ҳатмиро ба агенти андоз оид ба рафтори ӯ муайян менамояд ва ҳатмӣ будани иҷрои онро таъин мекунад. Ҳамин тавр, дар мисоли мазкур методи навиштаҷоти ҳатмӣ дар рафти батанзимдарории молиявӣ ҳуқуқӣ бараъло аён мегардад. Ҳамзамон бо ин, ҳуқуқи молиявӣ дорони принципҳои ба худ хос мебошад, ки онҳо моҳияти асосии соҳаи мазкурро ифода менамоянд. Ба принципҳои муҳимтарини он принципи қонуният, нақшаӣ будан, ошкоро будан, мустақилияти фаъолияти молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷавобгарии мутақобилаи давлат ва шаҳрванд дар соҳаи фаъолияти молиявӣ дохил мешаванд.

Муносибатҳои, ки доир ба фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқи молиявӣ ба доираи шахсони номуайян равона карда шуда, барои татбиқи ҷадинкарата пешбинӣ шудаанд. Ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи молиявӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баромад менамоянд.

§ 2. Ҳуқуқи бучетӣ

Мувофиқи банди 2 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 декабри соли 2002 бучети давлатӣ – захираи асосии маблағҳои пулие мебошад, ки дар шакли (нақшаи) молиявии давлатӣ оид ба ҷамъоварӣ, аз нав тақсим кардан ва истифодаи маблағҳои пулӣ тартиб дода шуда, дар шакли қонун қабул ва амалӣ карда мешавад ва бинобар ин мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро намоянд.

Ҳамин тавр, бучет ба се маънӣ – моддӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ба маънии моддӣ бучет ҳамчун фонди марказонидашудаи захираҳои молиявие фаҳмида мешавад, ки барои пушонидани хароҷоти давлатӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ бучет маҷмӯи муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки бо мақсади ҷамъ овардан, тақсим кардан ва минбаъд истифода бурдани фондҳои марказонидашудаи пулӣ барои амалӣ намудани функция ва салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ таъин шудааст. Ба маънии ҳуқуқӣ бучет санади ҳуқуқии асосии молиявӣ, нақшаи молиявии асосии ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи марказонидашудаи маблағҳои пулии давлат буда, аз ҷониби мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда мешавад.

Бучет ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ якҷанд функцияҳоро иҷро менамояд, аз ҷумла барпо намудани базаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти молиявии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, мустаҳкам намудани ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии бучетӣ. Ҳамзамон бо ин новобаста аз форматсияи иҷтимоиву иқтисодӣ, функцияи асосии бучет қонеъ гардонидани талаботи институтҳои давлатӣ ва ҷамъият ба маблағҳои пулӣ мебошад. Ғайр аз ин, бучети давлатӣ барои бомуваффақият фаъолият намудани ҳамаи соҳаи иҷтимоӣ ниҳоят зарур мебошад. Мавҷудияти бучет гувоҳи пурзӯршавии нақши давлат дар иқтисодиёт мебошад. Маҳз бучет метавонад зиёдшавии ҳаҷми захираҳои моддӣ заруриро барои амалӣ намудани

функсияҳои он, аз ҷумла вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ки дар маҷмӯъ бояд барои тараққиёти босуботи иқтисодӣ рағбат карда шаванд, таъмин намояд.

Муносибатҳои, ки дар соҳаи бучет ва дар байни субъектҳои он ба вучуд меоянд, дар асоси ҳуқуқи бучетӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Бинобар ин, ҳуқуқи бучетӣ аз маҷмӯи меъёрҳои молиявии ҳуқуқие иборат мебошад, ки батанзимдарории соҳти бучети давлатро муайян ва муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ ба танзим медарорад. Ҳамин тавр, предметҳои ҳуқуқи бучетӣ он муносибатҳои ҷамъиятиро шуда метавонанд, ки оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва минбаъд истифода намудани маблағҳои пулӣ марказонидашуда ва ғайримарказонидашудаи давлатӣ ба вучуд меоянд.

Ҳуқуқи бучетӣ яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба танзим медарорад. Чунин муносибатҳо дар ҷараёни барпо намудани манбаъҳои даромад дар байни бучет ва амалӣ намудани салоҳиятҳои харочоти бучети ҳамаи сатҳҳо, оид ба муайян намудани мақоми иштирокчиёни мурофияи бучетӣ, ҳангоми амалӣ намудани тақсимбандии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, ҳангоми вайрон кардани қонунгузори бучетӣ ба ҷавобгарӣ кашидан ва ғайра ба вучуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти молиявии давлатӣ ба вучуд оянд аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи бучетӣ ба танзим дароварда шаванд, он гоҳ онҳо ҳамчун муносибатҳои бучетӣ эътироф карда мешаванд.

Субъектҳои ҳуқуқи бучетӣ гуфта шахсонро меноманд, ки дар фаъолияти молиявӣ бучетӣ иштирок менамоянд. Шахсон мансабдори давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар тақсими даромад ва харочотҳо дар байни бучетҳои сатҳи гуногун иштирок менамоянд, иштирокчиёни мурофияи бучетӣ, шахсоне, ки аз бучетҳои сатҳи гуногун захираҳои молиявиро дар шакли муайяннамудаи қонун мегиранд, инчунин шахсоне, ки барои вайрон намудани қонунгузори бучет ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ба маънии васеъ

субъектҳои ҳуқуқи бучетӣ мебошанд. Хусусиятҳои ҳуқуқи бучетӣ чунинанд:

а) онҳо оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявии бучетҳои сатҳи гуногуни низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд;

б) яке аз тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқи бучетӣ, чун қоида давлат, ҳудудҳои марзиви маъмурӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақунии, инчунин мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд.

в) муносибатҳои бучетӣ дар доираи вақти муайян, одатан дар доираи соли молиявӣ амал мекунанд.

Муносибатҳои бучетӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд, ки онҳо сарчашмаи батанзимдарории ҳуқуқи бучетиро ташкил медиҳанд. Ба онҳо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои қорӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

Низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмӯи ҳамаи бучетҳои дар ҳудуди Тоҷикистон амалкунанда иборат мебошад. Ба онҳо бучети ҷумҳуриявӣ, бучети фондҳои мақсаднокӣ давлатӣ ва бучетҳои маҳаллӣ, яъне бучетҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо дохил мешаванд. Ҳамин тавр, низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳи бучетҳо – ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ иборат мебошад. Низоми бучетӣ ба принципҳои ягонагии бучети давлатӣ, тафриқан даромаду харочот байни сатҳи низоми бучет, инъикоси пурра ва ҳатмии даромаду харочоти бучетҳо, тавозуни бучетҳо, ошқоро будани бучетҳо, мақсаднок будани таъиноти маблағҳои бучетӣ ва ғайра асос меёбад.

Бучети давлатӣ аз қисми даромад ва харочот иборат мебошад, ки ба таври қонунӣ ба бучетҳои сатҳи муайян мустақкам карда шудааст. Тибқи моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» бучети давлатӣ аз

даромадҳои андозу ғайриандоз, инчунин аз воридоти маблағҳои беподош иборат мебошад.

Ба даромадҳои андозӣ андозҳои умумидавлатие, ки таносуби тақсими онҳо дар байни бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тибқи қонун муайян карда мешавад, дохил мешаванд. Ба даромадҳои ғайриандозӣ даромад аз хизматрасониҳои давлатӣ ва хизматрасониҳои ташкилотҳои бучетии тобеи мақомоти мазкур, фондаи Бонки миллии Тоҷикистон, даромад аз фурӯши захираву пасандозҳои давлатӣ, фоизи сармоягузориҳои давлатӣ, суди сахмия аз дороии молиявӣ, грантҳо ва дигар маблағҳои беподош, ки аз шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҳукумати кишварҳои хориҷӣ ворид мегардад, инчунин маблағҳое, ки аз фурӯши молу мулк ворид мегарданд ва ғайра дохил мешаванд. Қисми даромади бучетҳои маҳаллӣ бошад, аз ҳисоби андозҳои маҳаллӣ, бочи давлатӣ, ба истиснои бочҳое, ки ба бучетҳои ҷумҳуриявӣ дохил мешаванд, инчунин даромадҳои ғайриандозӣ, аз ҷумла даромад аз бучетҳои ҷумҳуриявӣ, ки дар шакли кӯмаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия) ва қарзи бучетӣ ворид мешаванд, даромад аз кӯмаке, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилотҳои идораи бучетӣ мерасонанд, инчунин воридоти маблағ аз ҳисоби татбиқи чораҳои маҷбуркунӣ барои вайронкунии қонунгузорӣ оид ба молияи давлатӣ ва ғайра ташкил карда мешавад (моддаи 12 Қонун).

Қисми хароҷоти бучетҳои давлатӣ вобаста ба аҳамияти иқтисодӣ ба хароҷоти ҷорӣ ва хароҷоти асосӣ ҷудо мешавад. Хароҷоти ҷорӣ он қисми хароҷоти бучет аст, ки барои фаъолияти ҷорӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фондҳои мақсадноки бучетҳои муқарраргардида, барои дастгирии сатҳҳои дигари низоми бучетҳои давлатӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ ба тариқи расонидани кӯмаки молиявӣ (субвенсия) ва мусоидати молиявӣ (субсидия) истифода мешавад.

Хароҷоти асосӣ барои маблағгузориҳои фаъолияти навоарӣ муқаррар гардидааст. Ба хароҷоти асосӣ хароҷоте, ки тибқи барномаҳои сармоягузориҳои тасдиқшуда барои маблағгузориҳои шахсони ҳуқуқии амалкунанда ё нав таъсисёфта таъин шудааст, маблағҳое, ки ҳамчун кредити бучетӣ барои маб-

лағгузорӣ ба шахсони ҳуқуқӣ дода мешаванд, хароҷоте, ки ба таъмири асосӣ ва хариди воситаҳои асосӣ вобаста мебошад ва ғайра дохил мешавад (моддаи 14 Қонун).

Аз ҳисоби бучетҳои маҳаллӣ танҳо таъмини фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ташаккули молияи коммуналӣ дар маҳал ва идоракунии он, ташкил, таъмини фаъолият ва инкишофи муассисаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, инкишофи ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи табиат дар маҳал, кӯмаки молиявии беподош ба аҳоли, гузаронидани интиҳоботи мақомоти намояндагии ҳокимияти маҳаллӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Тартиби мушаххаси даромадҳо ва хароҷоти бучетҳои давлатӣ ҳар сол дар асоси қабули қонуни ҷорӣ дар бораи бучетҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии дахлдор муайян карда мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар назар бояд дошт, ки бучет мумкин аст барзиёд иҷро шавад ё ин ки дорои каср бошад. Барзиёдии даромад ва грантҳои бучет нисбат ба хароҷоти он барзиёдии (профитсити) бучет номида мешавад. Барзиёдии хароҷоти бучет нисбат ба даромади он касри бучет ном дорад. Ҳангоми қабули бучет барои соли навбатии молиявӣ бо барзиёдии хароҷот нисбат ба даромад манбаъҳои маблағгузориҳои касри бучет дар қонун муқаррар карда мешавад. Манбаъҳои маблағгузориҳои касри бучетҳои ҷумҳуриявӣ қарзҳоеро, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муассисаҳои қарзӣ бо аъёри миллии мегирад, вомбаргҳои давлатӣ, қарз аз кишварҳои хориҷӣ ва ғайраро дарбар гирифта метавонанд.

Дар танзимномаи муносибатҳои бучетӣ нақши мурофияи бучетӣ хеле калон аст. Мурофияи бучетӣ – аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқ ба тартиб даровардани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни мурофияи бучетӣ оид ба таҳия ва баррасии лоиҳаи бучетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, ҳамчунин назорати иҷрои бучетҳо мебошад, ки ба воситаи санадҳои ҳуқуқӣ ба тартиб дароварда мешавад (моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»). Мурофияи бучетӣ аз давраи бучетӣ иборат мебошад. Давраи бучетӣ

қариб дуҷоним сол давом карда, аз таҳияи буҷет то тасдиқи ҳисобот оид ба иҷрои онро дарбар мегирад.

Давраи буҷетӣ ба марҳалаҳои зерин ҷудо мешавад.

- а) таҳияи лоиҳаи буҷет;
- б) баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаи буҷет;
- в) иҷрои буҷет;
- г) таҳия, баррасӣ ва тасдиқи ҳисобот доир ба иҷрои буҷет.

Ин марҳалаҳо пайдарҳам якдигарро иваз менамоянд. Буҷет дар давоми як сол амал мекунад. Баробари ба охир расидани соли буҷетӣ, ки аз 1-уми январ то 31-уми декабри соли ҷорӣ амал менамояд, ба ивази як буҷет буҷети дигар меояд. Вале пеш аз он, ки буҷети нав амал намояд, он бояд таҳия ва тасдиқ карда шавад. Баъди қабул аз оғози соли нав иҷрои буҷет оғоз меёбад. Аз рӯи иҷрои буҷет ҳисоботи дахлдор тартиб дода шуда, барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Ин чараён ҳар сол аз сари нав оғоз меёбад.

САВОЛҲО :

1. Молияи давлат чӣ маънӣ дорад? 2. Фаъолияти молиявии давлат чист? 3. Ҳуқуқи молиявӣ чист? 4. Дар бораи предмет ва методи ҳуқуқи молиявӣ маълумот диҳед. 5. Принсипҳои ҳуқуқи молиявиро номбар кунед. 6. Буҷет ба кадом маъниҳо фаҳмида мешавад? 7. Ҳуқуқи буҷет чиро меомӯзад? 8. Дар бораи муносибатҳои буҷетӣ ва хусусиятҳои он маълумот диҳед. 9. Қасри буҷет чист? 10. Мурофиаи буҷет чист? 11. Давраи буҷетӣ ва марҳалаҳои онро номбар кунед.

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ АНДОЗ

§ 1. Мафҳум, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи андоз

Мутобиқи моддаи 45 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридани андоз ва пардохтҳои, ки қонун муайян намунадааст, вазифаи ҳар як шахс мебошад. Ҳуқуқи андоз яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба муқаррар кардан ва рӯенидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ танзим мекунад.

Андоз сарчашмаи муҳими даромади давлатӣ ба шумор меравад. Барои ҳамин додани андоз ӯҳдадорӣ ҳар як шахс дар назди давлат аст, зеро андоз ба буҷети давлатӣ пардохта мешавад. Дар моддаи 5 Кодекси андоз омадааст, ки андоз пардохти ба буҷети давлатӣ воридшавандае мебошад, ки хусусияти ҳатмӣ ва инфиродии ғайриэквивалентӣ дорад. Андоз дорои хусусиятҳои оммавӣ, бо қонун муайянкардашуда, абстрактӣ, бебозгашт, тартиби хоси рӯенидан ва маҷбуран ситонидан мебошад.

Андозҳои умумидавлатии зерин ба андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- 1) андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- 2) андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андози замин;
- 7) андоз аз истифодабарандагони қарри замин;
- 8) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- 9) андозе, ки бо низоми соддакардашуда пардохта мешавад;
- 10) андози ягона барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- 11) бочи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;

Ҳуқуқи андоз

- 12) боқи давлатӣ;
- 13) андоз аз фурӯш (аз фурӯши нахи пахта ва алюминии аввалия);
- 14) дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумхуриявӣ.

Ба андозҳои маҳаллӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андоз аз амволи ғайриманқул;
- 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- 3) андоз аз фурӯши чакана;
- 4) дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ.

Бояд қайд кард, ки маблағи аз ҳисоби андозҳои умумидавлатӣ воридгардида мутобики қонунгузорию бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни бучети ҷумхуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ тақсим карда мешавад. Маблағи аз андози маҳаллӣ чамъшуда ба бучетҳои маҳаллии дахлдор ворид карда мешавад.

Андозҳо дорои функцияҳои муайян мебошанд. Тарзи дар натиҷаи татбиқи низоми андозситонии мавҷуда ноил шудан ба мақсадҳои муайян функцияи андозҳоро ташкил медиҳад.

Аз ин нуқтаи назар андозҳо функцияҳои зеринро доранд:

1. Функцияи фискалӣ (ҳазинавӣ);

2. Функцияи тақсимнамоӣ (ичтимоӣ);
3. Функцияи танзимнамоӣ;
4. Функцияи ҳавасманднамоӣ;
5. Функцияи назоратӣ.

Функцияи фискалӣ чунин функцияе мебошад, ки ба воситаи он захираҳои молиявии давлат ташкил карда мешаванд. Агар давлат ба воситаи андозҳо ба бучет маблағҳоро барои ҳалли проблемаҳои ҷамъиятӣ сафарбар намояд, функцияи тақсимнамоӣ (ичтимоӣ) ҳисобида мешавад. Дар натиҷа даромадҳо дар байни табақаҳои гуногуни аҳоли аз нав тақсим карда мешаванд. Функцияи танзимнамоӣ чунин маънӣ дорад, ки давлат ба воситаи андозҳо маҷбуркунии иқтисодиро амалӣ менамояд, ставкаи андозҳо ва ҷаримаҳоро тақмил дода, андозҳои навро ҷорӣ ё баъзе намудҳои андозро бекор мекунад, яъне ба ҷараёни сармоягузорӣ, афзоиши истехсолот ва таркиби он таъсир мерасонад.

Функцияи ҳавасманднамоӣ пеш аз ҳама дар шакли додани имтиёзҳои андозӣ ифода ёфта, имконият медиҳад, ки барои категорияҳои алоҳидаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ низоми мусоиди андозситонӣ муқаррар карда шавад.

Функцияи назоратӣ чунин аст, ки ба воситаи низоми андозситонӣ амал кардани механизми андоз таркиб ва қобилияти пардохтпазирии андозсупорандагон ва дараҷаи иҷрои он санҷида мешавад.

Принсипҳои умумӣ будани андозсупорӣ, асоснокии иқтисодии андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, муайян будани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, асоси конститусионӣ доштани андозситонӣ, яхела будани андозситонӣ ва қонунан муқаррар гардидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ принсипҳои асосии ҳуқуқи андоз мебошанд.

Умумӣ будани андозсупорӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шахс бояд андоз ва дигар пардохтҳои қонунан муқарраркардашударо супорад. Асоснокии иқтисодӣ ҳамчун принсип талаб менамояд, ки андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ асоси иқтисодӣ доранд ва набояд худсарона муқаррар карда шаванд. Муайян будани андоз маънои онро дорад, ки ҳангоми муқаррар намудани андоз ҳамаи қисмҳои андозситонӣ бояд

аниқ муайян карда шуда бошанд. Санадҳои қонунгузорӣ оид ба андоз бояд тарзе таҳия карда шаванд, ки ҳар кас намуди андозҳо, вақт ва тартиби пардохти онҳоро аниқ донанд. Конституционӣ будани андоз маънои ҳатман супоридани андоз ҳамчун ӯҳдадории конституционии шахрвандро дорад. Муқаррар кардан, тағйир додан ё бекор намудани андоз танҳо дар асоси Кодекси андоз, яъне дар асоси қонун анҷом дода мешавад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет» аз 28 июли соли 2006¹ ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи андоз ба шумор мераванд.

§ 2. Муносибатҳои ҳуқуқии андоз

Муносибатҳои ҳуқуқии андоз муносибатҳои ҷамъиятии молиявӣ мебошанд, ки доир ба муқаррар намудан ва рӯёнидани андозҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Муносибатҳои ҳуқуқии андоз дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

1. Онҳо танҳо дар соҳаи андозсупорӣ ҷой доранд;
2. Дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи андоз ба вучуд меоянд, тағйир дода ё қатъ карда мешаванд;
3. Характери оммавӣ доранд;
4. Оид ба маблағҳои пулӣ ба вучуд меоянд;
5. Давлат дар шахсияти мақомоти андоз ва молия ба сифати тарафи ҳатмии он баромад менамояд.

Муносибатҳои андозӣ аз субъект, объект ва мазмун иборатанд. Субъекти муносибатҳои ҳуқуқи андоз аз як тараф андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо), аз тарафи дигар мақомоти андоз, қисмҳои таркибии ҳудудии он, агенти андоз ва мақомоти полиси андоз мебошанд.

Объекти андозбандӣ он чизе шуда метавонад, ки рафтори субъектҳо ба он равона карда шудааст. Объекти андозбандӣ ё объект ба андозбандӣ алоқаманд объекте мебошад, ки дорои тавсифи арзишӣ, миқдорӣ ё физикӣ буда, ҳангоми мавҷудияти он қонунгузори андоз нисбат ба андозсупоранда ӯҳда-

дорихоро доир ба пардохти андоз муайян менамояд. Объекти андозбандӣ ё объекте, ки ба андозбандӣ алоқаманд аст, метавонад аз амвол, даромад, фоида, амалиёт доир ба тахвили мол (қор, хизматрасонӣ), арзиши молҳои тахвилшуда (ичрои қорҳо, хизматрасониҳо), воридот (содирот)-и мол ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар объектҳо иборат бошад.

Ҳуқуқ ва ӯҳдадорҳои субъективӣ иштирокчиёни андоз мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи андозро ташкил медиҳанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорҳои муайян мебошанд. Аз ҷумла, онҳо ҳуқуқ доранд аз мақомоти андоз оид ба андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет маълумот гирифта, вобаста ба масъалаҳои татбиқи қонунгузори андоз шарҳи ҳатмӣ ба даст оранд; манфиатҳои худро оид ба масъалаҳои вобаста ба муносибатҳои андоз шахсан ё тавассути намоёнҳои худ муҳофизат намоянд; доир ба санадҳои санҷиши андоз ва огоҳиномаҳо оид ба санадҳои санҷиши андоз ва амали (бе-амалии) шахсони мансабдори мақомоти андоз шикоят намоянд; пинҳон доштани сирри андозро талаб намоянд; аз имтиёзҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ оид ба андоз истифода баранд; баҳисобгирӣ ва саривақт баргардонидани маблағи андозҳои барзиёд супоридашуда ё ситонидашударо талаб намоянд; санадҳо ва талаботи мақомоти андоз ва шахсони мансабдори онҳоро, ки ба қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобик нестанд, иҷро нақунанд (моддаи 37 Кодекси андоз) ва ғайра.

Ҳамзамон бо ин, андозсупорандагон ӯҳдадоранд, ки саривақт дар қайди андозсупоранда ва қайди супорандаи андоз аз арзиши иловашуда истанд, ба мақомоти дахлдори андоз эълонияи андоз, дигар ҳисоботи андоз ва ҳуҷҷатҳои тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андоз пешниҳод намоянд, дар асоси амрнома шахсони мансабдори мақомоти андозро барои азназаргузаронии амволе, ки объектҳои андозбандӣ ё объектҳои ба андозбандӣ алоқаманд мебошанд, иҷозат диҳанд, талаботи қонунии мақомоти андозро дар хусуси бар-тараф намудани вайронкунии ошкоргардидаи қонунгузори андоз иҷро карда, инчунин ҳангоми иҷрои вазифаҳои хиз-

матӣ ба фаъолияти қонунии онҳо монеъ нашаванд, баъди ба охир расидани соли тақвимӣ маълумоти баҳисобгирии муҳосиботӣ, дигар маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳуҷҷатҳои барои ҳисоб ва пардохти андозҳои барои ҳамин соли тақвимӣ зарурӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи даромадҳои ғирифташуда, хароҷот ва андозҳои пардохтшударо на камтар аз се сол нигоҳ доранд ва монанди ин.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ғайр аз ӯҳдадорихои номбаршуда ӯҳдадоранд ба таври хаттӣ ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирии худ маълумоти зеринро пешниҳод намоянд:

1) оид ба ҳамаи воҳидҳои махсусашон, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд – дар мӯҳлати на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи таъсис, азнавташкилшавӣ ё барҳамхӯрӣ;

2) оид ба эълон намудани муфлисшавӣ, барҳамхӯрӣ ё азнавташкилшавӣ – дар мӯҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи қабули чунин қарор;

3) оид ба тағйир ёфтани маҳалли ҷойгиршавӣ ё зист – дар мӯҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз лаҳзаи чунин тағйирот.

Мақомоти андоз ҳамчун иштирокчи муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорон ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои муайян мебошанд. Аз ҷумла, онҳо ҳуқуқ доранд санчишҳои андозро гузаронанд, ҳангоми гузаронидани санчишҳо ҳуҷҷатҳоеро, ки ба содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз вобастаанд, гиранд ва доир ба ин амалҳо ҳуҷҷат тартиб диҳанд, барои вайрон кардани қонунгузории андоз нисбат ба ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахсони воқеӣ муҷозоти андозӣ ва ҷаримаҳои муқарраркардашударо истифода баранд, аз ташкилотҳо, шахсони мансабдори онҳо ва шахсони воқеӣ андозҳо, ҷаримаҳо ва фоизҳоро ситонанд, аз ҷумла тавассути даъво ба суд, оид ба далелҳои ҳуқуқвайронкунии андоз аз ҷониби шахсони мансабдори ташкилотҳо ё шахсони воқеӣ протоколҳо тартиб диҳанд ва қарорҳои дахлдор қабул намоянд, дар бораи баҳисобгирии амвол ва ситонидани маблағҳо аз суратҳисоби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ тибқи тартиби муқарраргардида ба суд

мурочиат намоянд, оид ба бекор намудан ё боздоштани амали иҷозатнома барои иҷрои намудҳои алоҳидаи фаъолият, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дода шудаанд, дархост диҳанд, ба судҳо даъво пешниҳод намоянд (моддаи 118 Кодекси андоз) ва ғайра.

Мақомоти андоз ӯҳдадоранд, ки талаботи Конституция, санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуни ҳифзшавандаи шахрвандон ва ташкилотҳоро риоя намоянд, санчиши андозсупорандагонро мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гузаронанд, сирри маълумотро оид ба андозсупорандагон нигоҳ доранд, муҷозоти молиявӣ ва дигар муҷозот, ҷаримаҳо ва фоизҳои пешбиниамудаи қонунгузории андозро татбиқ намоянд ва онҳоро саривақт ситонанд, ба андозсупорандагон оид ба иҷрои ӯҳдадорихои андоз тибқи мӯҳлат ва ҳолатҳои пешбиниамудаи Кодекси андоз огоҳинома супоранд, ба андозсупорандагон нусхаи санади санчиши андоз ва қарори дахлдори мақомоти андозро оид ба натиҷаҳои санчиши андоз пешниҳод намоянд, ҷораҳои таъмини иҷрои ӯҳдадорихои андозро татбиқ намоянд ва қарзи андозсупорандагонро ситонанд (моддаи 119 Кодекси андоз) ва ғайра.

§ 3. Ҷавобгарии андозсупорандагон барои вайрон кардани қонунгузории андоз ва хифзи ҳуқуқҳои онҳо

Андозсупоранда вазифадор аст, ки ӯҳдадорихои худро оид ба супоридани андоз ва дигар пардохтҳои хатмӣ мустақилона иҷро намояд. Вале ӯ ҳангоми иҷрои ӯҳдадорихои худ мумкин аст ба ҳуқуқвайронкунии андозии гуногун роҳ диҳад.

Ҳуқуқвайронкунии андоз – ин амал ё беамалии зиддиқонунии шахси воқеӣ ё ҳуқуқие мебошад, ки содир намудани он боиси ҷавобгарии муқаррарнамуаи қонун мегардад (моддаи 103 Кодекси андоз). Барои вайрон кардани қонунгузории андоз ҷавобгарии маъмурӣ, ҷиноятӣ, интизомӣ ва граждани пешбинӣ шудааст. Ба ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузории андоз мумкин аст андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ), ғункунандагони андоз (соҳибкори ин-

фироӣ ва ташкилотҳо), ташкилотҳои кредитӣ, ки барои ба бучет гузаронидани андоз масъул мебошанд, кашида шаванд. Шахси воқеӣ аз синни 16-солагӣ ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин аст. Шахсро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин нест, агар аз рӯзи содир намудан ӯ аз рӯзи дигари баъди ба охир расидани давраи андоз, ки дар давоми он чунин ҳуқуқвайронкунии андоз содир шуда буд, мӯҳлати даъво аз се сол гузашта бошад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои вайронкунии ҳуқуқи андоз дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарии маъмуриӣ кашида мешаванд: агар эълomia андозро саривақт пешниҳод накунад; маблағҳои андозро кам нишон диҳад; қоидаҳои пардохти андозро вайрон наоянд; ба гузаронидани санҷиши андоз монеъ шаванд; зикр накардан ӯ нодуруст зикр кардани рақами мушаххаси андозсупоранда дар эълomia андоз ва гумрук, инчунин дар ҳисобнома – фактурҳо; ба мақомоти андоз пешниҳод накардани маълумоти зарурӣ; гайриқонунӣ монеъ шудан ба даромадани шахси мансабдори мақоми андоз ба худи корхона ӯ бино; риоя накардани тартиби нигоҳдорӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ амволе, ки мақомоти андоз ба ҳабе гирифтаанд; аз тарафи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ кредитӣ саривақт гузаронида нашудани маблағи андозҳо аз рӯи супоришномаҳои пардохти андозсупорандагон, ки дар ин ташкилотҳо суратҳисоб доранд ва ғайра.

Шахсони воқеӣ барои содир намудани ҷиноят дар соҳаи қонунгузори андоз тибқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ба ғайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори шахсро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин нест:

1) аз ҷониби андозсупоранда ӯ агенти андоз иҷро нашудани дастурҳо ва тавзеҳоти хаттӣ мақомоти андоз ӯ дигар мақомоти давлатӣ ӯ шахсони мансабдори онҳо, ки дар доираи салоҳияти онҳо дода шудаанд;

2) аз ҳисоб баровардани бақияпулӣ аз дигар андозҳо аз ҳисоби маблағҳои барои ҳама гуна андозҳои дигар барзиёд пардохташуда, аз ҷумла андозҳои пардохтаи агенти андоз;

3) бартараф намудани ҳуқуқвайронкунии андоз.

Кормандони мақомоти андоз барои иҷро накардан ӯ ба таври зарурӣ иҷро накардани вазифаҳои он, риоя накардани муқаррароти қонунгузори оид ба сирри давлатӣ, хизматӣ, андоз, тижоратӣ ва сирри пасандозҳо, сӯиистифода аз мансаби хизматӣ ва дигар амалҳои хилофи қонун ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмуриӣ ӯ ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҳамзамон бо ин, зараре, ки ба андозсупоранда дар натиҷаи амалҳои гайриқонунӣ кормандони мақомоти андоз расонида шудааст, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси граждани руёнида мешавад.

Андозсупорандагон, ки санади санҷиши андоз, маблағи ҳисобшудаи андоз, ҷарима ва фоизҳои он, инчунин дигар қарорҳои мақомоти андозро мавриди баҳс қарор додаанд, метавонанд аз болои мақомоти андозе, ки қарорҳои дахлдорро қабул кардаанд, ба мақомоти болои андоз, мақомоти ваколатдори давлатӣ ӯ ба суд дар хусуси аз нав дида баромадани онҳо бо ариза (шикоят) муроҷиат наоянд. Пешниҳоди ариза (шикоят) ба ҳама гуна мақомоти андоз ҳуқуқи андозсупорандаро барои дар як вақт ӯ минбаъд пешниҳод намудани чунин ариза ба мақомоти андози болоӣ ӯ суд истисно намекунад. Шикоят аз болои санади санҷиши андоз, ҳисоб намудани маблағҳои андоз, ҷарима ва фоизҳо, инчунин дигар қарорҳои мақомоти андоз дар давоми 30 рӯзи тақвими аз санаи аз ҷониби андозсупоранда гирифтани санадҳо, инчунин дигар қарор ӯ қабул накардани қарор вобаста ба моҳияти шикояти ӯ дар ҳама мӯҳлат пешниҳод карда мешавад. Шикоят бояд дар шакли хаттӣ пешниҳод карда шавад. Оид ба шикоят қарор қабул карда шуда, дар бораи қарори қабулкардашуда мақомоти андоз шахси шикояткардаро дар шакли хаттӣ дар мӯҳлати на бештар аз 30 рӯзи тақвими аз санаи гирифтани шикоят огоҳ менаоянд. Ҳамзамон бо ин, то ба охир расидани баррасии ариза (шикоят) доир ба ҳисобкунии маблағи андоз, ҷарима ва фоизҳо, инчунин дигар қарорҳо, ки ба мақомоти андоз ӯ суд пешниҳод шудаанд, танҳо он қисми ӯҳдадорихои андоз бояд пардохта ва ситонида шавад, ки аз ҷониби андозсупоранда тахти баҳс қарор нагирифтааст.

САВОЛҲО :

1. Андоз чист?
2. Хусусиятҳои андозро номбар кунед?
3. Намудҳои андозро номбар намоед.
4. Функцияҳои андоз кадомҳоянд?
5. Принципҳои асосии ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?
6. Дар бораи муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва хусусиятҳои он маълумот диҳед.
7. Ҳуқуқҳои шитирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?
8. Ёхдадориҳои андозсупорандагонро номбар намоед.
9. Дар бораи ҳуқуқ ва ёхдадориҳои мақомоти андоз маълумот диҳед.
10. Ҷавобгарии андозсупорандагонро шарҳ диҳед.

БОБИ IX. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

§ 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ, предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои батанзимдарории он

Кишоварзӣ соҳаи асосӣ ва муҳимтарини иқтисоди миллии мо ба шумор меравад. Зеро аз инкишофи он пешрафти дигар соҳаҳо ва ҳаматарафаи қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми мо вобаста аст. Дар кишвари мо намуҷҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ, ба монанди пахта, ғалла, картошка, пиёз, сабзӣ, қарам ва ғайра истехсол қарда мешаванд. Дар истехсоли онҳо нақши ширкатҳои хоҷагӣ, хоҷагиҳои давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, иҷоракорон, соҳибкорони инфиродӣ ва шаклҳои дигари ташкили ҳуқуқии шахсонӣ ҳуқуқӣ қалон мебошад.

Муносибатҳои кишоварзӣ дар байни чунин субъектҳо ва дар рафти истехсолоти кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд. Онҳо аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқи кишоварзӣ ба тартиб дароварда мешаванд. Ҳамин тавр, ҳуқуқи кишоварзӣ аз низоми меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои кишоварзиро дар соҳаи фаъолияти истехсолоти хоҷагии кишоварзӣ ба танзим мебарорад. Дар зер мафҳуми фаъолияти истехсолоти хоҷагии кишоварзӣ на танҳо истехсоли бевоситаи маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ, балки фурӯш ва қорқарди аввалияи он аз ҷониби ҳуди истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар назар дошта мешавад. Бинобар ин, ба соҳаи қонунгузори кишоварзӣ фаъолияти қорқонаҳои саноати хӯрокворӣ ва дигар бахшҳои истехсоли оид ба қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ, сохтмони кишоварзӣ ва ғайра дохил намешаванд. Пас предмети ҳуқуқи кишоварзӣ маҳз ҳамон муносибатҳои шуда метавонанд, ки бевосита дар соҳаи истехсолоти кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳуқуқи кишоварзӣ дорои методи ба худ хоси батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Зеро ҳамчун

соҳаи комплексӣ дар он методҳои батанзимдарории соҳаҳои гуногуни давлатӣ, маъмурӣ, молиявӣ, оммавӣ ва хусусӣ (гражданӣ, меҳнатӣ) ва ғайра истифода бурда мешаванд. Дар ҳуқуқи кишоварзӣ муносибатҳои идоракунии ва оммавию ҳуқуқӣ оид ба танзими нархи маҳсулоти кишоварзӣ, таксими ёрдампулӣ ва чубронпулии давлатӣ ба ташкилотҳои кишоварзӣ, руёнидани андоз аз онҳо, муқаррар намудани шартҳои додани кредит ва ғайра мавҷуд мебошанд. Онҳо доираи фаъолияти Вазорати кишоварзӣ, мақомоти дигари давлатиро оид ба муайян намудани қоида ва меъёрҳои ветеринарӣ, агротехникӣ, ҳифзи муҳит ва назорат аз болои иҷрои онҳо ро муайян менамоянд.

Дар чунин муносибатҳо методҳои иҷозатдиҳӣ, манъкунии ва амрҳо (дастурҳо)-и мақомоти ҳокимияти давлатӣ истифода бурда мешаванд. Баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ нақши танзими муносибатҳои кишоварзӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ зиёд мешавад. Ба муносибатҳои кишоварзӣ, ки тавассути ҳуқуқи мазкур ба танзим дароварда мешаванд, муносибатҳо оид ба ташкил ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, бастан ва иҷрои шартномаҳо, инчунин муносибатҳои меҳнатӣ ва узвияти шаҳрвандоне, ки бо истеҳсолоти кишоварзӣ мангунанд, дохил мешаванд. Дар танзими чунин муносибатҳо методи баробарҳуқуқии тарафҳо истифода бурда мешавад.

Ҳуқуқи кишоварзӣ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд меоянд, дар асоси принципҳои таъмини қонуният, озодии интихоби шакли хоҷагидорӣ аз ҷониби соҳибкорон, бехатарии экологӣ ва таъмини сифати маҳсулоти истеҳсолкардашуда, аз ҷониби давлат муқаррар намудани роҳҳои асосӣ ва афзалиятҳои инкишофи комплекси агросаноатӣ, озодии шартномавӣ, ҳифзи судии ҳуқуқи вайронкардашудаи иштирокчиёни муносибатҳои кишоварзӣ ва принципи дар танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб гирифтани хусусияти истеҳсолоти кишоварзиро ба танзим медарорад. Дар давраи ҳозира шакли ҳуқуқии танзими муносибатҳои кишоварзӣ дигаргуниҳои куллиро талаб менамояд. Бо дарназардошти ин зарурат, дар кишвари мо як қатор

санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки онҳо сарчашмаҳои танзимкунандаи муносибатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд.

Ба онҳо пеш аз ҳама Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооперативҳои истеҳсолӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастовардҳои селексионии зироат», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ғирирасони шахсӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

§ 2. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷоравӣ

Иҷора шакли муҳими танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Вай ҳавасмандии кишоварзонро ба натиҷаи ниҳои кор зиёд намуда, ҳосилнокии меҳнат ва масъулияти онҳоро баланд мебардорад. Муносибатҳои иҷоравӣ дар асоси Кодекси замин, Кодекси граждани ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора» ба танзим дароварда мешавад. Иҷора шакли махсуси хоҷагидорӣ буда, мувофиқи он молу мулк, замин ва дигар захираҳои табиӣ ба мӯҳлати муайян ва музднок дар асоси шартнома барои дар ихтиёр доштан ва истифодабарӣ гирифта мешавад.

Тибқи шартномаи иҷора иҷорадеҳи замин ва дигар захираҳои табиӣ ўҳдадор мешавад, ки ба иҷорагир барои ихтиёрдорӣ муваққатӣ замин ва дигар захираҳои табииро ба иҷора диҳад, иҷорагир бошад, ўҳдадор мешавад, ки онҳоро мувофиқи таъинот истифода бурда, маблағи иҷораро пардозад (моддаи 686 Кодекси граждани). Дар соҳаи кишоварзӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳақ дорад заминро ба иҷора диҳад. Ҳамзамон шахсони истифодабари яқумдараҷаи замин, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлат, мӯҳлатнок ва ё меросии заминро

доранд метавонанд қитъаи заминро дар асоси шартнома ба ичора диҳанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ичорагир буда метавонанд. Муносибати байни ичорадеҳ ва ичорагир дар асоси шартнома ба танзим дароварда мешавад. Он ихтиёран ва дар асоси баробарҳуқуқии тарафҳо баста мешавад. Шартномаи ичораи замин бояд дар шакли хаттӣ баста шавад. Мӯҳлати ҳадди ақалли шартномаи ичораи замин аз як навбати майдони киштгардон камтар буда наметавонад. Ҳамзамон шартномаи ичораи қитъаи замин бе тағйир додани таъиноти мақсадноки қитъаи замин баста мешавад.

Тарафҳои шартномаи ичора – ичорадеҳ ва ичорагир дорои ўҳдадорихои муайян мебошанд. Ичорадеҳ ўҳдадор аст замини таъиноти кишоварзиро ба ичорагир дар ҳолате супорад, ки барои таъиноти дар шартнома пешбинишуда мутобиқ бошад. Ҳамзамон ичорадеҳ ўҳдадор аст чорабиниҳоро оид ба фароҳам овардани шароити зарурӣ (обрасонӣ, ҳосилхез кардани хок, роҳсозӣ ва таъмини он ва ғайра) бо мақсади истифодаи самарабахши замини ба ичора додашуда амалӣ намояд ё ба ичорагир ҳангоми бо талаби ичорадеҳ пеш аз мӯҳлат қатъ гардидани шартномаи ичора харочоти анҷомдодаи ўро оид ба арзиши ҳосили ҳанӯз ғундоштанашуда диҳад. Инчунин дигар харочоти заруриро, ки дар замини ичоравӣ бо ризоияти ичорагир сарф шудааст, ҷуброн намояд.

Ичорагир бошад, ўҳдадор аст заминро аз рӯи таъиноташ истифода барад, заминро бе истифода нагузорад, барои беҳтар намудани ҳолати замин чораҳо андешад, ҳаққи ичораро саривақт пардозад ва баъди ба анҷом расидани мӯҳлати ичора заминро дар ҳолати даркорӣ баргардонад.

Баъди ба охир расидани мӯҳлати шартнома ичорагир ҳуқуқи аз нав барқарор намудани шартномаро дорад. Дар сурати набудани аризаи яке аз тарафҳо дар бораи қатъ кардан ё тағйир додани шартнома он ба ҳамон шартҳое, ки дар шартномаи пешнина пешбинӣ шуда буд, дароз карда мешавад. Фаъолияти ичоравӣ бо ризоияти тарафҳо ҳангоми ба охир расидани мӯҳлати амали шартнома, вафоти ичоракор

ва набудани ворисони ў, азнавташқилдихӣ ва барҳам хӯрдани шахси истифодабари яқумдараҷаи замин, мунтазам насупоридани ичорапулӣ ва вайрон кардани дигар шартҳои шартнома, нодуруст истифода бурдани қитъаи замин, мувофиқи мақсад истифода набурдани замин, истифода бурдани қитъаи замин бо усулҳое, ки боиси паст шудани ҳосилнокии замин, захролудшавии он бо маводи кимиёӣ, радиоактивӣ ва дигар мавод, ки боиси бад шудани вазъи экологӣ мегардад, дар давоми як сол истифода набурдани қитъаи замин ва ҳолатҳои дигар қатъ мегардад.

Умуман, муносибатҳои ичоравӣ ваколати хоҷагидорӣ ичорагиронро хеле васеъ карда, нақши онҳоро дар фаъолияти хоҷагидорӣ баланд мебардорад. Яъне ба воситаи ичора муносибатҳои истеҳсолиро дар хоҷагии кишоварзӣ тағйир дода, нақши инсонро дар ҳалли масъалаҳои хоҷагидорӣ васеъ намудан мумкин аст.

§ 3. Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)

Инқишофи муносибатҳои бозорӣ дар кишвари мо шаклҳои нав ба нави хоҷагии кишоварзиро ба вучуд меорад. Хоҷагии деҳқонӣ яке аз шаклҳои муҳими хоҷагидорӣ дар шароити ҳозира мебошад. Муносибатҳое, ки вобаста ба ташкил ва фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ба вучуд меоянд, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 10 майи соли 2002 ба танзим дароварда мешаванд. Тибқи моддаи 3 Қонуни мазкур хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти хоҷагидори мустақилест, ки фаъолияти худро бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонидани, ба меҳнати шахсии як нафар ё аъзои як оила, шахсони дигар, ки маҳсулоти кишоварзиро якҷоя истеҳсол мекунанд, асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулк ба аъзои хоҷагии деҳқонӣ тааллуқдошта ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, Қонуни мазкур хоҷагии деҳқониро ҳамчун намуди алоҳидаи шакли ташкили ҳуқуқии фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ эътироф менамояд. Ба шаклҳои хоҷагии деҳқонӣ мутобиқи моддаи 5 Қонун инҳо дохил мешаванд:

а) хоҷагии деҳқоние, ки фаъолияти он ба соҳибқории инфиродӣ асос меёбад;

б) хоҷагии деҳқоние, ки дар он фаъолияти соҳибқорӣ дар шакли соҳибқории оилавӣ ташкил карда мешавад;

в) хоҷагии деҳқоние, ки дар шакли ширкати оддӣ дар заминаи моликияти умумии ҳиссагӣ ташкил шудааст ва ба шарт-номаи фаъолияти якҷоя асос ёфтааст. Ҳоло тибқи қонунгузорӣ ҳуди хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун субъекти соҳибқорӣ эътироф карда шудааст, на сардори хоҷагии деҳқонӣ. Сардори хоҷагии деҳқонӣ манфиати онро дар муносибат ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ ҳимоя намуда, фаъолияти хоҷагидориро ташкил медиҳад. (моддаи 7 Қонун) ва аз ин рӯ ҳамчун мақоми иҷроияи он эътироф карда мешавад. Сардори хоҷагии деҳқонӣ яке аз аъзоёни қобили амали он шуда метавонад, ки ба синни ҳаҷдаҳсола расидааст.

Аъзои хоҷагии деҳқонӣ ҳамсарон, фарзандон, фарзандхондагон, волидайн ва шахсони дигар шуда метавонанд, ки якҷоя дар хоҷагии умумӣ машғули қоранд. Шахсоне, ки дар хоҷагии деҳқонӣ аз рӯи шартнома қор мекунад, ба ҳайати хоҷагии деҳқонӣ дохил намешаванд ва муносибати меҳнатии онҳо бо қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ба танзим дароварда мешавад.

Хоҷагии деҳқонӣ дар баробари ташкилотҳои тичоратӣ ва соҳибқорони инфиродӣ ҷузъи баробарҳуқуқи низоми иқтисодӣ мебошад. Ҳамаи амалиёти хоҷагидорӣ он мувофиқи созиши тарафайн аз рӯи ҳисоббаробаркунии нақдию ғайринақдӣ сурат мегирад. Ҳамзамон бо ин, хоҷагии деҳқонӣ соҳтор ва тарзи истехсолотро бо дарназардошти манфиатҳои худ мустақилона муайян карда, метавонад бо ҳар гуна навъҳои фаъолияти, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, машғул шавад. Дахлат ба фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори он, ғайр аз ҳолатҳои пешбиникардаи қонун, манъ аст.

Хоҷагии деҳқонӣ дар заминаи қитъаи замин ва молу мулкӣ дигар таъсис дода мешавад. Қитъаи замин барои ташкили хоҷагӣ дар асоси аризаи шаҳрванд барои мероси яқумра

аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи ноҳия (шаҳр) дода мешавад. Ҳуқуқи истифодаи замин бо сертификати ҳуқуқи истифодаи замин, ки ба номи сардори хоҷагии деҳқонӣ дода мешавад, тасдиқ мегирад. Пас аз гирифтани сертификати истифодаи қитъаи замин хоҷагии деҳқонӣ дар мақомоти давлатии андозии маҳаллии ҷойгиршавии он ба қайд гирифта шуда, шӯъбаи омори маҳаллий онро ба ҳисоб мегирад. Ҷамоати деҳот (шаҳрак) ҳар як хоҷагии деҳқониро дар дафтари хоҷагӣ ба ҳисоб гирифта, дар он маълумоти асосиро оид ба онҳо бояд ба қайд гирад.

Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва аъзои он дорони ҳуқуқ ва ўҳдадориро мебошанд. Онҳо ҳуқуқ доранд дар замин мустақилона хоҷагидорӣ намоянд, соҳиби маҳсулоти истехсолшуда ва даромад аз фурӯши он бошанд, ҳиссаи худро талаб намоянд, аз истифодаи замин ба таври ихтиёрӣ даст кашанд, сарфи назар аз ризоияти дигар аъзои хоҷагии деҳқонӣ мувофиқи саҳми худ аз ҳайати хоҷагии деҳқонӣ бароянд, шартномаҳо банданд, дар мавриди аз тарафи давлат бозпас гирифта шудани қитъаи замин ҷаброни пурраи зарарро талаб намоянд, аз қанданиҳои ғайриқонунии маъмул (рег, шағал, гил, санг, манбаъҳои об) истифода баранд, қитъаи заминро ба иҷора диҳанд, дар мавриди аз як гектар зиёд будани қитъаи замин дар масоҳати на бештар аз 0,03 гектар бинои ёрирасон созанд, амвол ва ҳуқуқи истифодаи замини хоҷагии деҳқониро мутобиқи қонунгузори граждани ба мерос гузоранд ва ғайра.

Ҳамзамон бо ин, хоҷагии деҳқонӣ ва аъзои он, ки саҳми замини худро дорад, ўҳдадоранд мутобиқи таъиноти максималноқ заминро самарабахш истифода баранд, ҳосилхезии онро баланд бардоранд, ҳаққи истифодаи замин ва дигар намудҳои андозро дар вақташ супоранд, зарари паст шудани ҳосилхезии заминро, ки бо гуноҳии истифодабарандаи замин рӯй додааст, талофӣ кунанд, ўҳдадорҳои шартномавӣ, интизоми қарзӣю кредитӣ ва ҳисоббаробаркуниро риоя намоянд ва ҳуқуқи дигар истифодабарандагони заминро вайрон накунад.

Фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ҳангоми қатъ гардидани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, мавҷуд будани қарори аъзои

хочагии деҳқонӣ оид ба қитъаи фаъолияти он дар мавриди боқӣ намондани ягон аъзои хочагии деҳқонӣ, ки майли давом додани фаъолияти хочагиро дошта бошанд, истифодаи қитъаи замин, ки боиси харобшавии замин мегардад, гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлативу ҷамъиятӣ, бо сабаби муфлисшавӣ, ба шакли дигари ҳуқуқиву ташкилӣ таъдир додани хочагии деҳқонӣ қатъ мегардад. Қарор дар бораи қатъи фаъолияти хочагии деҳқонӣ аз тарафи маҷлиси вакилони халқи ноҳия (шаҳр) қабул карда мешавад. Дар сураати барҳам додани хочагии деҳқонӣ молу мулк ва маблағҳои пулии он барои пардохти ҳаққи меҳнати шаҳрвандоне, ки аз рӯи шартнома кор мекунанд, пардохт ба бучет, баргардонидани қарзи бонкӣ ва ҳисоббаробаркунӣ бо дигар кредиторон истифода бурда мешавад.

Бахсҳо оид ба қатъ намудани фаъолият ва барҳам додани хочагии деҳқонӣ аз тарафи суд тибқи тартиби муқарраркардаи қонун ҳал карда мешаванд.

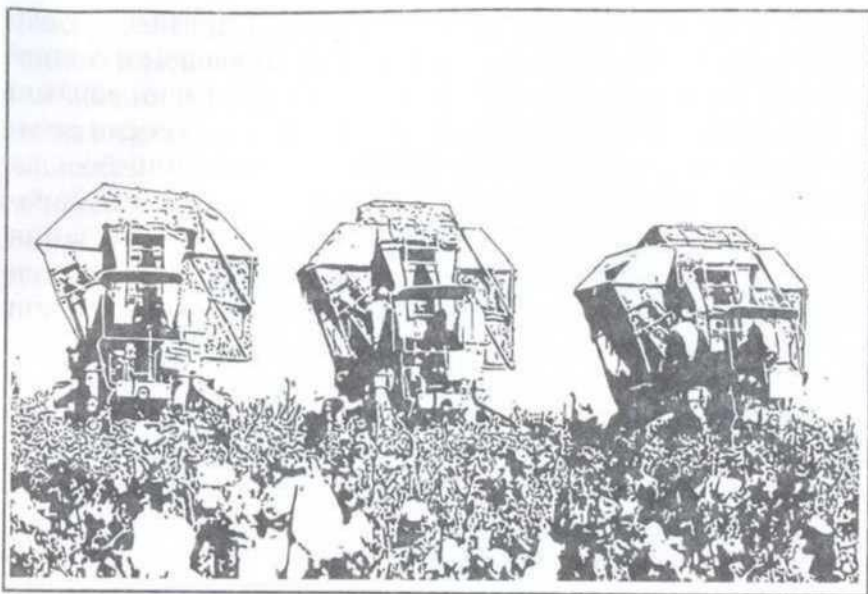
§ 4. Хочагии ёрирасони шахсӣ

Хочагии ёрирасони шахсӣ хоҷагиест, ки бо меҳнати шахсии шаҳрванд ва аъзои оилаи ӯ бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қонунгардонидани талаботи худ бо озукаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар пеш бурда мешавад. Пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба дӯши шаҳрванд ё аъзои оилаи ӯ мебошад. Фарзандон, фарзандхондагон, падару модар, хешовандони дигаре, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд, аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ шуда метавонанд. Фаъолияти шаҳрвандон дар бобати пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ фаъолияти соҳибкорӣ намебошад. Муносибатҳои, ки доир ба пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба вучуд меоянд, аз тарафи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шуда, асоси онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри 2003 ташкил медиҳад. Шаҳрванде, ки дорои қобилияти амалкунӣ мебошад, ба ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳуқуқ дорад. Барои амалӣ намудани чунин ҳуқуқ ӯ метавонад қитъаи заминро ба мероси

якумра ё бемӯхлат гирад. Чунин ҳуқуқро шаҳрванде, ки дар деҳот муқимӣ зиндагӣ мекунад ва ҳам шаҳр-ванде, ки сокини шаҳр ва шаҳракҳо мебошад, дорад. Қитъаи замини хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба шаҳрванд барои истифодаи меросии якумра ё бемӯхлат аз ҳисоби фонди ягонаи давлатии замин бо пешниҳоди мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бораи замин чудо карда мешавад. Ба қитъаи замини хоҷагии ёрирасони шахсӣ замини наздихавлигӣ ва дар мавриди зарурӣ қитъаҳои замини иловагӣ дохил мешаванд. Қитъаи замини наздихавлигӣ, одатан дар шафати манзили истиқоматӣ ва ҳамчунин имкон дорад дуртар аз он воқеъ бошад. Қитъаи замини иловагӣ ба шаҳрванд аз ҳисоби заминҳои фонди ягонаи давлат чудо карда мешавад. Баръакси қитъаи замини наздихавлигӣ дар қитъаи замини иловагӣ сохтани биноҳо, иморату иншоот ва шинонидани дарахтҳои бисёрсола манъ мебошад.

Масоҳати қитъаи замини наздихавлигӣ ба ҳар оила дар замини обӣ ба андозаи 0,12 гектар дар замини обёринашаванда 0,25 гектар мебошад. Дар ноҳияҳои наворам ва кӯҳӣ ба андозаи то 0,15 гектар замини обӣ ва то 0,40 гектар замини обёринашаванда чудо карда мешавад, ки ба он масоҳати биною ҳавлӣ низ дохил мешавад (моддаи 71 Кодекси замин). Қитъаи замини иловагӣ, ки барои хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон чудо карда мешавад, дар ҳаҷми 0,15 гектар дар заминҳои обёринашаванда ва дар заминҳои лалӣ дар ҳаҷми 0,50 гектарро ташкил карда метавонад.

Шаҳрвандоне, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, ҳуқуқуқ ӯҳдадорҳои муайян доранд. Онҳо ҳуқуқ доранд соҳиби молу мулк бошанд, молу мулкро мерос гиранд ва васият намоянд, ҳамроҳи дигар шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ шахсии ҳуқуқӣ таъсис диҳанд, ҳама гуна аҳди хилофи қонун набударо анҷом диҳанд, дар қитъаи замини наздихавлигӣ бо шартҳои риоя намудани меъёрҳои шахрсозӣ, бинокорӣ ва ҳамчунин талабҳои таъиноти мақсадноки қитъаи замин хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истеҳсолӣ, иморату иншооти барои пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ зарурро бунёд намоянд, онҳоро аз нав созанд ё вайрон кунанд ва ғайра.

Хуқуқи кишоварзӣ

Шаҳрвандони дорои хоҷагии ғирирасони шахсӣ ўҳдадоранд нигоҳубини қитъаи заминро таъмин намоянд, қитъаҳои заминро мақсаднок истифода намоянд, андозии истифодаи қитъаи заминро саривақт супоранд, қитъаи заминро дар давоми мўҳлати муқарраркардаи қонунгузории замин ба қор дароранд, қоидаҳои беҳдошти санитарии гигиенӣ ва байгории нигоҳубини ҳайвонот, талаботи мелиоративӣ ва агротехникии парвариши зироатҳои кишоварзӣ, тартибу маҳдудиятҳо ба ҳуқуқи истифодаи заминро риоя намоянд, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истеҳсолӣ, иморату иншоотро аз рӯи талаботи меъмурию нақ-шавӣ, бинокорӣ, экологӣ, беҳдошти санитарии гигиенӣ, зиддисўхторӣ ва дигар талаботи меъёру қоидаҳои муқарраргардида бунёд кунанд, атрофи онро обод созанд ва монанди ин.

Узвият дар хоҷагии ғирирасони шахсӣ дар мавридҳои вафоти узви хоҷагии ғирирасони шахсӣ, пешниҳоди ариза дар бораи қатъи узвият, зиндагонӣ накардан ҳамроҳи аъзои боқимондаи хоҷагии ғирирасони шахсӣ, зиёда аз як сол иштирок надоштан дар пешбурди якҷояи хоҷагии ғирирасони

шахсӣ ба истиснои беморӣ, хизмати ҳарбӣ аз рӯи даъват дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба хорича рафтани ва дигар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ қатъ мегардад.

Моли мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ қорвою мурғ, занбӯри асал, дарахтони бисёрсола, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истеҳсолӣ ва дигар иморату иншооти мавриди пешбурди хоҷагии ғирирасони шахсӣ, техника, асбобу анҷоми кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт ва дигар захираҳои моддӣ, инчунин маҳсулоти кишоварзӣ шуда метавонад. Моли мулки хоҷагии ғирирасони шахсиро фақат бо ризоияти ҳамаи аъзои он соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудан мумкин аст. Моли мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ мумкин аст бо талаби аъзои қобили амали хоҷагии ғирирасони шахсӣ мутобиқи қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим карда шавад. Ҳамзамон бо ин, чудо намудани ҳисса аз моли мулки якҷояи хоҷагии ғирирасони шахсӣ дар мавриди қатъ гардидани узвияти аъзои он анҷом дода мешавад. Моли мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ ва қитъаи замини наздихавлигӣ ба мерос мегузарад.

Пешбурди хоҷагии ғирирасони шахсӣ мумкин аст дар ҳолатҳои муайян қатъ гардад. Қатъи пешбурди он дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ гардонида мешавад. Пешбурди хоҷагии ғирирасони шахсӣ бо талаби яке аз аъзоёни хоҷагии ғирирасони шахсӣ дар сурати мавҷуд набудани ягон аъзои хоҷагии ғирирасони шахсӣ ё меросхӯре, ки майлу хоҳиши пешбурди ин хоҷагиро дошта бошад, бо сабаби гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлатӣ ё коммуналӣ, бо сабаби доштани дигар қитъаҳои замин аз пешбурди хоҷагии ғирирасони шахсӣ даст кашидани аъзои хоҷагии ғирирасони шахсӣ ва ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъ мегардад. Фаъолияти хоҷагии ғирирасони шахсӣ аз рӯзи ба дафтари хоҷагӣ даровардани навиштаҷоти дахлдор, инчунин сабт дар китоби қайди кумитаи ноҳиявӣ (шаҳрӣ)-и замин қатъ мегардад.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи кишоварзӣ чиро меомӯзад? 2. Предмети омӯзиши ҳуқуқи кишоварзӣ кадом муносибатҳо мебошанд? 3. Методи ҳуқуқи кишоварзӣ чист? 4. Сарчашмаҳои ҳуқуқи кишоварзиро номбар кунед. 5. Иҷора чист? 6. Муносибатҳои иҷоравӣ дар кадом асос ба вучуд меоянд? 7. Хоҷагии деҳқонӣ чист? 8. Шаклҳои хоҷагии деҳқониро номбар кунед. 9. Кӣ сардори хоҷагии деҳқонӣ шуда метавонад? 10. Кӣ ҳуқуқи ташикил намудани хоҷагии деҳқониро дорад? 11. Ҳуқуқи ӯҳдадорихои аъзоёни хоҷагии деҳқониро номбар кунед. 12. Фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад? 13. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ чист? 14. Кӣ аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ шуда метавонад? 15. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз кадом қитъаи заминҳо иборат мебошад?

БОБИ X. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ

§ 1. Предмет ва сарчашмаҳои ҳуқуқи гумрукӣ

Баробари сохибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чорӣ гардидани муносибатҳои нави иқтисодӣ нақши давлат дар танзими байналмилалӣ ивази мол, қору хизматрасониҳо ва иттилооти гуногун хеле афзуд. Ин раванд дар айни замон ба инкишофи босуръати иқтисоди бозорӣ ва афзоиши амалиёти содироту воридот мусоидат намуда, дар навбати худ боиси рушди муносибатҳои гумрукӣ дар кишвари мо гардид. Бо дарназардошти ин, давлат дар асоси санадҳои мушаххаси меъёрии ҳуқуқӣ низоми дахлдори гумрукии ҷойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳад муқаррар намуда, пардохтҳои гумрукӣ ва навҳои гуногуни андозро мерӯёнад, қоидаҳои гумрукӣ ва шаклҳои дигари таъсиррасонии ҳуқуқиву идоракуниро нисбат ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ муайян менамояд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқи дахлдор нисбат ба вайронкунандагони қоидаҳои гумрукӣ чора дида, дар соҳаи гумрук қорҳои фаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва пешгириро амалӣ мекунанд. Чунон ки дар зиндагии харрӯза мушоҳида мекунем, нақши муносибатҳои гумрукӣ дар қатори дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ мунтазам меафзояд. Дар мавриди муносибатҳои гумрукӣ дар байни мақомоти гумрук ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ аз ҷониби онҳо ҷой иваз намудани молҳо ва воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва ҳамзамон бо ин, дар асоси қонунгузорӣ анҷом додани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба вучуд меоянд. Бинобар ин, он муносибатҳои ҷамъиятӣ предметҳои батанзимдарории ҳуқуқи гумрукӣ шуда метавонанд, ки дар байни мақомоти гумрук ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ ҷиҳати аз ҷониби чунин шахсон ҷойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва тибқи қонун гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба вучуд меоянд.

Ин муносибатҳо масъалаҳои вобаста ба танзими гумрукию тарифӣ, манъ кардан ва қорӣ намудани маҳдудиятҳо-ро дарбар мегиранд, ки мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вобаста ба интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ муқаррар шудаанд.

Танзими муносибатҳои гумрукӣ бо ёрии ҳуқуқ ва бо роҳи муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқии муайян амалӣ карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқии гумрукӣ муносибатҳои мақомоти гумрукӣ, шаҳрвандон, ташкилотҳо инчунин ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои онҳоро танзим намуда, ба онҳо хусусияти махсуси ҳуқуқии гумрукӣ медиҳанд.

Субъектҳои чунин муносибатҳо дорандагони ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои гумрукӣ мебошанд. Аз ин рӯ муносибатҳои гумрукӣ дар байни субъектҳои гуногун, аз ҷумла дар байни мақомоти гумрукӣ, қорхонаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон ба вучуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқии гумрукӣ ба танзим дароварда шаванд, онҳо ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ эътироф карда мешаванд. Дар моддаи 1 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукиро, ки онҳоро қонунгузорию гумрукӣ ба танзим медиҳад, муайян карда шудааст.

Ҳама гуна меъёри ҳуқуқии гумрукӣ танҳо ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ ва дар таҷриба амалӣ мегардад. Муносибатҳои гумрукӣ дорои таркиби зерин мебошад.

- а) субъектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;
- б) объектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;
- в) ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ амалӣ гардидани фаъолияти субъектҳо ва объектҳо.

Ҳамзамон бо ин, муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ нисбат ба муносибатҳои дигари ҳуқуқӣ дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошанд. Пеш аз ҳама, онҳо дар ҷараёни фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ба вучуд меоянд. Хусусияти ҳокимияти доштани онҳо дар он ифода меёбад, ки як тараф ҳама вақт дорои ҳуқуқи талабкунӣ буда, тарафи дигар ўҳдадор аст, ки ба ин талабот итоат намояд. Масалан, тибқи зербанди 3) моддаи 467 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон

шаҳрвандон ва шахсони мансабдор ўҳдадоранд ҳангоми иштирок дар амалиёти гумрукӣ ҳуҷҷатҳо-ро, ки шахсияти онҳоро тасдиқ мекунанд, ба мақомоти гумрук пешниҳод намоянд. Хусусияти дигари характерноки муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ аз он иборат мебошад, ки ба сифати як тарафи ин муносибатҳо давлат баромад менамояд. Ҳамин тавр, муносибатҳои гумрукӣ ҳислати ҳокимияти оммавӣ дошта, тартиби ҷойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳади гумрукӣ таъмин менамоянд.

Ба сифати субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шахсони алоҳидае баромад менамоянд, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ иштирок мекунанд. Вобаста ба ҳислати муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шумораи субъектҳои онҳо гуногун шуда метавонад, вале набояд камтар аз ду нафар бошад.

Мақомоти гумрук, шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандон субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шуда метавонанд. Ба сифати мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ (Ҳадамоти гумрук), идораҳои минтақавии гумрук, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ баромад менамоянд.

Ба сифати шахсони воқеӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, аз ҷумла соҳибқорони инфиродӣ баромад мекунанд. Шахсони ҳуқуқӣ низ дар муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ иштирок менамоянд. Онҳо ба шахсони ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ ҷудо мешаванд.

Шахсони ҳуқуқӣ шахсони ҳуқуқии ватанӣ ҳисобида мешаванд, ки мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудаанд. Шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ҳамаи он шахсоне ҳисобида мешаванд, ки шахси ҳуқуқии ватанӣ намебошанд ва дар асоси қонунгузорию кишварҳои хориҷӣ таъсис дода шудаанд.

Объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманде мебошанд, ки ҳаракати субъектҳои ҳуқуқӣ нисбат ба онҳо равона карда шудааст. Хусусияти дигари ба худ хоси ҳуқуқии гумрукӣ методи батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Методи ҳуқуқии гумрукӣ маҷмӯи восита, усул ва тарзҳои таъсиррасонии меъёрҳои

хукуки гумрукӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ба хукуки гумрукӣ мисли дигар соҳаҳои хукукҳои комплексӣ методҳои гуногун хос мебошанд. Танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ на дар асоси як метод, балки тавассути методҳои гуногун, ба монанди методи иҷозатдиҳӣ, тавсия, маҳдуду манънамоӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тавр, хукуки гумрукӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои хукукие иборат мебошад, ки тавассути онҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазнамоӣ ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ дар байни субъектҳои хукуки гумрукӣ, инчунин гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба танзим дароварда мешавад.

Хукуки гумрукӣ муносибатҳои ҷамъиятиро дар асоси принципҳои ба худ хос ба танзим мебарорад. Принципҳои хукуки гумрук аз муқаррарот ва ғояҳои иборатанд, ки мохият ва мазмуни соҳаи мазкурро ифода намуда, меъёрҳо ва институтҳои онро дорон хусусиятҳои мунтазам мегардонанд. Ба принципҳои хукуки гумрукӣ принципи бартари доштани манфиатҳои давлат дар таъини сиёсати гумрукӣ дар шароити ҳозира, ягонагии хизмати гумрукӣ ва маркази идоракунии фаъолияти он, принципи хукук ва озодиҳои шаҳрвандон, принципи баробарии шаҳрвандон дар назди қонун, принципи ҳифзи иттилоот оид ба фаъолияти хизмати гумрукӣ ва принципи риояи манъ қардан ва ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ дохил мешаванд.

Муносибатҳои хукуки гумрукӣ дар асоси санадҳои меъёрии хукукӣ ба танзим дароварда мешаванд. Санадҳои меъёрии хукукие, ки муносибатҳои гумрукиро ба танзим мебароранд, сарчашмаи хукуки гумрукӣ мебошанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асбоб ва назорати асбобӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи яроқ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, са-

надҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, сарчашмаҳои хукуки гумрукӣ мебошанд.

§ 2. Вазифа, салоҳият ва ҷавобгарии гумрукӣ

Дар амалӣ намудани фаъолияти гумрукӣ мақомоти гумрук нақши асосӣ доранд. Мақомоти гумрук аз ҷумлаи мақомоти давлатии ҳифзи хукук буда, ҳимояи истиқлолият, амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи хукук ва ўҳдадорихои шахсони воқеӣ ва хукуқи роҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд. Ба мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор (Ҳадамоти гумрук оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ), идораҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ дохил мешаванд.

Мақомоти гумрук асосан дар нуқтаҳои гузаргоҳи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир қарда мешаванд. Дар дигар маҳалҳо мақомоти гумрук бо дарназардошти ҳаҷми муомилоти мол ва шумораи мусофирон, суръати рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷии минтақаҳои алоҳида, талаботи ташкилотҳои нақлиётӣ ва ғайра аз ҷониби мақомоти ваколатдори гумрук ҷойгир қарда мешавад. Амалиёти гумрукӣ дар мавриди барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт аз ҷониби мақомоти гумрук ва воҳидҳои сохтори онҳо бевосита дар маҳалли ҷойгиршавии онҳо гузаронида мешавад.

Мақомоти гумрук вазифаҳои таҳия ва амалӣ намудани сиёсати гумрукии Тоҷикистон, таъмини соҳибхитиёрӣ ва амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар доираи салоҳияти худ, риояи қонунгузорию гумрук, ҳимояи манфиати давлат ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, таъмини тартиби аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани молу маҳсулот ва воситаҳои нақлиёт, ҳимояи моликияти зеҳнӣ дар доираи салоҳияти худ, мубориза бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткорихои ғайриқонунӣ, аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, яроқу лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарқанда ва маводи радиоактивӣ, арзишҳои фар-

Ҳуқуқи гумрукӣ

хангӣ, намудҳои ҳайвоноту набототе, ки ба онҳо хатари нобудшавӣ таҳдид менамояд, инчунин назорати асъории марбут ба молу воситаҳои нақлиётӣ аз сарҳади гумрукӣ интиқолшавандаро анҷом медиҳанд, иҷрои ӯҳдадориҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ таъмин мекунанд ва дигар ӯҳдадориҳои пешбиниқардаи қонунгузорию иҷро менамоянд.

Ҳамзамон бо ин, мақомоти гумрук барои иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда дорои салоҳиятҳои муайян мебошанд, аз ҷумла онҳо ҳақ доранд, ки ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи шахсияти шаҳрвандон ва шахсони мансабдорро, ки дар амалиёти гумрукӣ иштирок менамоянд, тафтиш намоянд; аз шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ тасдиқномаи ваколати анҷом додани амалҳои алоҳида ё фаъолияти алоҳидаро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ талаб намоянд; мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти оперативию ҳамоҳангиро бо мақсади ошкор кардан, пешгирӣ намудан, роҳ наодан ва қусодани ҷиноят, амалиёти таҳқиқӣ ва таъхирнопа-

зири тафтишотию дар доираи салоҳияти худ, инчунин ошкор ва муайян намудани шахсоне, ки барои тайёр кардан, анҷом додан ва ҷиноят содир кардан гунаҳкоранд, амалӣ намоянд; парвандаҳоро оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури баррасӣ намуда, шахсонро, ки барои вайрон кардани қоидаҳои маъмури тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон гунаҳкоранд, ба ҷавобгарӣ кашанд; шахсонро, ки дар содир намудани ҷиноят гумонбар доништа шудаанд ё онро содир намуданд ё содиркунандагони ҷиноят ё вайронкунандагони қоидаҳои маъмури соҳаи фаъолияти мақомоти гумрукро мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир намоянд; оид ба далелу воқеаҳои марбут ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва интиқоли нигоҳдорию моли тахти низоми назорати гумрукӣ нигоҳдоришаванда, борбарлорию борфурорӣ ҳуҷжат тартиб диҳанд, ба видео ва аудио сабт кунанд, ба навори кино ва суратҳои онҳоро гиранд; ба роҳбарони мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин ба дигар шахсон огоҳинома фириастода, талаб намоянд, ки вайронкунии қонунгузорию гумрукро баргараф кунанд ва иҷрои талаботи мазкурро назорат намоянд, робитаҳои байналмилалиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ муқаррар намоянд ва давом диҳанд.

Ҳамзамон бо ин, мақомоти гумрук дар доираи салоҳияти худ метавонанд оид ба маҷбуран ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз, оид ба ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз аз ҳисоби мол ва дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба судҳо арзу даъво пешниҳод намоянд. Дар баробари ин, мақомоти гумрукӣ ва шахсони мансабдори онҳо барои вайрон намудани қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошанд. Шахсони мансабдори мақомоти гумрук барои қарор ва амал (беамалӣ)-и худ ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмури, ҷиноятӣ ва граждании қашада мешаванд. Файр аз ин, мақомоти гумрук барои қабули қарор ва амал (беамалӣ)-и гайриқонунӣи шахсони мансабдор ва дигар қорандони худ товони зарареро, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва меҳнатӣ ба шахсон ва молиқияти онҳо расонидаанд, ҷаброн менамоянд.

Ба хизмати гумрукӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон чалб карда мешаванд. Хизмат дар мақомоти гумрук намуди хизмати махсуси шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад. Ба хизмат дар мақомоти гумрук шаҳрвандоне қабул карда мешаванд, ки қобили амал мебошанд ва синнашон на кам аз 20 ва на зиёд аз 35 бошад. Корманди мақомоти гумрук бояд дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ ё олии бошад. Шахсони мансабдори мақомоти гумрук ҳуқуқ надоранд, ки ягон қори муздноки муштаракро, ба истинои фаъолияти илмию эҷодӣ ва омӯзгорӣ, иҷро намоянд; ба фаъолияти соҳибқорӣ шахсан ё ба воситаи миёнарав машғул шаванд; мустақилона ё тавассути намоянда дар идораи субъектҳои хоҷагидорӣ ширкат варзанд; корпартоӣ ташкил кунанд ва дар гузаронидани он иштирок намоянд; вазифаҳои хизматии худро ба манфиатҳои хизматии сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ истифода намоянд; ба шахсон бар ивази подош, хизматрасонӣ ва имтиёзҳо бо истифода аз вазифаи хизматӣ ҳар гуна кӯмаки дар қонун пешбининашударо расонанд ва ғайра.

САВОЛҲО:

1. Ҳуқуқи гумрукӣ чист? 2. Доир ба муносибатҳои ҳуқуқи гумрукӣ ва таркиби он маълумот диҳед. 3. Субъектҳои ҳуқуқи гумрукиро номбар намоед. 4. Доир ба объектҳои ҳуқуқи гумрукӣ маълумот диҳед. 5. Вазифа ва салоҳияти мақомоти гумрукро шарҳ диҳед. 6. Ба хизмати гумрукӣ кадом шаҳрвандон қабул карда мешаванд? 7. Дар бораи ҷавобгарии гумрукӣ маълумот диҳед.

БОБИ XI. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ

Давлати ҳуқуқбунёдро бе риояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ тасаввур кардан ғайримمкон аст. Дар чунин давлат ҳамаи шаҳрвандон ва мақомоти давлатию ҷамъиятӣ ўҳдадоранд, ки ба талаботи қонунҳо итоат карда, онҳоро бечунучаро риоя намоянд.

Дар ҷамъияте, ки аз талаботи қонун сарфи назар карда мешавад, бетартибӣ ва бесарусомонӣ ҳукмфармо буда, пояҳои давлатдорӣ охишта-охишта завоҷ меёбанд. Аз ин рӯ, риояи қонун ва мустаҳкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ яке аз омилҳои муҳими пешрафти давлат ба ҳисоб меравад.

Қонуният гуфта аниқ ва бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандонро меноманд. Яъне ҳар як рафтори шаҳрванд ё сохторҳои давлатӣ бояд ба талаботи қонун мувофиқат намояд.

Дар моддаи 5 Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад: «Ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсоне, ки мансубияти шаҳрвандӣ надоранд, инчунин ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ фаъолияти худро мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонанд ва ҳуқуқҳои онҳоро қонун ҳимоя мекунад». Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳеҷ як шахс, сарфи назар аз вазифаи ишғолкардааш, миллат, наҷод, молу мулк ва дигар нишонаҳо, инчунин ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ва ғайра ҳуқуқ надоранд аз доираи талаботи қонун берун бароянд. Дар навбати худ онҳо дар тамоми ҳолат зери ҳимояи қонун қарор доранд. Барои вайрон кардани талаботи қонун шахсони гунаҳкор ба ҷавобгарӣ қашада мешаванд.

Барои таъмини қонуният, пеш аз ҳама, асоси ҳуқуқӣ лозим аст. Ин чунин мазмун дорад, ки ҳар як муносибати ҷамъиятӣ бояд тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим карда шавад. Мавҷуд будани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешаванд, боиси пайдо шудани номуайянии доираи фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ гардида, мумкин аст ба манфиатҳои шаҳрвандон, давлат ва ҷамъият зарар расонад. Бинобар ин, давлатро зарур аст, ки вобаста ба пайдо шудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдорро эҷод намояд.

Масалан, баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикис-тон дар ҷомеаи мо доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо гардиданд, ки пештар бо ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешуданд. Маҳз ба ҳамин хотир, бо Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 392 аз 9 сентябри соли 1991 «Оид ба эълон намудани Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» кумитаҳои Шӯрои Олӣ ва Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор гардида буданд, ки вобаста ба талаботи Эълонияи истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини ҳуқуқии истиклолияти ҷумҳурий қонунҳои нав таҳия намоянд.

Бояд гуфт, ки устувори ҳуқуқ яке аз шартҳои муҳимтарини риояи қонуният буда, доираи амали ҳуқуқ барои ҳама баробар мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар ҷамъият қонун ба шахсе ё гурӯҳи шахсон татбиқ карда намешавад ва бартарии як гурӯҳро кафолат намедихад.

Пурра ва бемамониат амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо аз ҷониби шаҳрвандон вақте имконпазир аст, ки дар давлат низоми қонуният мавҷуд бошад. Бинобар ин, мафҳумҳои ҳуқуқ, қонуният ва демократия дар ҷомеаи мо мафҳумҳои аз ҳамдигар ҷудонашаванда мебошанд. Риояи ҳатми қонуният нишонаи мавҷуд будани демократия дар ҷамъият аст. Дар давлате, ки қонунҳо поймол карда мешаванд, демократияи ҳақиқӣ вучуд дошта наметавонад. Пас, мавҷудияти демократия бе риояи қонуният ғайриимкон аст, зеро қонуният қисми ҷудонашавандаи демократия мебошад.

Қонуният ба принципҳои зерин таъҷ мекунад:

а) **ягонагии қонуният дар миқёси тамоми давлат.** Ин чунин маъно дорад, ки амал ва талаботи қонунҳо дар тамоми қаламрави давлат ягона буда, ҳамаи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ бояд аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилоту корхонаҳо дар саросари кишвар дақиқ иҷро карда шаванд.

б) **вологияти қонун.** Яъне қонунҳое, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешаванд, дорои эътибори олии ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ, ки аз тарафи мақомоти дигар қабул карда мешаванд, набояд ба қонунҳое, ки мақомоти олии давлатӣ қабул мекунад, мухолифат дошта бошанд.

в) **ҳатмӣ будани талаботи қонун барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ.** Ин чунин маъно дорад, ки қонун барои ҳама вучуд дорад ва ҳама дар назди қонун баробаранд. Ҳар шахсе, ки қонунро вайрон мекунад, сарфи назар аз вазӣ-

Тартиботи ҳуқуқӣ

фаи ишғолкарда ва шахсияташ ба ҷавобгарӣ чалб карда мешавад.

г) *ҷорӣ кардани назорати қатъӣ аз болои риояи қонун.* Хисси масъулият, бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи шаҳрвандон аз мавҷудияти қонун дар ҷамъият дараҷаи меҳнат. Зеро ҳамеша дар назар доштан зарур аст, ки қонун мо, оилаи мо, ояндаи фарзандони моро ҳифз менамояд. Риояи қонун, пеш аз ҳама, ба онҳое, ки дуруст иҷро шудани онро таъмин менамоянд, ҳатмӣ мебошад. Ба ибораи дигар ғуём, аз коргари оддӣ то вазир ӯҳдадор аст, ки қонунро бечунучаро риоя намояд.

д) *баробарии ҳама дар назди қонун.* Ин принсип чунин маънӣ дорад, ки тамоми шаҳрвандон ва шахсони мансабдор ӯҳдадоранд ба талаботи қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ итоат кунанд. Вайрон намудани қонун бо сабаби шахси мансабдор будан, вазъи иҷтимоии шаҳрванд ва сабабҳои дигар мумкин нест.

Тартиботи ҳуқуқӣ – натиҷаи амалигардонии қонуният буда, бо роҳи ихтиёрӣ аз ҷониби ҳама иҷро намудани талаботи қонун, пешгирӣ кардани ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ, нисбат ба вайронкунадагон қонун татбиқ намудани ҷораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ ё маҷбурияти давлатӣ таъмин карда мешавад.

Мафҳумҳои қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ мафҳумҳои ба ҳам наздику алоқаманд буда, яке бе дигаре вучуд дошта наметавонад.

Тартиботи ҳуқуқӣ натиҷаи амали ҳуқуқ дар низоми қонуният мебошад.

Агар меъёри ҳуқуқ барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ таъин гардида, низоми қонуният барои он шароити мусоид фароҳам оварад, пас тартиботи ҳуқуқӣ ҳолати махсуси муносибатҳои мавҷуда ва амалкардаистодаи ҷамъиятӣ мебошад, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда шудаанд ва ё муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятӣ мебошад. Ба ибораи дигар, тартиботи ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки иштирокчиёни он дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои мутақобила ҳастанд. Тартиботи ҳуқуқӣ

қисми чудонашавандаи тартиботи ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар байни муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар давлат пайдо мешаванд, муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар мадди аввал буда, бо дигар муносибатҳои пайванди зич доранд ва дар баробари ин якҷоя бо онҳо амал менамоянд.

Тартиботи ҳуқуқӣ аз тарафи давлат тавассути қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Барои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ якҷанд амалҳои таъсири мусбат мебахшанд. Натиҷаи ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ ин расонидани зарар ба манфиатҳои инсон, давлат ва ҷомеа буда, он дар шакли зарари моддӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ ва ғайра ифода меёбад.

Аз сабаби он, ки ҳуқуқвайронкунӣ ҳам ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва ҳам ба манфиати шаҳрвандон зарар мерасонад, онҳо дар маҷмӯъ манфиатдор ҳастанд, ки **пеш** роҳи ҳуқуқвайронкунӣ гирифта шавад. Барои ҳалалдор намудани тартиботи ҳуқуқӣ ҳатто ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳуқуқвайронкунӣ таъсир мерасонанд. Яъне барои пурра таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ бояд **фаъолияти** мақомоти давлатӣ, **созмонҳои ҷамъиятӣ** ва оила ба **ҳотири** пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ **пурсамар** ба **роҳ** монда шавад.

Пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ омилҳои асосии таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Роҳ надодан ба вайрон кардани қонун **имкон** меҳавад, ки **шахс** аз **ҳаракати ғайриқонунии** худ воқиф шавад ва онро содир накунад. Бинобар ин, давлат вазифаи гузоштааст, ки содир кардани ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ саривақт пешгирӣ карда шавад.

Барои он, ки қонунҳо аз ҷониби шаҳрвандон дақиқ ва якхела риоя ва иҷро карда шаванд, онҳо бояд оммафаҳм бошанд. Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои пурсамари пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ маҳз баланд бардоштани савияи дониши ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад. Чӣ қадаре, ки шаҳрванд аз ҳуқуқҳои худ ва талаботи қонунгузориҳои ҷорӣ воқиф бошад, ҳамон қадар ӯҳдадорихои юридикӣ худро иҷро намуда, аз содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо худдорӣ менамояд, ки

чунин амали шаҳрвандон дар маҷмӯъ ба таъмини пурраи тартиботи ҳуқуқӣ замина фароҳам меорад. Таъмини қонуният ба сатҳи маърифат, алаҳхусус фарҳанги ҳуқуқӣ, алоқаи зич дорад. Дар он ҷое, ки сатҳи маърифати инсонӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ баланд аст, ҳуқуқвайронкунӣ кам содир мешавад ва қонун ҳамон қадар мустаҳкам мегардад. Дар навбати худ, қонуният ба баландшавии дараҷаи фарҳанги мардум мусоидат менамояд.

Як нуктаи муҳимро зикр кардан лозим аст, ки қонуният барои мустаҳкам намудани интизоми давлатию ҷамъиятӣ ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ хизмат менамояд. Алоқаи бевоситаи қонуният ва интизоми давлатӣ, пеш аз ҳама, дар фаъолияти қорқунони дастгоҳи давлатӣ зоҳир мегардад. Барои ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан ҳамаи шахсони мансабдор, ки дар мақомоти давлатӣ қор меқунанд, вазифадоранд, ки қонунҳои мавҷударо бечунучаро иҷро намоянд. Бесабаб нест, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуниятро ба сифати яке аз муҳимтарин принципҳои фаъолияти давлатӣ ва рафтори шаҳрвандон муқаррар намудааст.

§ 2. Вазифаи мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ

Дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши мақомоти намояндагӣ, иҷроия ва мақомоти маҳаллӣ қалон аст. Хусусан дар солҳои охир фаъолияти мақомоти намояндагӣ дар ин масъала хеле қоннок шудааст. Вақолатҳои назоратии мақомоти маҳаллӣ ба қорқона ва муассисаҳои, ки дар ҳудуди онҳо воқеанд, васеъ қарда шуда, фаъолияти онҳо дар ин самт пурзӯр шудааст. Мақомоти намояндагӣ ва иҷроия ба риояи қонунҳо назорат қарда, барои муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ, молиқияти ташкилоту қорқонаҳо, шаҳрвандон ва пешгирӣ намудани қонуншиканиҳо тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Ҳоло дар назди мақомоти намояндагӣ комиссияҳои доимии қонуният ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон амал менамоянд, ки онҳо дорон чунин вақолатҳо мебошанд:

1) баробарҳуқуқии дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон сабтгардидаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмин менамоянд;

2) риоя гардидани қонунҳо, муҳофизати тартиботи давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳуқуқҳои шаҳрвандон, ташкилоту қорқонаҳо ва муассисаҳо, созмонҳои кооперативӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар ҳудуди худ таъмин меқунанд;

3) ба мақомоти қорқонии дохилии тобеашон, мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ) роҳбарӣ қарда, ба фаъолияти дружинаҳои ихтиёрии халқӣ, судҳои рафиконо ва дигар созмонҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд;

4) барои беҳтар қардани шаронти қору фаъолияти судҳо, мақомоти прокуратура, ҳақамони давлатӣ, инчунин адвокатура қораҳо меандешанд;

5) амали санадҳои маъмурияти ташкилоту қорқонаҳо, муассисаҳо, раёсати ассотсиасияҳои кишоварзӣ, кооперативҳо ва дигар воҳидҳои интиҳобии ташкилию ҳоҷагии дар ҳудуди дахлдор воқеъгардидаро, ки ба қонунгузори амалқунанда муҳолиф мебошанд, бозмедоранд.

6) барномаҳои фароғири қораҳои пешгирӣ қардани қонуншикани ва самтҳои асосии фаъолияти мақомот ва созмонҳои ҷамъиятиро оид ба мустаҳкам қардани қонуният ва тартибот бо дарназардошти вазъи қиноятқорӣ таҳия менамоянд;

7) дар ҳолати офатҳои табиӣ, эпидемия ва эпизоотия, сӯхтор ва вайронқуниҳои оммавии тартиботи ҷамъиятӣ қораҳои маҳсуси пешбиниқамудай қонунро оид ба таъмини беҳатарии шахсии шаҳрвандон, ҳимояи ҳуқуқии онҳо, муҳофизати молиқият ва тартиботи ҳуқуқӣ ба амал мебароранд.

Мақомоти маҳаллӣ ва комиссияҳои доимии онҳо расоидани ёрии ҳуқуқиро барои аҳоли ташкил менамоянд ва дар ҳолатҳои зарурӣ ба баррасии арзу шикоятҳои шаҳрвандон машғул мешаванд. Дар маҷлисҳои комиссияҳои доимӣ рафтори роҳбарони ташкилоту муассисаҳо, ки ба қонуншикани роҳ додаанд, муҳоқима шуда, доир ба баргараф қардани онҳо қораҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Дар кори таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ комиссия оид ба қорҳои ноқолиғони назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо нақши қалон мебозад.

Ба зиммаи ин комиссияҳо пешғирӣ қардани қонуншиқани ноқолиғон, муҳофизати ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо, таъмин намудани ноқолиғон ба қор ва дигар масъалаҳои марбут ба ноқолиғон гузошта шудаанд. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар ин комиссияҳо баррасӣ мегардад, рафтори наврастоне мебошад, ки ба назорати падару модар мондаанд ва дар ҳеҷ ҷо қор намеқунанд ва тартиботи қамъиятиро вайрон менамоянд. Комиссияҳо яққоя ба фаъолони қорқонаву муассисаҳо ва вақилони халқ ба наврастони мӯҳтоқи ёри қӯмақ мерасонанд, яъне онҳоро ба мақтаб-интернатҳо ё дигар муассисаҳои баҷагона қойғир меқунанд; агар падару модарони онҳо мӯҳтоқи ёрии моддӣ бошанд, ба онҳо қӯмақ мерасонанд. Бидуни ризоияти комиссия ягон нафар мақтаббаҷаро аз мақтаб ва ноқолиғро аз қор рондан мумкин нест. Комиссияи оид ба қорҳои ноқолиғон доир ба ноқолиғоне, ки ба онҳо қораҳои таъсиррасонии қамъиятӣ натиҷа намебақшанд, дар назди мақомоти дақлдори қарони татбиқ намудани қораҳои маҷбурқунӣ масъала мегузорад, аз қумла ноқолиғро аз оила қирифта, ба муассисаи мақсуси таълиму тарбия қойғир менамояд. Комиссияи мақсус вақолатҳои васеъ дошта, тадбирҳои ба қор таъмин қардан ё ба донишкадаҳо фиристодани ноқолиғонро андешида метавонад. Илова бар ин, ба комиссия ҳуқуқ дода шудааст, ки дар қобати истифода набурдани қора қавобғарии қиноятӣ ё пеш аз мӯҳлат озод қардани ноқолиғон ба суд мурочият намояд; ба риоя қардани низом ва шароити қору истироҳати наврастон аз қониби маъмурияти қорқона, муассиса ё ташқилот, риояи қонуният қанғоми аз қор ё мақтаб қорич қардани ноқолиғон назорат намояд. Комиссия ҳуқуқ дорад, ки дар мақридҳои дилқоҳ шароити ниғоҳ доштани ноқолиғонро дар тамоми муассисаҳои мақсуси таълиму тарбия ва табобатӣ, қолонияҳои меқнатӣ тафтиш намояд. Дар қунин ҳолатҳо комиссия ҳақ дорад, ки аз қори қолония воқиф қардад, қабули шақсии но-

қолиғонро ташқил қарда, арзу шикоятшонро дида қарояд, аз маъмурияти муассисаҳои мақсус ҳисобот талаб намояд, натиҷаҳои тафтишро ба муқоқимаи мақомоти намояндагии ноҳиявӣ ва шаҳрӣ пешниҳод қарда, пешниҳодҳои ҳудро ба миён гузорад.

Комиссияҳои шаҳриву ноҳиявӣ ҳуқуқ доранд, қарвандаҳои ноқолиғони то 14-қола ва аз 14 то 16-қоларо, ки рафтори ба қамъият ҳатарнок содир қардаанд, инқунин қарвандаҳои қиноятии ноқолиғони аз аз 14 то 18-қоларо, ки бо ягон сабаб қарвандаҳои қиноятишон боқдошта, қарои муқоқима ба комиссияҳои оид ба қорҳои ноқолиғон фиристода шудаанд, дида қароянд.

Мувофиқи низомномаи комиссияҳои оид ба қорҳои ноқолиғон онҳо ҳуқуқ доранд, ки қораҳои таъсиррасонии зеринро истифода қаранд: гунақорро водор қунанд, ки дар назди омма ё дар шақли дигар аз қабрдида узр қурсад; танбеҳ ё танбеҳи қатъӣ эълон қунанд; огоҳӣ дода, мӯҳлати яқсолаи озмоишӣ муқаррар намоян; ба мақсади муқоқима қардан ва қораҳои дақлдор андешидан асноди ҳуқуқвайронқунии ноқолиғонро ба ташқилотҳои қамъиятии қои тақсил, қор ё истиқоматашон фиристонанд; ноқолиғонро ба падару модарон ё шақсони онҳоро иваққунанда ба қақолат диқанд; қӯдақону наврастонро ба муассисаҳои мақсуси табобату тарбият фиристонанд.

§ 3. Иштироки ақли қомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ

Шақлу воситаҳои иштироки ақли қомеа дар таъмини қонуният ҳеле зиёданд. Инро, пеш аз ҳама, дар фаъолияти қорқонаю муассисаҳо, мақтабҳо, оила, друқиначиёни халқӣ, судҳои рақикона, дӯстони қавони милиса ва қайра равшан дидан мумкин аст. Қорқонаю муассисаҳо ва соқторҳои давлатию иттиқодияҳои қамъиятӣ низ ҳудро аз ин қор қанор намеқиранд.

Иштироки ақли қомеа дар таъмини қонуният тавақсути судҳои рақикона сурат мегирад. Судҳои рақикона дар таш-

килоту корхона ва муассисаҳо, инчунин маҳалли истиқомати шаҳрвандон амал мекунад. Принсипи фаъолияти онҳо – роҳ надодан ба содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва саривақт дида баромадани бахшҳои мебошад, ки барои риояи қонуният мусоидат менамоянд.

Судҳои рафיקона ҳақ доранд, ки баъзе масъалаҳои никоҳ ва оиларо мавриди муҳокимаи худ қарор диҳанд. Низои байни зану шавҳар, иҷро накардани ўҳдадорихо оид ба тарбияи фарзанд, носипосию беэҳтиромӣ нисбат ба падару модар ва ғайра аз ҷумлаи ин масъалаҳо ҳастанд. Тарзу усули фаъолияти судҳои рафיקона доир ба мустаҳкамии оилаҳо ва пешгирии хонавайронӣ гуногун аст: маслиҳату машварат, ёрӣ расондан ба ташкили истироҳат, муҳокимаи низои оилавӣ, иштироки намоёндогони судҳои рафיקона дар судҳои халқӣ ва ғайра.

Барои пешгирии намудани ҳуқуқвайронкунии ноболигон мактаб низ нақши муҳим мебошад. Дар аксари мактабҳои миёна ин кор дуруст ба роҳ монда шудааст. Коллективҳои омӯз-горӣ яқҷоя бо падару модарони наврасон, парасторон – корхонаҳои истеҳсоли, бо фаъолони маҳаллаҳо ва микрорайонҳои ин корро дуруст ба роҳ мондаанд. Яке аз масъалаҳои ҳалталаби ноболигон ин дуруст ва босамар гузаронидани вақти холи мебошад. Пӯшида нест, ки баъзан ноболигон вақти холии худро дар кӯчаву растаҳо, нӯшонӯшӣ ва дигар корҳои номатлуб мегузаронанд ва як қисми онҳо даст ба қонуншиканӣ мезананд. Агар коллективи мактабҳо ва созмонҳои ҷамъиятии онҳо бо ноболигон чорабинӣҳои зарурӣ гузаронанд, пешро хи бисёр ҳуқуқвайронкуниҳоро гирифтани мумкин аст.

Тарбияи ҳуқуқии мактабиён асосан тавассути ҳавасмандгардонӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин мақсад чорабинӣҳои гуногун, аз ҷумла олимпиада, викторина ва дигар намудҳои мусобиқаи маърифатӣ ҳуқуқӣ, ки барои ғолибон афзалияти дохил шудан ба мактабҳои олиро медиҳанд, гузаронида мешаванд. Бо мақсади боз ҳам ҳавасмандгардонидани наврасон ва тарғиби донишҳои ҳуқуқӣ аксари чунин чорабинӣҳо аз тариқи телевизион паҳн карда мешаванд.

Тарбияи насли наврас дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, ҳештаншиносӣ дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши бузург дорад. Ташкил намудани вохӯриҳои хонандагон бо собиқадорони ҷангу меҳнат, пируни рӯзгоридида ва баргузор намудани сӯҳбатҳои дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, эҳтиром нисбат ба падару модар, қадри суботи оромии ҷомеа, ҷангу ҷидол ва оқибатҳои вазнини он боиси пешгирии намудани ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби ноболигон мегардад.

Бо мақсади боз ҳам мустаҳкам намудани дӯстию рафқат байни хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ гузаронида мешаванд. Дуруст ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқии мактабиён яке аз омилҳои муҳими мустаҳкам намудани қонуният дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад дар мактабҳои гуногуни тарбияи ҳуқуқӣ ташкил шудааст ва он вазифадор аст, ки маҳфилҳои дониши ҳуқуқиро ташкил намояд. Маҳфилҳои ҳуқуқӣ бо роҳи омӯхтани қонунгузориҳои қонин ва таҷрибаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба баландгардидани дониши ҳуқуқии талабагон мусоидат менамоянд. Ба маҳфилҳои муаллимони фанни «Инсон ва ҳуқуқ», шахсони масъули мақомоти давлатӣ, донишҷӯёни ҳуқуқшинос сарварӣ менамоянд. Шакли муҳими тарбияи ҳуқуқӣ гузаронидани қонфронсҳои талабагон дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳо барои риояи қонуният мусоидат менамоянд. Дар қорҳои тарбияи ҳуқуқии мактабиён таъсис додани газетҳои деворӣ «Ҳуқуқшиноси ҷавон» низ мақоми қалон дорад. Дар ин рӯзнома оид ба қонунҳои нав, инчунин ҳамкориҳои мактаб бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад. Маъмурияти аксар мактабҳо бо мақсади баландбардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии мактабиён бо судҳо, прокурорҳо ва дигар намоёндогони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вохӯриҳо ташкил менамоянд, ки чунин чорабинӣҳо, албатта, аҳамияти муҳими тарбиявӣ доранд. Гузаронидани олимпиадаҳои ҳуқуқшиносони ҷавон низ барои тарбияи ҳуқуқии наврасон қўмаки зиёд мерасонад. Мақсади асосии олимпиада ба баландбардоштани сатҳи донишу маърифати ҳуқуқии мактабиён ва ҷуқур омӯхтани фанни «Инсон ва ҳуқуқ» мебошад.

Ба ғолибони олимпиада барои дохил шудан ба факултетҳои ҳуқуқи мактабҳои олии кишвар пешниҳоднома дода мешавад.

Барои он, ки дар қори таъмини қонуният натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда шавад, мактаб бояд бо комиссияи оид ба қорҳои ноқолиғони шӯъбаҳои қорҳои дохили алоқаи зич дошта бошад.

Дар пешғири намудани ҳуқуқвайронқуни ва мустаҳкам намудани қонуният оила низ мавқеи муҳим дорад. Рағтори иғратбаҳши падару модарон фарзандонро ба роҳи рост ғидоят менамояд ва онҳоро дар рӯҳи ростқавлию меҳнатдустӣ тарбия мекунад. Мувофиқи Кодекси оилаи Қумҳурии Тоҷикистон падару модарон ўҳдадоранд, ки фарзандони худро дар рӯҳи садоқатмандӣ ба Ватан ва миллат, иззату эғтиром нисбат ба қалонсолон тарбия намоянд.

Ағар падару модарон дар оила ҳар як рағтори фарзандонашонро назорат қарда, саривақт тағбирҳо андешанд, он гоҳ ноқолиғон ба ҳуқуқвайронқуниҳо роҳ намедиханд.

Масалан, боре падари як хонандаи мактаби миёнаи шаҳри Душанбе дар хонааш глобусро дида, аз писараш аз қучо пайдо шудани онро пурсон шуд. Дар ҷавоб писараш гуфт, ки онро аз мактаб ба хона овардааст. Рӯзи дигар падар ҳамроҳи писараш глобусро ба мактаб барғардонида, аз муаллимон узр пурсид. Албатта, қунин рағтори падар шоистаи таҳсин аст. Зеро глобус молиқияти мактаб, яъне молиқияти давлат аст. Рағтори падару модароне, ки фарзандонашонро дуруст тарбия мекунанд, лоики дастғири ва пайравӣ мебошад. Маҳз тавассути қунин падару модарон дар оила ва мактаб рӯҳияи инсондӯстӣ ва оштинопазири ба ҳар гуна қонуншиқаниҳо ҳуқмфармо мешавад.

Бояд қайд қард, ки дар оилае, ки ҳамсарон хушбахтона умр ба сар мебаранд, якдигарфаҳми аъзоёни оила қой дорад, тарбияи фарзандон дуруст ба роҳ монда шудааст. Ва баръақс, ағар дар оила нофаҳми ва сарди дар байни аъзои он ҳуқмфармо бошад, он гоҳ фарзандон низ ба роҳи нодуруст мераванд ва қунин вазъияти ногувори оилави оқибат ба дараҷаи мағрифат ва мағлумоти наврасон нақши худро меғузорад.

Бинобар ин, масъалаи тарбияи дурусти фарзандон яке аз вазифаҳои муҳими оила ва ҷамъият ба ҳисоб меравад. Ин омил дар маҷмуъ барои мустаҳкам гардиғани қонуният ва тарғиботи ҳуқуқи дар қомеа мусоидат менамояд.

САВОЛҲО :

1. Қонуният қист? 2. Принципҳои қонуниятро номбар ва фаҳмонида диҳед. 3. Тарғиботи ҳуқуқи гуфта қиро мефаҳмед? 4. Нақши мақомоти намояндағи ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тарғиботи ҳуқуқи қи гуна аст? 5. Комиссияҳои оид ба қорҳои ноқолиғони мақомоти иҷроияи ноҳия, шаҳр ва вилоят дар қори таъмини қонуният ва тарғиботи ҳуқуқи қи қорқоро ба қо меоранд? 6. Фағолияти инспексияҳои оид ба қорҳои ноқолиғони шӯъбаҳои қорҳои дохилиро дар таъмини қонуният ва тарғиботи ҳуқуқи фаҳмонда диҳед. 7. Иштироқи ағли қомеа дар таъмини қонуният ва тарғиботи ҳуқуқи дар қадом шакл-ҳо ба роҳ монда мешаванд? 8. Мактаб дар пешғири намудани ҳуқуқвайронқуни қи гуна нақши бозиди метавонад? 9. Мавқеи оила дар мустаҳкам намудани қонуният қи гуна мебошад?

БОБИ XII. МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян карда шудааст. Дар моддаи 20-уми қонуни конституционии зикршуда омадааст, ки Судии конституционӣ, Судии Олӣ, Судии Олии иқтисодӣ, Судии ҳарбӣ, судии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, шаҳрию ноҳиявӣ, судии иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятӣ ва судии иқтисодии шаҳри Душанбе низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили судии фавқулодари манъ мекунад (қисми 5 моддаи 84).

Дар моддаҳои 22-юм ва 45-уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Судии Олӣ нисбат ба судҳои шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва судҳои ҳарбӣ дар масъалаи баррасии парвандаҳои граждани, ҷиноӣ, маъмури ва Судии Олии иқтисодӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки аз тарафи судҳои иқтисодӣ баррасӣ карда мешаванд, мақомоти олии судӣ эътироф гардидаанд.

Вобаста ба тақсимооти кишвар ба вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо низоми судӣ, ки дар боло номбар кардем, гайр аз судҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ ба се зина тақсим мешаванд: судҳои шаҳрию ноҳиявӣ судии зинаи аввал ба шумор мераванд; судии ВМКБ, судҳои вилоятӣ, судии шаҳри Душанбе судии зинаи дуюм (миёна) мебошад; Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон судии зинаи сеюм (олӣ) аст.

1.2. Адолати судӣ ва принсипҳои ба амал баровардани он

Чунон ки аз талаботи Конститутсия ва қонунҳои конституционии марбут ба судҳо бармеояд, яке аз аломатҳои адолати судӣ аз он иборат аст, ки гайр аз судҳо дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ адолати судиро ба амал бароварда наметавонанд.

Адолати судӣ танҳо тавассути қонун ба амал бароварда мешавад. Дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» роҳҳои зерин ба амал баровардани адолати судӣ муайян карда шудаанд:

- баррасӣ ва ҳалли фасли парвандаҳои конституционӣ;
- баррасӣ ва ҳалли фасли парвандаҳои граждани, ки ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, корхона ва ташкилоту муассисаҳо иртибот доранд;

- баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳалли масъалаҳо оид ба гунаҳкор будани судшавандагон, татбиқи чораҳои ҷазои муқарраркардаи қонун нисбат ба ашхосе, ки дар содир намудани ҷиноят айбдоранд ва ё сафед кардани бегуноҳон;

- баррасӣ ва ҳалли фасли баҳсҳои иқтисодӣ;

- баррасии парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури.

Тартиби баррасии ин парвандаҳо қонунҳои мурофиавӣ танзим мекунад. Тартиби баррасии парвандаҳои конституционӣ дар Қонуни конституционӣ «Дар бораи Судии конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудааст.

Адолати судӣ дар мавриди мурофиаи ҷиноятӣ судӣ – раванди аз ҷониби суд дар асоси қонун ҳаматарафа, пурра ва объективона таҳқиқ намудани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади муқаррар кардани ҳодисаи ҷиноят ва шахсони гунаҳкор дар содир кардани ҷиноят, ҳамчунин татбиқи қарарҳои ҷазои сазовор нисбат ба ҷинояткор мебошад.

Суд хангоми ба амал баровардани адолати судӣ маҷбури қонуни давлатиро истифода мекунад. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷро накардани санадҳои судӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст.

Қонунгузори ҷиноятӣ барои аз ҷониби шахсони мансабдор қасдан иҷро нагардидани ҳалнома, ҳукм, таъинот ё қарори суд ё барои монеъ шудан ба иҷрои онҳо ҷазои ҷино-

ятӣ пешбинӣ кардааст (моддаи 363 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Тамоми масъалаҳои вобаста ба амал баровардани адолати судӣ танҳо дар ҷаласаҳои судӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Тартиби муурофияи судиро вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани, хоҷагӣ ва маъмури мутобиқан кодекси муурофияви ҷиноятӣ, муурофияви граждани, муурофияви хоҷагӣ ва Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури муайян мекунанд. Мақсади қонунҳои муурофияви мазкур ба даст овардани ҳақиқат ва адолат, асоснок будани санадҳои судии қабулшаванда, яъне асоси қонунӣ доштани онҳо мебошад. Бояд дар хотир дошт, ки адолати судӣ яке аз зухуроти ҳокимияти судӣ буда, натиҷаи фаъолияти танҳо суд оид ба баррасӣ ва ҳаллу фасли парвандаҳои конститусионӣ, ҷиноятӣ, хоҷагӣ ва маъмури мебошад.

Принсипҳои асосии адолати судӣ аз инҳо иборатанд:

- мутобиқи қонун ташкил гардидани судҳо ва ба амал баровардани адолати судӣ;
- мустақил будани судҳо ва танҳо ба Конститутсия ва қонун иттибот кардани онҳо;
- ба таври дастаҷамъӣ ва ё танҳо баррасӣ гардидани парвандаҳо;
- ба таври мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат гирифтани адолати судӣ;
- қафолати ҳифзи судӣ доштани ҳар шахс;
- аз тарафи суди босалоҳият ва бегараз баррасӣ гардидани парванда;
- эҳтимолияти бегуноҳӣ;
- таъмин намудани ҳуқуқи ҳимоя ба дастгиршуда, гумонбар, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда ва сафедкардашуда;
- ҳимояи ҳуқуқи ҷабрида;
- ба таври ошкоро доир шудани муурофияи судӣ;
- забони муурофияи судӣ;
- баробар будан дар назди қонун ва суд;
- иштироки намояндагони созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаҳои меҳнатӣ дар суд.

1.3. Тартиби фаъолияти судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Судҳои шахр ва ноҳия. Судҳои шахр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат мавқеи асосӣ доранд. Онҳо суди зинаи якум буда, парвандахоро танҳо ба сифати суди марҳилаи якум моҳиятан баррасӣ менамоянд. Мувофиқи моддаи 85-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 11-уми Қонуни конститусионӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» шахсе (ҳуқуқшиносе) ба вазифаи судьяи суди шахр ва ноҳия таъин мешавад, ки синни ӯ аз 25 кам ва аз 65 зиёд набошад ва ҳадди ақал 3 сол собиқаи кори касбӣ дошта бошад.

Судҳои суди шахр ва ноҳияро бо пешниҳоди Шӯрои адлия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин менамояд. Хоста гирифтани ва пешниҳод намудани номзадҳо ба вазифаи судьяҳои суди шахриву ноҳиявӣ ба зиммаи Шӯрои адлия гузошта шудааст. Шахсе, ки бори аввал ба вазифаи судьяи пешбарӣ мешавад, бояд дар комиссияи имтиҳонии назди Шӯрои адлия имтиҳони таҳассусӣ супорад. Танҳо баъд аз ин бо пешниҳоди Шӯрои адлия коллегии таҳассусии судьяҳо аризаи ин шахсро баррасӣ карда, бо дарназардошти натиҷаи имтиҳон ҳулоса медиҳад. Номзадҳо ба вазифаи судьяи шахрӣ ва ноҳиявӣ пас аз пешбарӣ шудан бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин вазифа таъин карда мешаванд ва соҳиби ваколати судья мегарданд.

Ҳаёти суди шахру ноҳия яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Мувофиқи моддаи 85 Қонуни конститусионӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳаёти суди шахр ва ноҳия аз раиси суд, судьяҳо ва машваратчиёни халқӣ иборат аст. Ҳоло дар кишвар 71 суди шахриву ноҳиявӣ амал мекунанд, ки қисме якҷайата ва қисми дигар бисёрҷайата мебошанд. Ин ҳолат аз шумораи аҳоли ва шумораи корҳо дар суд вобаста аст. Дар судҳои шахру ноҳияҳо, ки таркибашон аз 5 ва зиёда аз он судьяҳо иборатанд, вазифаи муовини раиси суд муқаррар карда шудааст. Сарфи назар аз ҳаёти суд ба ҳар судья 50 машваратчиҳои халқӣ интихоб мегардад.

Судҳои ҷарбӣ. Судҳои ҷарбӣ дар ҳама қисмҳои ҷарбӣ, кӯшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилӣ, кӯшунҳои сар-

ҳади Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, мақомоти идораи ҷарбӣ ва дигар қисмҳои алоҳидаи ҷарбӣ адолати судиро ба амал мебароранд. Фарқи асосии судҳои ҷарбӣ аз дигар судҳо дар он аст, ки судҳои ҷарбӣ парвандаҳоро нисбат ба шахсони ҷарбӣ баррасӣ мекунанд.

Аз болои судҳои ҷарбӣ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати судӣ мебарад.

Судҳои ҷарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ ва коллегияи ҷарбии Суди Олӣ ба низоми судҳои ҷарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Судҳои ҷарбии гарнизонҳо аз ҷиҳати ҳайат ба суди шаҳру ноҳия монанд мешаванд. Судҳои ҷарбӣ салоҳияти баррасии парвандаҳои граждани ва ҷиноятиро доранд. Ин судҳо парвандаҳои зикршударо ҳамон вақт баррасӣ мекунанд, ки агар парвандаҳои мазкур ба судҳои ҷарбӣ тобеияти идоравӣ дошта бошанд. Барои муайян кардани тобеияти идоравии парвандаҳои ҷиноятӣ мафҳумҳои хизмати ҷарбӣ ва хизматчиҳои ҷарбӣ будан ё набудани ҷавобгарро донишмандон лозим аст. Шахсе хизматчиҳои ҷарбӣ ҳисобида мешавад, ки ӯ дар хизмати ҷарбӣ қарор дошта бошад. Судҳои ҷарбӣ тамоми парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои содирнамудаи хизматчиёни ҷарбӣ, ҳайати афсарон, прапоршиқҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва сарбозони Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, хизматчиёни ҷарбии Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, Гвардияи миллӣ, қӯшунҳои дохилию посбонӣ, қисмҳои милитсияи аз рӯи даъват ташкилшудаи Вазорати корҳои дохилӣ, сохтмончиёни ҷарбӣ ва шахсони ҳайати роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳӣ баррасӣ мекунанд.

Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе. Судҳои номбаршуда баъд аз Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои судҳои шаҳриву ноҳиявӣ суди болоӣ ба ҳисоб мераванд. Судҳои вилоятӣ парвандаҳоро дар марҳилаи якум баррасӣ мекунанд. Ин судҳо тибқи моддаи 32-и Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ дар ҳудуди вилоят ҳамчун суди зинаи якум парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои одамқушӣ, тачовуз ба номус, терроризм, генотсид, биотсид ва ғайра баррасӣ мекунанд. Ҳайати судҳои вилоятӣ аз раис, муовини якум, муовини раис, судяҳо ва машваратчиё-

ни халқӣ иборат аст. Дар суди ВМКБ вазифаи муовини якуми раис муқаррар нашудааст.

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бояд гуфт, ки Суди конституционӣ хусусияти ба худ хос дорад ва ба дигар судҳо монанд нест. Он ба хоҳири ҳифзи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад ва мақоми болоӣ ва поёнии судӣ надорад. Тибқи Конституция (қисми 3 моддаи 89) ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моддаҳои 14 ва 15) салоҳияти Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳаллу фасл намудани масъалаҳои вобаста ба мутобикати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, инчунин қарордодҳои қувваи қонунӣ надоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Конституция иборат аст. Дар мавриди бо қарори Суди конституционӣ ғайриконституционӣ эътироф гардидани баъзе меъёрҳои қонун қувваи қонунӣ он аз байн меравад. Қарори суди мазкур дар ин хусус қатъӣ буда, аз ҷониби дигар мақомоти давлатӣ баррасӣ карда намешавад. Суди конституционӣ инчунин бахсҳои вобаста ба салоҳиятро байни мақомоти ҷумҳуриявии ҳокимияти давлатӣ, байни мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, байни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудудии худидоракунии маҳаллӣ ҳаллу фасл менамояд.

Вобаста ба мақоми хоса доштани Суди конституционӣ талаботи қонун нисбат ба номзадҳо барои судягӣ дар суди мазкур ҷиддитар аст: номзад бояд шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, маълумоти олии ҳуқуқшиносӣ дошта бошад, синнаш аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад, беш аз 10 сол собикаи кори касбӣ дошта бошад. Судяи Суди конституционӣ наметавонад вазифаи дигари бо музди кор вобастабударо иҷро кунад, вакили мақоми намояндагӣ, узви ҳизб ё созмонҳои сиёсӣ бошад, ба истиснои фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгорӣ. Санадҳои суди мазкур аз қарор, ҳулоса ва таъинот иборатанд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди Олии ҚТ дар давлати мо мақоми олии судӣ ба ҳисоб меравад ва аз болои фаъ-

олияти судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруг, суди ВМКБ, вилоятҳои Сугд, Хатлон, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо оид ба парвандаҳои граждани, чиновӣ, маъмури ва дигар парвандаҳои дар тобеяти ин судҳо қарордошта назорати судиро ба амал мебароранд. Мақоми олий доштани ин суд аз он иборат аст, ки вай нисбат ба судҳои вилоят ва шаҳру ноҳия, судҳои ҳарбии гарнизонҳо суди болоӣ ба шумор меравад ва асоснок будани санадҳои судии аз ҷониби судҳои поёни қабулшударо муайян мекунад, яъне доир ба амали гардидани адолати судӣ назорати судӣ мебаранд.

Суди Олий ваколати тағйир додан, ба қувваи қонунӣ мондани санади судӣ, бекор кардан ва баровардани санади судии дигарро оид ба тамоми парвандаҳои чиновӣ, граждани ва маъмури дорад. Суди Олий инчунин таҷрибаи судии судҳои поёниро муайян мекунад, яъне ҳуқуқи ба ин судҳо додани тавзеҳоти дастуриро дорад.

Мансаби раис, муовини раис ва судяҳои ин суд интихоби мебошад. Ба вазифаи раис, муовини раис ва судяҳои Суди Олий ҳуқуқшиносе интихоб шуда метавонад, ки синнаш аз 30 кам ва аз 65 зиёд набояд, ба сифати судя ҳадди ақал 5 сол собиқан қарор дошта бошад. Номзадҳо ба вазифаи судяи Суди Олий бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муддати 10 сол интихоб қарар мешаванд. Сохтори Суди Олий аз Пленум, Раёсат, Коллегии судӣ оид ба парвандаҳои граждани, Коллегии судӣ оид ба парвандаҳои чиновӣ ва Коллегии ҳарби иборат аст. Пленуми Суди Олий зинаи олии судӣ ба ҳисоб меравад.

Судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди Олии иқтисодӣ, суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоятӣ, суди иқтисодии шаҳри Душанбе ба низоми судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд ва онҳо адолати судиро дар соҳаи муносибатҳои хоҷагӣ ва иқтисодӣ ба амал мебароранд. Судҳои иқтисодӣ аз рӯи салоҳияти худ аз дигар судҳо фарқ мекунанд, зеро онҳо ба ҳаҷми иқтисодиеро ҳал мекунанд, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии граждани, маъмури ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ бармеоянд. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунанда муайян аст. Инҳо

шахсони ҳуқуқӣ – ташкилоту ширкатҳо, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истехсолӣ ва соҳибкорон мебошанд. Мазмуни муроҷиати онҳо масъалаи молумулк ва ҳимояи ҳуқуқи амвол аст. Ғайр аз ин, судҳои иқтисодӣ дар доираи салоҳияти худ барои пешгирии намудани ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибқарорӣ ва дигар наҳҳои фаъолияти иқтисодӣ вазифадор мебошанд.

§ 2. Вазифаҳо ва сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи «Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори худ аз 28 декабри соли 2006 тасдиқ намудааст, Вазорати адлия мақоми марказии ҳокимияти иҷроия буда, сиёсати давлатро дар соҳаи танзими меъёрҷодкунӣ, ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон, тарғиби ҳуқуқӣ, иҷрои ҷазои чиновӣ, экспертизаи судӣ ва криминалистӣ ва дигар соҳаҳои адлия таъмин менамояд.

Вазифаҳои асосии вазорати мазкур аз иштирок дар таъмини фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи таҳияи лоиҳаи қонунҳо, бақайдгирии ва баҳисобгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, танзими давлатии фаъолияти мақомоти нотариалӣ, сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ташкили фаъолияти адвокатҳои ваколатдор, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ташкил ва гузаронидани экспертизаи судӣ ва криминалистӣ, таъмини иҷрои ҷазои чиновӣ ва ғайра иборат мебошанд. Муҳимтарин самти фаъолияти Вазорати адлия амали намудани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Баъдан мутахассисони вазорат ба лоиҳаи ҳамаи қонунҳо ҳуҷуҷа пешниҳод мекунанд, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро сабти ном менамоянд, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин шартномаҳои гаравро ба қайд мегиранд.

Сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро раёсатҳои адлияи ВМКБ, вилоятҳои Сугд, Хатлон, идораҳои давлатии нотариалӣ, Раёсати сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ), Раё-

сати корҳои ислоҳӣ, Донишкадаи такмили ихтисоси мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи судӣ ва криминалистӣ ва нашриёти «Қонуният» ташкил медиҳанд.

2.1. Мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ

Санадҳои ҳолати шаҳрвандӣ амали шаҳрванд ва ё ҳодисаест, ки боиси ба вучуд омадан, тағйир додан, қатъ намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихо гардида, ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандонро муайян мекунанд. Таваллуд, ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар кардани падарӣ, иваз намудани ном, номи падар ва насаб, инчунин вафот аз ҷумлаи ҳолатҳои мебошанд, ки вазъи ҳуқуқиву граждании шаҳрвандонро муқаррар менамоянд. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз тарафи шӯъбаҳои САҲШ-и шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот сурат мегирад. Мақомоти САҲШ-и шаҳру ноҳияҳо таваллуд, вафот, ақди никоҳ, бекор намудани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар кардани падарӣ ва иваз намудани ному насабро ба қайди давлатӣ гирифта, асноди ҳолати шаҳрвандиро тағйир медиҳанд, пурра, ислоҳ ва бекор мекунанд, сабтҳои гумшударо барқарор мекунанд, инчунин китобҳои аснодро нигоҳ медоранд, шаҳодатномаҳои такрорӣ ва маълумотномаҳои дахлдор медиҳанд. Ҷамоатҳои шаҳраку деҳот бошанд, танҳо таваллуд, вафот, ақди никоҳ ва муқаррар намудани падариро ба қайди давлатӣ мегиранд. Ҳамаи ин амалҳоро мақомоти САҲШ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» (аз 29 апрели соли 2006) анҷом медиҳанд. Раёсати сабти асноди ҳолати шаҳрвандии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми назоратӣ ва ҳамохангсозандаи фаъолияти мақомоти САҲШ дар кишвар мебошад.

2.2. Вазифа ва ваколатҳои идораҳои нотариалӣ

Вазифаи асосии нотариати давлатӣ ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва давлат бо роҳи аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо овардани амалиёти нотариалии пешбининамудаи қонунгузорӣ аст. Ин ва дигар ва-

зифаҳои нотариат дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» муқаррар шудаанд. Доираи ваколатҳои идораҳои нотариалӣ оид ба пешбурди амалиёти нотариалӣ хеле васеъ аст: тасдиқ намудани аҳдҳо, шартномаҳо, васиятномаҳо, ваколатномаҳо; додани шаҳодатномаҳо оид ба ҳуқуқ ба мерос; тасдиқ намудани ҳаққонияти нусхаи ҳуччатҳо; тасдиқ намудани дурустии тарҷумаи ҳуччатҳо аз як забон ба забони дигар; навишта додани номаҳои иҷроия; додани шаҳодатномаҳо оид ба ҳуқуқи моликият ва ғайра.

Фаъолияти идораҳои нотариати давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад. Қонуни зикршуда назоратро аз болои фаъолияти идораҳои нотариалии давлатӣ ба зиммаи Вазорати адлия, раёсатҳои адлияи ВМКБ, вилоятҳои Сугд ва Хатлон вогузор намудааст.

§ 3. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон

3.1. Вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти прокуратура

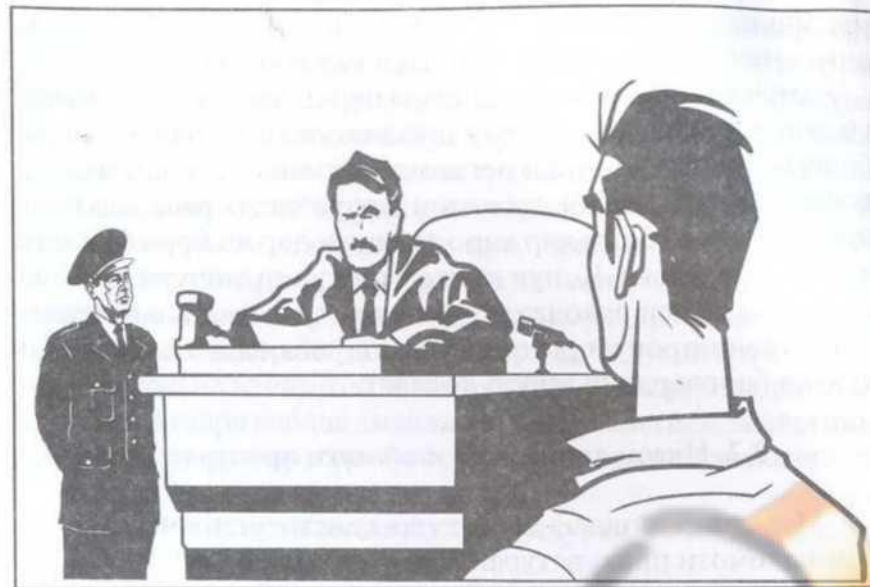
Мақомоти прокуратура дар таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодаи ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон саҳми асосӣ доранд. Хамин аст, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти прокуратура боби алоҳида (боби 9) бахшида шудааст. Дар моддаи 93 Конститутсия зикр шудааст, ки дар қаламрави Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд. Инчунин дар моддаи минбаъда, яъне 94 омадааст, ки низоми ягонаи марказонидашудаи прокуратураи Тоҷикистонро Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунад ва ӯ дар назди Маҷлиси миллий ва Президент масъул аст.

Фаъолияти мақомоти прокуратураро санади меъёрии ҳуқуқии махсус – Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 25 июли соли 2005) ба танзим медарорад. Тибқи моддаи 1-уми хамин қонун вазифаҳои мақомоти прокуратура бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхитиярии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи озо-

диҳои инсон ва шаҳр-ванд, асосҳои сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, хизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Самтҳои асосии фаъолияти прокуратура дар моддаи 5 қонуни номбаршуда инъикос ёфтаанд. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти прокуратура назорати прокурорӣ мебошад. Назорати прокурорӣ чунин маъно дорад, ки кормандони мақомоти прокуратура дар доираи ваколатҳои худ ҳуқуқдоранд, ки иҷрогардидани қонунҳоро аз ҷониби вазоратҳо ва идораҳои давлатии Тоҷикистон, мақомоти намоёндагӣ ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, хизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликиятшон назорат кунанд; қонунӣ будани қарорҳои қабулкардаи мақомотеро, ки ба баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, оид ба бахшҳои ҳоҷагӣ дар судҳои иқтисодӣ ваколатдоранд, санҷанд; иҷрогардидани қонунҳоро аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқи пешакиро ба амал мебароранд, инчунин иҷрои қонунҳоро дар ҷойҳои ҳабси пешақӣ назорат намоянд. Ғайр аз ин, прокурор ҳақ дорад, ки ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ шудани парвандаҳо, яъне дар мурофиаи судӣ иштирок кунад ва нисбат ба ҳалнома, ҳукм, таъинот ва қарори суд эътироз пешниҳод намояд. Прокурорҳо ҳангоми гузаронидани санҷишҳо ва таҳлили маводи умумии назорати прокурорӣ дар доираи салоҳияти худ ҷор навъи санади прокурорӣ қабул мекунанд: **эътироз, пешниҳод, қарор ва амр.**

Эътирози прокурор нисбат ба санад, супориш ва дигар ҳуҷжатҳои аз тарафи мақомот ва шахсони мансабдор қабулшуда, ки хилофи қонун мебошанд, бароварда мешавад. Ҳуқуқи пешниҳоди эътироз танҳо ба прокурор ва муовини ӯ дода шудааст. Мӯҳлати баррасии эътирози прокурор 10 рӯз аст. Агар дар ин мӯҳлат ба прокурор ҷавоби хаттӣ дода на-

Иштироки прокурор дар мурофиаи судӣ

шавад ва ё эътирози прокурор бесабаб рад карда шавад, он гоҳ ӯ метавонад барои ғайриқонунӣ донистани санад бо аризаи даъвогӣ ба суд муроҷиат кунад.

Пешниҳоди прокурор дар хусуси бартараф намудани қонунвайронкуниҳо, сабабу омилҳои ба онҳо мусоидаткарда ба муассисаву ташкилот ва шахси мансабдоре фиристода мешавад, ки ба бартараф намудани қонунвайронкунӣ ваколат дорад. Ин муассисаву ташкилот ва ё шахси мансабдор бояд дар муддати на дертар аз як моҳ доир ба пешниҳоди прокурор тадбирҳои дахлдор андешида, аз натиҷаи он ба таври хаттӣ ба прокурор хабар диҳад.

Қарори прокурор ва ё муовини ӯ ҳангоми ошкор намудани қонунвайронкунӣ дар рафтори шахси мансабдор ё шаҳр-ванд бо дарназардошти муқаррароти қонун оид ба оғоз намудани истехсолот дар бораи ба ҷавобгариҳои интизомӣ, моддӣ ва маъмурӣ кашидан ё дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бароварда мешавад. Ин санади прокурор низ бояд дар муддати 10 рӯз, ба истиснои қарор оид ба оғоз на-

мудани парвандаи чиноятӣ, аз чониби шахси мансабдор ва ё дигар мақоми босалоҳият баррасӣ карда шавад.

Амри прокурор дар мавридҳои пешниҳод карда мешавад, ки қонунвайронкунӣ ошкор шудааст ва дар ҳолати ғавраи бартараф карда нашудан метавонад ба манфиати давлат, қорхонаву муассиса ва ё шахрвандон зарари ҷиддӣ расонад. Амри прокурор бояд бетаъхир иҷро гардида, дар ин бора ба ӯ маълумот дода шавад. Қонун ғайр аз прокурор, инчунин ба муовини ӯ ва шахси вақолатдорнамудаи онҳо (масалан, ёрдамчи калони прокурор, прокурори шӯъба ва монанди онҳо) ҳуқуқи баровардани амрро додааст.

3.2. Низом ва сохтори мақомоти прокуратура

Мувофиқи моддаи 13 Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Прокуратураи генералӣ, Сарпрокуратураи ҳарбӣ, прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёт, прокуратураи шаҳру ноҳияҳо ва дигар прокуратураҳои ба онҳо баробаркардашуда, прокуратураи ҳарбии гарнизонҳо ва прокуратураи назорат аз болои иҷроӣ қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ низоми мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Дар сохтори прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёти Тоҷикистон ғайр аз роҳбарият, инчунин раёсатҳо, шӯъбаҳои дахлдор ва шӯъбаи тафтишот мавҷуданд, вале дар прокуратураи шаҳру ноҳияҳо, чунин шӯъбаҳо вучуд надоранд. Дар онҳо ёрдамчиён, ёрдамчиёни калони прокурор ва муфаттишон фаъолият мекунанд. Ба низоми марказонидашудаи прокуратура Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунанд. Фаъолияти прокуратура танҳо ба Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ, қонунҳо ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, асос меёбад. Иҷроӣ санадҳои меърии Прокурори генералӣ аз чониби тамоми мақомоти прокуратура хатмист.

Чунон ки болотар зикр шуд, Прокурори генералӣ ба Президент ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботдиҳанда аст. Ҷро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикис-

тон бо ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунанд. Мӯҳлати вақолати Прокурори генералӣ ва дигар прокурорҳо 5 сол аст. Ба мақомоти прокуратура шахрвандоне ба қор қабул карда мешаванд, ки синнашон то 35-сола буда, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ ва сифатҳои лозимаи ахлоқиву қорӣ доранд, инчунин вазъи саломатиашон ба иҷроӣ вазифаҳои прокуратура мутобиқат мекунанд. Шахсони бешаҳрванд, шахрвандони қоричӣ, шахсоне, ки аз рӯи ҳулосаи тиббӣ имқонияти иҷроӣ вазифаро надоранд, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ надоранд, доғи судӣ доранд, бо ҳуқми суд аз ҳуқуқи ишғол кардани вазифаҳои муайяни давлатӣ маҳрум шудаанд, бо қарори суд ғайри қобили амал эътироф шудаанд ва монанди инҳо ба мақомоти прокуратура ба қор қабул карда намешаванд.

§ 4. Мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тибқи қонунгузори мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохторҳои дахлдори милитсия, қумондонҳои қисмҳои ҳарбӣ, сардорони муассисаҳои ҳарбӣ, мақомоти амнияти миллии, сардорони муассисаҳои қорҳои ислоҳӣ, мақомоти ҳифзи сарҳад, мақомоти назорати давлатии зидди сӯхтор, хадамоти гумрук, Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо қоррупсия ба мақомоти таҳқиқ дохил мешаванд.

Мувофиқи ин номгӯи мақомоти қорҳои дохилӣ, яъне милитсия дар мамлакат мақоми асосии таҳқиқ ба шумор меравад. Қормандони масъули милитсия аз рӯи парвандаҳои қиноятӣ, ки тафтишоти пешақиро талаб мекунанд, таҳқиқ бурда, сипас онҳоро ба мақомоти тафтишотӣ месупоранд. Мувофиқи Кодекси муқофавии қиноятӣ (моддаҳои 121-122) парвандаҳо оид ба қиноятҳои одамқушӣ, қоратқарӣ, қорҳанӣ, тақовуз ба номус ва монанди инҳо тафтишоти пешақиро талаб мекунанд. Ғайр аз милитсия, мувофиқи Қонун «Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 1 августи соли 1997) қӯшунҳои сарҳадӣ низ ҳуқуқи қордани таҳқиқро дар ҳудуди қаламрави сарҳадӣ доранд. Ба онҳо ҳуқуқ дода шудааст, ки дар минтақаи сарҳад молҳо, борҳо ва дигар во-

ситаҳои нақлиёти ғайрикунунӣ интиқолшавандаро мусодира карда, ба ҳадамоти гумрук ва маводи нашъадорро ба ҷузъу томҳои Агентии назорати маводи нашъадори назди Президент супоранд.

Тибки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воятаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» (аз 10 декабри соли 1999) Агентии маводи нашъадори назди Президент ҳуқуқ дорад, ки дар минтақаҳои сарҳадӣ ва гумрукӣ таҳқиқ барад.

Қумитаи давлатии амнияти миллӣ низ дар ҳайати раёсату шӯъбаҳои он дар ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, шӯъбаҳои он дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва воҳидҳои ҳарбӣ тибки қонунгузори мавҷуда (Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ ва Қонун «Дар бораи мақомоти амнияти давлатӣ») мақоми таҳқиқ ба шумор рафта, ҷиноятҳои дар моддаҳои 305 (хиёнат ба давлат), 308 (ҷосусӣ), 311 (ифшои сирри давлатӣ) ва дигар моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятӣ зикргардида ба тобеияти тафтишотии ин мақомот дахл доранд.

Тибки қонун ҳадамоти гумрук низ мақоми давлатии хифзи ҳуқуқ эътироф шуда, қормандони масъули он аз рӯи парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои вобаста ба қочоқ ва саркашӣ қардан аз пардохтҳои гумрукӣ (моддаҳои 289, 291 Кодекси ҷиноятӣ) ҳуқуқи гузаронидани амалиёти таҳқиқӣ ва тафтишотиро доранд.

§ 5. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсия

Милитсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии хифзи ҳуқуқ ва таҳқиқу тафтишот ба шумор рафта, вазифаи асосии он хифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тартиботи ҷамъиятӣ, манфиатҳои ҷамъияту давлат аз қирдорҳои ҷинояткорона ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳост. Милитсия ба сохтори мақомоти қорҳои дохилӣ шомил буда, ба Вазорати қорҳои дохилӣ итоат мекунад. Самти асосии фаъолияти милитсия мувофиқи моддаи 5 Қонун «Дар бораи милитсия» (аз 17 май соли 2004) ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, сарфи назар аз шаҳрвандӣ, ҷои истиқомат, ҷинс, миллат, наҷод, забон, эъти-

қоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, таҳсил, вазъи иҷтимоӣ ва молумулқӣ мебошад. Самтҳои дигари қори милитсия аз пешгирӣ қардан ва бартараф намудани ҷинояткорихо ва дигар қонунвайронкуниҳо, ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятиву давлатӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ, ошқор намудан ва таҳқиқу тафтиши ҷиноятҳо, ҷустуҷӯи шаҳсон, ки ҷиноят содир қардаанд, ҳимояи ҳама гуна шаклҳои молиқият аз қирдорҳои ғайрикунунӣ, таблиғоти ҳуқуқӣ, таъмини беҳатарии ҳаракат дар роҳ, инчунин татбиқ ва иҷрои ҷазои маъмурӣ иборат аст. Вобаста ба самтҳои фаъолият ба ўҳдаи милитсия вазифаҳои муайян воғузур шудаанд. Қонуни дар боло номбаршуда 27 номгӯи вазифаҳои милитсияро ба таври мушаххас муқаррар қардааст, ки мутаассифона, дар ин мавзӯ бинобар маҳдуд будани ҳаҷми китоб мо наметавонем ҳар яки онро алоҳида шарҳ диҳем. **Хонандагони азиз худашон метавонанд қонуни мазкурро дастрас қарда, доир ба ҳамаи паҳлӯҳои фаъолияти милитсия маълумот пайдо кунанд.**

Муҳимтарин вазифаи милитсия ошқор ва пешгирӣ қардани ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳое мебошад, ки ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳуқуқи озодиҳои инсон таҳдид мекунад. Бо ин мақсад қормандони милитсия амалиёти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронида, тартиботи қонуниро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ таъмин мекунад. Қабул намудани аризау ҳабар ва маълумоти дигар дар ҳусуси ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳо аз шаҳрвандон, ба қайд гирифтани онҳо ва андешидани ҷорҳои зарурӣ доир ба онҳо низ аз ҷумлаи вазифаҳои ҳамаҷузъи милитсия ба шумор меравад. Милитсия вазифадор аст, ки аз рӯзи гирифтани ин гуна маълумот дар муддати 3 шабонарӯз ва дар мавридҳои истисноӣ на зиёдтар аз 10 шабонарӯз қарор қабул кунанд. Агар доир ба маълумот асоси қофӣ мавҷуд бошад, пас оид ба оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул қарда мешавад ва дар ҳолати баръакс доир ба рад қардани оғози парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул меқардад.

Доираи ҳуқуқҳои милитсия оид ба иҷрои вазифаҳои ба зиммаи он гузошташуда хеле васеъ аст. Дар моддаи 11 Қонун «Дар бораи милитсия» 31 номгӯи ҳуқуқҳои милитсия муқаррар шудааст, ки онҳо дар маҷмӯъ мундариҷаи фаъолияти милитсияро ифода мекунад. Албатта, шарҳу тафсири яқоя-

ки ин ҳуқуқҳо аз доираи имкони мо берун аст, вале дар ин чо баъзеи онҳоро аз назар мегузаронем. Милитсия ҳуқуқ дорад, ки аз шаҳрвандон ва шахсони мансабдор риоя намудани тартиботи ҷамъиятӣ, қатъ кардани ҳуқуқвайронкуни ва дигар кирдореро, ки ба татбиқи ваколатҳои милитсия монеа мешаванд, талаб намояд ва дар сурати иҷро нагардидани ин талабот мувофиқи қонун аз ҷораҳои маҷбури истифода намояд. Қормандони милитсия ҳақ доранд, ки аз шахсони дар содир намудани ҷиноят ва ё дигар ҳуқуқвайронкуни гумонбаршуда ҳуҷҷат талаб намуда, онҳоро санҷанд, нисбат ба шахсоне, ки ҳуқуқвайронкунии маъмури содир намудаанд, ҳуҷҷатҳои зарури тартиб диҳанд ва мувофиқи талаботи қонун тадбирҳои лозимаро анҷом диҳанд. Инчунин қормандони милитсия ҳуқуқ доранд, ки бо зарурати пешгирии бевоситаи ҷиноят, таъқиби шахси гумонбаршуда дар содир намудани ҷиноят ва вазъи фавқулоддаи ба амнияти ҷамъиятӣ таҳдидкунанда ба хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои қорхонаву муассисаҳо ва китъаҳои замини шахсони алоҳида, ба истиснои намояндагҳои дипломатӣ, консулгариҳо ва намояндагҳои ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шаванд ва ҷораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронанд, аммо дар ин ҳолат онҳо вазифадор мешаванд, ки дар муддати 24 соат аз ин гуна амалиёт ба прокурор хабар диҳанд. Инчунин аз шаҳрвандон ва шахсони мансабдор ҳуҷҷатҳои дорои аломатҳои сохтақорӣ, молу мавод ва моддаҳои дар муомилоти шаҳрвандӣ манъбуда ва моликияти бесохибро нигоҳ доранд ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонун мансубияти минбаъдаи онҳоро ҳал намоянд.

Ғайр аз ин, милитсия як қатор амалҳои иҷро мекунад, ки хусусияти ғайриқриминалӣ доранд: масалан, ба расмият даровардани санадҳо оид ба масъалаҳои шаҳрвандӣ, иқомати муваққатӣ ва доимии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таъкид намудан лозим аст, ки ба қормандони милитсия машғул шудан бо фаъолияти соҳибқорӣ, дар як вақт қор қардан дар дигар қорхонаву муассиса, ташкил намудани қорпартоӣ ва иштирок намудан дар ҷараёни он манъ аст. Дар мақомоти милитсия таш-

кил намудани ҳизбу созмонҳои сиёсӣ низ манъ қарда шуда аст. Қорманди милитсия наметавонад, ки узви ҳизбу иттиҳодияҳои ҷамъиятии характери сиёсӣ дошта бошад ва дар ҷорабиниҳои он иштирок намояд.

Дар ҳайати Вазорати қорҳои дохилӣ инчунин бо мақсади пурзӯр намудани мубориза алайҳи ҷиноятқорӣ сохторҳои гуногун, аз қабилҳои бригадаҳои махсус ва кӯшунҳои дохилӣ созмон дода шудаанд, ки вазифаҳои хизматӣ-муҳорибавиро адо мекунанд. Дар давраи ҷанг сохторҳои зикршуда захираи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд.

Дар назар доштан лозим аст, ки расонидани кӯмаки саривақтӣ ва бегаразона ба қормандони милитсия ҳангоми иҷрои фаъолияти хизматиҳои онҳо қарзи шаҳрвандии ҳар як сокини кишвар ба шумор меравад. Бо иҷрои ин амал ҳар шахс, сарфи назар аз синну солаш метавонад дар пешгирии ҷиноятқорӣ ва пойдории тартиботи ҷамъиятӣ саҳми муносиб гузорад.

§ 6. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо қоррупсия

Бо дигар шудани шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва рушди давлатдорӣ роҳу усулҳои мубориза бо ҷиноятқорӣ низ тағйир меёбанд. Ҳамин тавр, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон илова шудани сохтори нав – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо қоррупсия тақозои шароити нави иҷтимоиву иқтисодӣ дар мамлакат мебошад. Аз номи ин муассисаи ҳифзи ҳуқуқ маълум мегардад, ки он аз болои фаъолияти низомии молияи кишвар назорат бурда, аз ҷониби дигар дар мубориза бо падидаи хеле зиёновар ва номатлуб – ришвахӯрӣ саҳмгузор аст. Низомномаи ин сохтор бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007 тасдиқ шудааст. Ин мақом дар асоси Конституция, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ», «Дар бораи мубориза бар зидди қоррупсия», «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ», Кодекси

мурофиавии ҷиноятӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ этирофнамудаи Тоҷикистон ва низомномаи зикршуда фаъолият бурда, ҳамчун мақоми таҳқиқ дар ошкор намудан ва пешгирии қардани амалҳои коррупсионӣ масъулият дорад. Воҳидҳои дахлдори агентии мазкур доир ба ҷиноятҳои характери коррупсионидошта парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз карда, таҳқиқи онҳоро анҷом медиҳанд.

Мӯҳлати таҳқиқи парвандаҳои ҷиноятӣ, ки оид ба онҳо гузаронидани тафтишоти пешакӣ талаб карда намешавад, як моҳро ташкил медиҳад. Маводи ҷамъовардаи кормандони агентӣ дар рафти таҳқиқ барои баррасӣ дар суд асос ҳисоб мешаванд. Бояд гуфт, ки оид ба парвандаҳои бо коррупсия алоқаманд кормандони агентӣ вазифадоранд, ки доир ба муайян ва исбот қардан, пайдо намудани далелҳои ҷиноятӣ амалиёти тафтишотиро анҷом диҳанд. Бо ин мақсад азназаргузаронӣ, кофтуков, шаҳодаткунонӣ, дастгиркунӣ, пурсиши гумонбар ва шохидон гузаронида мешавад. Баъд аз ин воҳидҳои агентӣ вазифадоранд, ки маводи парвандаро на дертар аз 10 рӯзи баъди оғози он ба муфаттиш супоранд.

§ 7. Хадамоти гумрук: вазифа ва салоҳияти онҳо

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аксари ҷиноятҳо бевосита дар минтақаҳои наздисарҳадӣ рух дода, бо интиқоли ғайриқонунии молу маводи арзишманд алоқаманданд. Хадамоти гумрук тибқи моддаи 460 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии ҳифзи ҳуқуқ буда, ҳифзи истиқлолият, амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумруки Тоҷикистон таъмин мекунад. Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раёсати гумруки вилоятҳо, идораҳои гумруки дар нақлиёт ва дидбонгоҳҳои гумруки иборатанд. Кормандони ин хадамот, пеш аз ҳама, бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткориҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури дар фаъолияти гумруки мубориза мебаранд ва намуздоранд, ки воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ,

яроку аслиҳа, моддаҳои тарканда, арзишҳои фарҳангӣ, навҳои набототу ҳайвоноте, ки ба онҳо хавфи нобудшавӣ таҳдид мекунад, инчунин объектҳои моликияти зеҳнӣ аз сарҳади гумруки гузаронида шаванд. Ғайр аз ин, кормандони гумрук дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва пешгирии қардани даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолияти авиатсияи граждани дар фурудгоҳҳои Тоҷикистон ҳамачониба мусоидат мекунанд.

Мақомоти гумрук салоҳият доранд, ки мувофиқи бандҳои 5 ва 6 Кодекси гумрук, инчунин тибқи қонунгузори Тоҷикистон оид ба фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва пешгирии он як қатор амалҳои тафтишотиро анҷом диҳанд. Моддаи 113 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ кормандони мақомоти гумрукро вазифадор кардааст, ки ҳамчун мақоми таҳқиқ бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда ҷораҳои дахлдор андешанд, яъне шахси гумонбарро дастгир намуда, ӯ, шахси ҷабрдида ва шохидонро бозпурсӣ кунанд, ҳуҷжатҳои лозимаро гирд оваранд, хулоса, амалҳоеро анҷом диҳанд, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст.

§ 8. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва салоҳияту вазифаҳои онҳо

Пеш аз он, ки дар бораи мақомоти тафтишоти пешакӣ суҳан ронем, бояд мазмуни ҳуди мафҳуми тафтишоти пешакӣро донем. Дар илми ҳуқуқ ду ҳолате ҳаст, ки ҳамчун асос барои бурдани тафтишоти пешакӣ таъкид мешавад. Аввалан, тафтишоти пешакӣ асоси гузаронидани мурофиаи судӣ буда, барои моҳиятан омода сохтани қарори суд маводи заруриро тайёр мекунад. Баъдан, хулосаи тафтишоти пешакӣ дар мавриди гунаҳкор будани шахси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидашуда пешакӣ буда, қатъӣ шумурда намешавад. Зеро дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор будан ё набудани шахсро танҳо суд муқаррар мекунад ва қарори суд қатъӣ мебошад. Ин яке аз нишонаҳои асосии ҳуқуқбунёд будани давлати мост.

Ҳоло дар Тоҷикистон мувофиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ (моддаи 122 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ) муфаттишони мақомоти зерин ҳуқуқи анҷом додани тафтишоти пешакиро доранд: 1) муфаттишони мақомоти прокуратура; 2) муфаттишони мақомоти амнияти миллӣ; 3) муфаттишони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бар зидди коррупсия; 4) муфаттишони мақомоти қорҳои дохилӣ; 5) муфаттишони Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мухимгарин вазифаи мақомоти тафтишотӣ саривақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда мебошад. Вазифаи дигар – ба айбдоршаванда фароҳам овардани чунин шароитест, ки ӯ бо роҳи усулҳои муқаррарнамудаи қонун худро аз айбдорӣ ба вай эълонгардида Ҳимоя карда тавонад.

Вазифаи муҳими дигар аз он иборат аст, ки бояд сабабу омилҳо ва шароити сар задани ҷиноят аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ пурра ошкор гардида, таъсири онҳо бар тараф карда шавад. Дар ин маврид бисёр муҳим аст, ки қормандони мақомоти тафтишоти пешакӣ набояд нисбат ба айбдоршаванда ё гумонбар таҳдиду зӯрварӣ ва дигар воситаҳои гайриқонунии бозпурсиро истифода намоёнд, зеро дар ҷандин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст (масалан, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои граждани ва сиёсӣ, Эълонии зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, гайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф ва ғайра), истифодаи шиканча аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ манъ карда шудааст.

Бояд гуфт, ки ҳар яке аз мақомоти тафтиши пешакӣ дар доираи салоҳияти худ ҳамон гурӯҳи парвандаҳои ҷиноятиро баррасӣ мекунанд, ки қонун махсус барои онҳо муқаррар кардааст. Масалан, ба тобеияти мақомоти прокуратура тафтиши пешакии парвандаҳои дода шудааст, ки дар асоси ҷиноятҳои дар як қатор моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ зикршуда оғоз карда шудаанд (масалан, моддаҳои 104-109, 121, 122, 123, 124, 127-131, 133, 138, 141, 142-164, 168-170, 172-178, 183, 186-188 ва ғайра).

Парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ба мақомоти прокуратура тобеияти тафтишотӣ доранд, аз ҷониби дигар мақомоти тафтишотӣ

баррасӣ карда намешаванд, аммо прокурор ҳақдор аст, ки бо мақсади пешбурди пурра ва ҳамаҷаҳади тафтишот ҳар гуна парвандаро, сарфи назар аз тобеияти тафтишотӣ таҳти санҷиши мақомоти прокуратура қарор диҳад. Инчунин прокурор ҳақдор аст, ки ҳар як парвандаи ҷиноятӣ, ғайр аз парвандаҳои хусусияти коррупсионидошта, аз як мақоми тафтишотӣ ба дигараш диҳад.

Фаромӯш набояд кард, ки дар сохтори мақомоти прокуратураи Тоҷикистон прокуратураи ҳарбӣ низ амал мекунанд. Тафтиши парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои, ки аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони ӯҳдадори ҳарбӣ ва ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ даъватшуда ё худ аз ҷониби ҳайати ғайриҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вобаста ба адои вазифаи хизматӣ ё дар қисми ҳарбӣ содир карда шудаанд, ба ӯҳдаи муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ вогузор шудааст.

§ 9. Адвокатура ва тарзу усулҳои фаъолияти он

Дар ду моддаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 19 ва 92) оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон сухан меравад. Онҳоеро, ки ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ машғуланд, адвокат ва чунин нави фаъолиятро фаъолияти адвокатӣ меноманд. Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти адвокатура баъди Конституцияи дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (аз 4 ноябри соли 1995), инчунин Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд. Адвокатҳо бевосита дар мурофиаҳои судӣ иштирок мекунанд, онҳо аз вақти барои иштирок дар парванда роҳ дода шудани ҳуқуқ доранд, ки хангоми эълон кардани гуноҳ хозир бошанд, хангоми бозпурсии гумонбаршуда иштирок кунанд, дар ошкор намудани ҳолатҳои, ки гумонбаршуда ё айбдоршавандаро сафед мекунанд, аз тамоми усулу воситаҳои қонунӣ истифода бурда, ба онҳо ёрии ҳуқуқӣ расонанд. Бояд зикр кард, ки ёрии ҳуқуқӣ ба воситаи додани маслиҳату тавзеҳот, маслиҳати шифоӣ ва хаттӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, тартиб додани аризаи даъвогӣ, шикоятҳои апеллятсионӣ ва кассатсионӣ, аризаҳои назоратӣ ба судҳо ба амал бароварда мешавад.

Тибки муқаррароти Қонун «Дар бораи адвокатура» хангоми расонидани ёрии ҳуқуқӣ адвокат ҳақ дорад, ки ҳуқуқу манфиатҳои қонунии муштариро дар ҳамаи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои моликияти ӯ дахл доранд, ифода кунанд; барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ аз ҳамаи ташкилотҳои дахлдор маълумоти заруриро ҷамъ оварад; барои шарҳу тафсири масъалаҳое, ки ба ёрии ҳуқуқӣ вобастаанд, дар асоси шартнома хулосаи мутахассисонро дархост намояд; бо муштарии худ, инчунин бо муштарии дар маҳбасбудааш як ба як, ба таври махфӣ ва бе маҳдудияти вақт сӯҳбат кунанд ва ғайра.

Дар навбати худ адвокатҳо тибки қонунгузори мавҷуда як қатор ўҳдадорихо қабул мекунанд, ки ба фаъолияти онҳо хангоми расонидани ёрии ҳуқуқӣ дахл дорад. Яке аз ўҳдадорихо аз он иборат аст, ки ҳуди адвокат бояд қонунҳои ҷориро айнан риоя намуда, аз тамоми усулу воситаҳои қонунии барои ҳимояи ҳуқуқи муштарӣ пешниҳодшуда истифода барад. Дигар ин, ки обрӯю эътибори касбии худро ҳамчун иштирокчии татбиқи адолати судӣ нигоҳ дорад.

Бисёр масъалаҳои фаъолияти адвокатиرو Оинномаи коллегияи адвокатҳо ба танзим мебарорад. Тибки Қонун «Дар бораи адвокатура» коллегияи адвокатҳоро ташкил кардан мумкин аст ва барои таъсиси он гирифтани иҷозати махсусе лозим нест. Коллегияи адвокатҳо бо ташаббуси на кам аз 40 адвокат, ки ҳуқуқшиносҳои касбӣ мебошанд, таъсис дода мешавад.

Муассисони коллегияи адвокатҳо маҷлиси умумӣ даъват намуда, дар он маҷлис оиннома қабул мекунанд. Дар оиннома масъалаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, аз ҷумла мақсад ва вазифаҳои ташкилот, сохтори он, ҳуқуқу вазифаҳои аъзои коллегия, тартиби ҳал намудани муҳолифати дохилӣ, сарчашмаи пайдоиши маблағҳо, моликияти коллегия ва дигар масъалаҳои рӯзмарра инъикос карда мешаванд.

Маҷлиси умумии коллегияи адвокатҳо аъзои раёсат, раиси коллегияи адвокатҳо, комиссияи тафтишотӣ ва тахассусии коллегияи адвокатҳоро интихоб мекунанд. Мувофиқи талаботи қонуни номбаршуда ба узвияти коллегияи адвокатҳо ҳамон шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд, ки таҳсилоти олии ҳуқуқӣ ва на камтар аз ду сол собиқаи кории ҳуқуқӣ доранд,

агар ин гуна собиқаи корӣ надошта бошанд, пас бояд ҳадди ақал аз 6 моҳ то 1 сол ба ҳайси адвокат қоромӯзӣ карда бошанд.

Масъалаи қабул ба узвияти коллегияи адвокатҳо ба ўҳдаи раёсати коллегия вогузор шудааст. Раёсат дар навбати худ ин масъаларо аз рӯи хулосаи комиссияи тахассусии коллегияи адвокатҳо бо дарназардошти сифатҳои касбӣ ва ахлоқии шахси аризадода ҳал менамояд.

САВОЛҲО:

1. Мафҳуми низоми судиро шарҳ диҳед.
2. Адолати судӣ чист ва роҳҳои ба амал баровардани онро номбар кунед.
3. Тартиби мурофиаи судиро кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим мебарорад?
4. Якчанд принципҳои адолати судиро мувофиқи ҷаҳонбиниятон тафсир кунед.
5. Судҳои шаҳр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат чӣ гуна мавқеъ доранд?
6. Ба низоми судҳои ҷарбӣ кадом судҳо дохил мешаванд?
7. Салоҳияти Суди конституциониро шарҳ диҳед.
8. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунандаро номбар намоед.
9. Самтҳои фаъолияти Вазорати адлияро ном баред ва биъҷед, ки он дар ҳаёати Ҳукумати Тоҷикистон ба чӣ қорҳо масъул аст?
10. Зарурати саботи асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар чӣ зоҳир мешавад?
11. Чаро фаъолияти идораҳои нотариати давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад?
12. Назорати прокурорӣ чӣ маъно дорад ва санадҳои прокурорӣ кадоманд?
13. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсияро номбар кунед.
14. Қормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба роҳбарӣ мегиранд?
15. Мундариҷаи мафҳуми тафтишоти пешакиро шарҳ диҳед.
16. Фаъолияти адвокатура чӣ тарз ба роҳ монда мешавад?

М У Н Д А Р И Ч А

МУҚАДДИМА	3
БОБИ I. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ	5
§ 1. Мафхуми ҳуқуқи граждани, сарчашмаҳо ва принципҳои он	5
§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи граждани	7
§ 3. Мафхум, аломат ва намудҳои шахси ҳуқуқӣ	10
§ 4. Ҳуқуқи моликият	12
§ 5. Мафхум ва шакли аҳдҳо	15
§ 6. Шартнома ва намудҳои он	16
§ 7. Ҳуқуқи ўҳдадорихо	19
БОБИ II. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ	24
§ 1. Вазифаҳо ва предмети ҳуқуқи маъмури. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури	24
§ 2. Субъектҳои (иштирокчиёни) ҳуқуқи маъмури	28
§ 3. Шахсони воқеӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи маъмури	32
§ 4. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури	36
§ 5. Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури	40
§ 6. Хизматчиӣ давлатӣ – субъекти ҳуқуқи маъмури	42
§ 7. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури	45
§ 8. Ҳуқуқвайронкунии маъмури ва ҷазои маъмури	47
БОБИ III. ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ	56
§ 1. Ҳуқуқи оилавӣ ва вазифаҳои он	56
§ 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи давлатии оила	59
§ 3. Ҳуқуқ ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ дар муносибатҳои оилавӣ	64

§ 4. Принципҳои ҳуқуқи оилавӣ	68
§ 5. Никоҳ: шартҳо ва тартиби бастании он. Монеаҳои ақди никоҳ	71
§ 6. Безътибории никоҳ ва қатъ гардидани никоҳ	74
§ 7. Ҳуқуқ ва ўҳдадорихои шахсии ҳамсарон	77
§ 8. Ҳуқуқҳои молумулкии зану шавҳар	79
§ 9. Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ ва молумулкии волидон ва фарзандон	83
§ 10. Муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии волидону фарзандон ва аъзои дигари оила	86
§ 11. Фарзандҳои	89

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ	93
§ 1. Мафхум, вазифаҳо ва принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ	93
§ 2. Тавсифи қонунгузории ҷиноятӣ	96
§ 3. Мафхум ва нишонаҳои ҷиноят	97
§ 4. Ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷиноят	102
§ 5. Ҳолатҳои, ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунад	105
§ 6. Ҷазо: мақсад ва намудҳои он	107
§ 7. Ҷавобгариҳои ҷиноятии ноқилогон	109
§ 8. Баъзе намудҳои ҷиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо	111
§ 9. Иҷрои ҷазо (ҳукм)	118

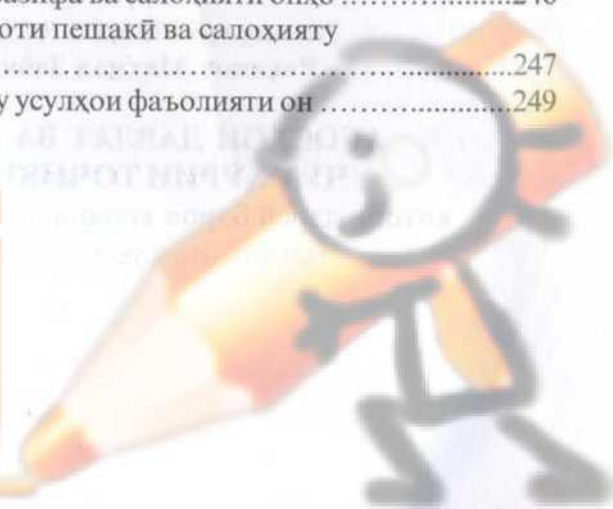
БОБИ V. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ	121
§ 1. Мафхум, сарчашмаҳо ва принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ	121
§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ	129
§ 3. Мафхум ва намудҳои биржа	134
§ 4. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ	136
§ 5. Қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ	141
§ 6. Ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон	143

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ	149
§ 1. Мафхум, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ	149
§ 2. Мафхум ва намудҳои шартномаи меҳнатӣ	152
§ 3. Тартиби бастан ва шаклҳои шартномаи меҳнатӣ	154
§ 4. Ба қори дигар гузаронидан ва намудҳои он	156
§ 5. Асосҳои қатъ гардидани шартнома (қарордод)-и меҳнатӣ	157
§ 6. Вақти қорӣ ва намудҳои он	161

§ 7. Вақти дамгирӣ ва намудҳои он.....	163
§ 8. Имтиёзҳо барои ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари қор таҳсил мекунанд.....	167
§ 9. Интизоми меҳнат.....	169
§ 10. Муҳофизати меҳнат, муҳофизати меҳнати қанон ваҷавонон.....	171
§ 11. Музди қор.....	172
БОБИ VII. ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ	174
§ 1. Предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ.....	174
§ 2. Ҳуқуқи буҷетӣ.....	179
БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ АНДОЗ	185
§ 1. Мафҳум, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи андоз.....	185
§ 2. Муносибатҳои ҳуқуқи андоз.....	188
§ 3. Ҷавобгарии андозсупорандагон барои вайрон кардани қонунгузории андоз ва ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо.....	191
БОБИ IX. ҲУҚУҚИ ҚИШОВАРЗӢ	192
§ 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ, предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои батанзимдарории он.....	195
§ 2. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои иҷоравӣ.....	197
§ 3. Ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ).....	199
§ 4. Ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ.....	202
БОБИ X. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ	207
§ 1. Предмет ва сарчашмаҳои ҳуқуқи гумрукӣ.....	207
§ 2. Вазифа, салоҳият ва ҷавобгарии гумрукӣ.....	211
БОБИ XI. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	215
§ 1. Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ.....	215
§ 2. Вазифаи мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ.....	220

§ 3. Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ.....	223
--	-----

БОБИ XII. МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	228
§ 1. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	228
§ 2. Вазифаҳо ва сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	235
§ 3. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	237
§ 4. Мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	241
§ 5. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсия.....	242
§ 6. Агентии назорати молиявӣ ва мубориза бо коррупсия.....	245
§ 7. Хадамоти гумрук: вазифа ва салоҳияти онҳо.....	246
§ 8. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва салоҳияту вазифаҳои онҳо.....	247
§ 9. Адвокатура ва тарзу усулҳои фаъолияти он.....	249

Нашри таълимӣ

Маҳмудов Маҳкам Аъзамович
Раҳимов Маҳмад Забирович

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми
мактабҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир: А. Асадов
Ороиши компютерӣ: Л. Юнусова

Ба чоп 06.08.09 имзо шуд.

Коғази офсет. Чопи офсет. Андозаи 60x90 1/16.
Ҷузъи чопӣ 16. Супориши № 35. Адади нашр 130 000.

Ҷамъияти дорон масъулияташ маҳдуди "ОФСЕТ"
ш. Душанбе, к. Аҳмади Дониш 32

maktab.tj

maktab.tj

ISBN 978-99947-62-10-1

9 789994 762101

